

XALQ TA'LIMI

ISSN 2181-7839

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

Muassis:

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi

PUBLIC EDUCATION

SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL
MINISTRY OF PUBLIC EDUCATION OF THE
REPUBLIC OF UZBEKISTAN

2018

2-son

(mart-aprel)

Jurnal 1918-yil dekabr oyidan chiqa boshlagan
O'zMAA tomonidan 2013-yil 4-martda qaytadan ro'yxatga olinib, 0104-raqamli guvohnoma berilgan.

TOSHKENT

TAHRIRIYAT

4 Vatanparvarlik – birlik va barqarorlik kafolati

TA'LIM VA TARBIYA NAZARIYASI

A. Xasanov 7 Fanlararo aloqadorlik – kasbga tayyorlashning asosiy omili sifatida

A. Xalikov 11 O'qituvchining pedagogik mahoratini rivojlantirishda kasbiy kompetensiya va layoqatlilikni shakllantirish

TA'LIM VA TARBIYA METODIKASI

I. To'xtasinov 16 Og'zaki tarjimashunoslikning zamonaviy usullari: muammo va natijalar

K. Muradkasimova 22 Chet tilini o'qitishda talabalarining ko'nikma va malakalarini nazorat qilish shakllari

TA'LIM SIFATI: MAZMUN VA MOHIYAT

F. Raxmanov 28 O'quvchi-yoshlarga harbiy-vatanparvarlik ruhida ta'lim berish texnologiyalarini va mexanizmlarini ishlab chiqishning konseptual asoslari

A. Abdullayev 34 Ta'lim oluvchilarni jismoniy tarbiyalashda xalq o'yinlarining ahamiyati

S. Yuldosheva, A. Qobilova 40 Kompetensiyaviy ta'limda o'quvchi bilimini baholash

HUQUQ VA HUQUQIY TARBIYA

N. Temirov 47 Korrupsion elementlarning kelib chiqish sabablari va ularni bartaraf etish yo'llari

H. Tuychiyeva 51 Umumiy o'rta ta'limda yoshlarni huquqiy tarbiyalash masalalari

F. Lutfullayeva 57 Yoshlarda huquqiy madaniyatni shakllantirishning sifat va samaradorligini ta'minlash yo'nalishlari

TA'LIMDA MENEJMENT

N. Eshonqulov 61 Ta'limda yo'lboshchilik va rahbarlikning o'ziga xos usul va uslublari

TA'LIMDA MARKETING

A. Karimov 68 Raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda ta'lim xizmatlari marketingi maqsadi va vazifalari

JISMONIY TARBIYA VA SPORT

B. Abbosov,
D. Xudayberdiyeva 74 Jismoniy tarbiya fanini o'qitishda ta'limning interfaol metodlaridan samarali foydalanish yo'llari

MALAKA OSHIRISH VA QAYTA TAYYORLASH

- Sh. Mardonov, T. Almatov **78** Pedagog xodimlarning malakasini oshirishga innovatsion yondashuv
- D. Po'latova **83** Xalq ta'limi xodimlarining ehtiyojlarga asoslangan malaka oshirish mexanizmini takomillashtirishda pedagogik innovatsiyalar

MUSIQA VA SAN'AT TA'LIMI

- A. Kalonov, B. Atbosarova **90** Oliy ta'limda grafik rassomlarni tayyorlashda interfaol metodlarning ahamiyati

TA'LIMDA AXBOROT RESURSLARI

- M. Maxkamova **95** Texnik fanlar asosida talabalarda axborot madaniyatini shakllantirish mazmuni

MEDIATA'LIM

- N. Ro'ziqulova **101** Boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot bilan ishlash kompetentligini shakllantirish jarayonida mediata'lim imkoniyatlari

TAJIRIBA MAKTABI

- Q. Inoqov **107** Hamkorlik pedagogikasi asosida ta'limni boshqaruv faoliyatini takomillashtirishga innovatsion qarashlar

МОНИТОРИНГ ОБРАЗОВАНИЯ

- Б. Тошбоева **115** Проект мониторинга качества образовательных результатов по иностранным языкам у учащихся начальных классов

МУЗЫКАЛЬНОЕ И КУЛЬТУРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

- Н. Режаметова **119** Методологическая ценность трудов Абу Али Ибн Сины в обучении дошкольников игре на национальных музыкальных инструментах

ИННОВАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ

- М. Касымходжаева **123** Применение инновационных образовательных технологий обучения на уроках русского языка и литературы в национальных школах

ИНФОРМАТИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

- Г. Сабирова **130** Блог-технология в обучении английскому языку
- М. Лутфиллаев, Р. Эшимов **138** Разработка и внедрение виртуальных ресурсов для инклюзивного образования

MAQOLALARDAGI ATAMALARGA TAHRIRIYAT IZOHI

VATANPARVARLIK – BIRLIK VA BARQARORLIK KAFOLATI

Hozirgi vaqtda mamlakatimiz yoshlari ongida vatanparvarlik hissini uyg'otish hamda mustahkamlash, milliy istiqlol g'oyalarini targ'ib qilish, turli xalq va millatlarning tinch-totuv, o'zaro ahil yashashlarini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yurtimizda istiqomat qilayotgan har bir insonning qalbiga Vatan tuyg'usini singdirish, bir necha ming yillik moddiy va ma'naviy madaniyat maskanlaridan biri – ona O'zbekistonimizning haqiqiy jonkuyari bo'lishga erishish hozirgi kunning eng dolzarb vazifalaridandir.

Vatanparvarlik haqida fikr yuritganda, eng avvalo, Vatan so'zi ko'z oldimizga keladi. Bir qarashda Vatan tushunchasi oddiydek, rangsizdek tuyuladi. Aslida-chi? Aslida Vatan, vatanparvarlik qanday bo'lishi kerak?

Teranroq o'ylab ko'rilsa, "Vatan", "Vatanparvarlik" so'zlari zamirida olam-olam ma'no mujassamligini, uni hech narsaga tenglashtirib bo'lmashligini his etamiz. Shu nuqtayi nazardan, Vatanni har kim o'zicha tushunadi, o'z fikr doirasida anglab yetadi.

Aslida Vatan nima? Bu savolga to'g'ri va aniq javob topish o'ta mushkul. Balki aniq va to'g'ri javobning o'zi yo'qdir. Kimlar uchundir Vatan – bu uy-joy, bola-chaqa. Boshqa bировlar uchun esa to'kin-sochin yashash uchun qulay makon, ma'vodir. Butun Yer kurrasini Vatanim deb bilguvchilar ham yo'q emas. Bundaylar uchun qayerda yashash oson bo'lsa, shu yer Vatan hisoblanaveradi.

Vatan atamasiga ilmiy, badiiy adabiyotlarda bir necha yuzlab ta'riflar berilgan. Avvalo, Vatan – insonning kindik qoni to'kiladigan tuproq, uni kamol toptiradigan, hayotiga ma'no-mazmun baxsh etadigan tabarruk maskandir. U ajdodlardan avlodlarga qoldirilgan buyuk meros, eng aziz xotira. Vatan – ota-bobolarimizning hoki-poklari jo bo'lgan, vaqti-soati kelib har birimiz bosh qo'yadigan muqaddas zamindir. Vatan bu xalqning o'tmishi, buguni hamda kelajagidir. Bu uning madaniyati, ma'naviyati, ma'rifati, tili, dini, fe'l-atvori, ota-bobolaridan qolgan oltin merosi, ajdodlaridan o'tib kelayotgan va tomirlarida jo'shib oqayotgan, yuragining bir maromda urib turishini ta'minlayotgan pokiza qoni hamda shirin jonidir.

Biz uchun Vatan onadek mo'tabar va aziz. Shu bois ona Vatan deymiz, uni onaga tenglashtiramiz va ulug'laymiz. She'riyat mulkining sultoni Mir Alisher Navoiy g'azallaridan birining lirik qahramoni suyakli yorga murojaat qilib, "Ko'zim qarosida mardum kabi vatan qilg'il", deydi va Vatan tuyg'usining mohiyatini yanada teranroq ifoda etadi. Ya'ni, mardum – fuqaro uchun Vatan ko'z qorachig'idek aziz. Sen shu aziz joy – ko'zim qarosida abadiy yashagin, uni Vatan qilgin, deya xitob qiladi.

Demak, har bir insonda Vatanni sevish, uni qadrlash, uning muqaddasligini qalban his etish, o'zini Vatandan ayri his eta olmaslik kabi sof insoniy his-tuyg'ular asosida qaror topgan vatanparvarlik tuyg'usi shaxs ma'naviyatining mezonidir. Vatanparvarlik aniq muhitda, zaminda hamda mavjud ma'naviy-axloqiy qadriyatlar asosida shakllanadi va rivojlanadi. Hech bir shaxs vatanparvarlik tuyg'usini yaratmaydi. Balki uni tayyor holda qabul qilib oladi va asta-sekinlik bilan o'z ongiga singdirib boradi. Chunki vatanparvarlik uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonlarida shakllanadigan ijtimoiy tuyg'u hisoblanadi. Shu bois vatanparvarlik, insonlarning ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy xislatlari va fazilatlarining yuksak darajada namoyon bo'lishi deb qaraladi.

Binobarin, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda, vatanparvarlik har bir davlat hayotining ma'naviy asosi hisoblanadi va jamiyatni har tomonlama rivojlantirish borasida eng muhim safarbar etuvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi.

Vatanparvarlik deganda, avvalo, el-yurt manfaati yo'lida fidokorona xizmat qilish, har doim el-yurt manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo'yish tushuniladi. Bu esa har birimizdan fidoyilikni talab qiladi. Fidoyilik esa vatanparvarlikning asosiy mezonidir. Demak, O'zbekistonning mustaqil davlat sifatida yuksalishi, iqtisodiy, ma'naviy-madaniy taraqqiyoti, xalqimizning farovon hayotga erishishi uchun tinmay mehnat qilish va izlanish eng katta fidoyiligidir.

Fidoyilik, avvalo, Vatanga bo'lgan sadoqat hamda mehr-muhabbatdan boshlanadi. Ya'ni har bir sohada fidoyilik asosida vatanparvarlik g'oyalari namoyon bo'ladi.

O'quvchi-yoshlarda vatanparvarlik ruhini shakllantirishda harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining ham ahamiyati katta. Ijtimoiy-g'oyaviy, ma'naviy-axloqiy, psixologik-irodaviy, harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini tashkil etish o'quvchilar tomonidan Vatanni himoya qilishdek muqaddas burchni anglashlariga yordam beradi.

Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi yoshlarni Vatan himoyasi hamda harbiy mudofaaga tayyorlash, ularda favqulodda holatlarda harbiy mudofaani tashkil etish ko'nikma va malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayondir.

Shuningdek, o'quvchi-yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularda milliy g'urur va iftixor tuyg'usini shakllantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining harbiy qismlariga ekskursiyalar uyushtirish hamda yoshlarni davlat hokimiyati (qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud) organlari tizimi va faoliyati bilan yaqindan tanishtirishga qaratilgan turkum uchrashuvlar ham yuqori samara beradi.

Fidoyi va vatanparvar yoshlar farovon kelajagimizning davomchisi sifatida, turli qiyinchilik va mashaqqatlarni sabot bilan yengishga, murakkab davrda o'zida shakllangan ma'naviy komillik, siyosiy-ijtimoiy bilimlari va salohiyatiga tayanishga qodir bo'ladi, tanlagan ezgu yo'lidan adashmaydi, milliy qadriyatlarimizni e'zozlaydi. Ularni hech qanday yovuz kuch o'zining g'oyalariga tobe qilolmaydi, moddiy va ma'naviy qiyinchilik qaddini buka olmaydi. Bunday yoshlar jasorat, mardlik, bag'rikenglik namunasi bo'ladi. Ular Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek kabi buyuk ajdodlari borligidan faxrlanishdek olijanob fazilatlarga ega bo'lishadi.

Shu sababli yoshlarimizga qadimgi yozma manbalar hamda buyuk mutafakkirlar merosidan foydalanib, asarlarida yozib qoldirilgan va yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga oid nazariy, amaliy qarashlaridan unumli foydalanish biz kutgan ijobiy samarani beradi.

O'zbek xalqi tinchlikni yuksak qadrlaydi, uni o'z orzu-intilishlari, maqsad-muddaolari ro'yobga chiqishining kafolati deb biladi. Shuning uchun doimo tinchlik bo'lishini istaydi. Tinchlik tufayli xalq farovon turmush kechiradi, odamlarda Vatanga bo'lgan mehr-muhabbat ortadi, vatanparvarlik tuyg'usi qaror topadi. Ana shu nuqtayi nazardan yondashadigan bo'lsak, Prezidentimiz tomonidan olib borilayotgan keng ko'lamlı islohotlarning tub mohiyati yurt tinchligi, xalq farovonligi, mamlakatimizda yashayotgan barcha millat vakillarining orzu-niyatlari, ulug' maqsadlarini ro'yobga chiqarishga qaratilganligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

Mustaqilligimizni mustahkamlashga ilhomlantiruvchi buyuk da'vatkor kuch bu – Vatan tuyg'usi, Vatan sharafi, Vatan qadr-qimmatini teran anglab yetish asosida qaror topgan vatanparvarlik tuyg'usidir. Vatanni sevish, vatanparvarlik olis tarixdan to bugungi kunimizgacha ustuvor ahamiyat kasb etganligi haqida ko'plab misollar keltirish mumkin. Bu yo'lda bizga so'nmas mayoq bo'lib kelgan vatandoshlarimizning buyuk jasorati, e'zoi doim madad bo'lgan. Vatanni muqaddas bilish, xalqimizni hamjihatlikka chaqirish, mushtarak maqsad yo'lida birlashtirish, istiqlol bergan buyuk ne'matlarni e'zozlash, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning bosh g'oyasidir.

Shunday ekan, pedagog-o'qituvchilar o'quvchilarni mustaqillikning qadriga yetadigan, uni avaylab-asraydigan, Vatan ravnaqi yo'lida xizmat qiladigan fidoyi va jonkuyar farzandlar qilib tarbiyalashi zarur.

Ona yurt – oltin beshik. Vatan esa ostonadan boshlanadi. Ostonani hatlab o'tar ekanmiz, beixtiyor Vatan iforini tuyamiz. Endi nish urib ko'karib chiqqan ko'kat ham, asrlar osha o'z taftida qizdirgan quyosh ham, bir parcha tuproq ham – Vatan.

Bu kindik qonimiz to'kilgan qadamjo. U har bir inson uchun muqaddasdir.

Muxtasar aytganda, Vatan – eng aziz va muqaddas tushuncha. Yurtni sevish, uning koriga yarash o'zini, o'zligini tanigan har bir kishining burchidir. Vatan uchun yashash ham, jon berish ham sharaf! Xalqimiz “Ona yerning tuprog'i – ona sutidan aziz”, deb bejizga aytmagan.

Abdushohid XASANOV,

Kasb-hunar ta'limi tizimini innovatsion rivojlantirish,
pedagog kadrlarning malakasini oshirish
va ularni qayta tayyorlash instituti doktranti

FANLARARO ALOQADORLIK – KASBGA TAYYORLASHNING ASOSIY OMILI SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada kasb-hunar kollejlari o'quvchilarini kasbga tayyorlashda fanlararo aloqadorlik asosida kompyuterlashtirish va mutaxassislik fanlari bo'yicha fanlararo aloqadorlik, ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishning zaruriy vositasi ekanligi to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar. Fanlararo aloqadorlik, kasbiy tayyorgarlik, an'anaviy o'qitish, innovatsion o'qitish, kasbiy ta'lim, mutaxassislik fanlari.

В статье освещена проблема формирования профессиональных компетенций при подготовке учащихся профессиональных колледжей к профессии на основе компьютеризации обучения и использования межпредметных связей.

Ключевые слова. Межпредметные связи, профессиональная подготовка, традиционное обучение, инновационное обучение, профессиональное образование, предметы по специальности.

Article highlights the problem of forming professional competencies in the preparation of students of professional colleges for vocation on the basis of computerization of training and use of intersubject communications.

Key words. Intersubject communications, vocational training, traditional training, innovative education, vocational education, specialty subjects.

Bizning atrofimizni o'rab turgan dunyo yetarlicha murakkab va ko'p qirralidir. U ko'plab omillar ta'siri ostida uzluksiz ravishda o'zgarib, hozirgi zamon jamiyatining, shu jumladan, intellektual jamiyatning doimiy rivojlanishini keltirib chiqaradi. Jamiyat intellektual rivojlanishi tendensiyalari esa o'z navbatida ijtimoiy rivojlanishdagi tezkor va keskin o'zgarishlarga tayyor bo'lgan, aniq hamda asosli qarorlarni qabul qila oladigan maxsus ma'lumotli, tashabbuskor va ijodiy fikrlaydigan mutaxassislarga bo'lgan barqaror talabni rag'batlantiradi.

Kasbiy ta'limning birlamchi asoslari dastavval maktabda qo'yiladi. Kasbiy faoliyatga tayyorgarlik o'z rivojlanishini kasb-hunar kollejlarda davom ettiradi. Shunday qilib, o'qitish jarayonida o'qituvchilar va murabbiylar bo'lajak mutaxassislar kompetensiyasining asoslarini qo'yadilar, o'quv fanlari bo'yicha chuqur bilimni, hodisalar yoki jarayonlarni turli xil nuqtayi nazardan turib tahlil qilish, ularni turli xil aloqadorlik va vaziyatlarga qo'yish, ular haqidagi fanning turli sohalaridagi ma'lumotlarni qo'llay olish mahoratini

shakllantirib, bu bilan o'quvchilarga kelgusida jamiyatning joriy hamda istiqboldagi muammolarini hal qilishda ishtirok etishga yordam beradilar¹.

Mana shunday o'z o'quv fani bo'yicha o'quv dasturi doirasidagi bilimlarnigina emas, balki boshqa sohalaridagi bilimlardan ham boxabar bo'lgan, ularni amaliy faoliyatda qo'llay oladigan, kasbiy kompetensiyaga ega bo'ladigan mutaxassislarni o'qitish uchun dinamik qayta qurilishga qobil bo'lgan o'zaro bog'langan bilimlar tizimi bilan ish ko'rish lozim.

Hozirgi kunda fanlararo aloqadorlik muammosiga murojaat qilish va uni hozirgi zamon didaktikasining eng muhim yo'nalishlari qatoriga kiritish ilm-fan, texnika va ishlab chiqarish taraqqiyotining hozirgi zamon tamoyillarining o'quv fanlarida aks etishi; bilishning turdosh sohalarida paydo bo'ladigan va ijtimoiy hamda tabiiy hodisalarning birgalikda ko'rilishini talab qiladigan umumilmiy g'oya, usul va muammolarning o'quv bilimlaridagi jami ulushi ortishi; o'zlashtirilishi zarur bo'lgan axborot hajmi ortishi va o'qitishning cheklangan imkoniyatlari orasidagi qarama-qarshiliklarning o'tkirlashuvi bilan vujudga kelgan.

Bundan kelib chiqib ta'kidlash mumkinki, fanlararo aloqadorliklardan foydalanilishi turli fanlarni o'qitish jarayonidagi muhim shart sifatida progressiv uslublar hamda pedagogik konsepsiyalardan biri bo'lib sanaladi².

Barcha fanlar ichida kompyuter texnologiyalariga asoslangan fanlar, jumladan, “Ish joylarini kompyuterlashtirish” fani ham o'qitish tizimida eng muhim o'rinlardan birini egallaydi. Axborot texnologiyalari asosidagi fanlarning boshqa o'quv fanlari bilan yaqinlashuvi odam tabiati va ijtimoiy hodisalarda ularning o'rnini namoyon qilishda juda keng imkoniyatlarni beradi, biroq shuni ham yodda tutish lozimki, axborot texnologiyalariga asoslangan fanlarning o'zi ham boshqa o'quv fanlari hamda amaliyotning ta'siri ostida rivojlanadi.

Istalagan yo'nalishdagi mutaxassislarining (shu jumladan, informatika o'qituvchilarining ham) kasbiy faoliyat sohalarida axborot texnologiyalarining uzluksiz va shiddat bilan joriy qilinishi kasbiy tayyorgarlikni, axborot va kommunikativ kompetensiyani takomillashtirishning asosi sifatida o'quv jarayonida kompyuterlar qo'llanilishini talab qiladi. Tabiiyki, zamonaviy texnika qurilishi va ulardan foydalanish tamoyillarini tushunish, kishining kundalik amaliy faoliyatida muhim bo'lgan ilmiy-texnikaviy tushuncha hamda g'oyalarni anglashda kompyuter savodxonligi yordamga keladi. Zamonaviy axborot texnologiyalarining apparatli va dasturiy vositalar yordamida ko'plab ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilishda o'quv fanlaridagi bilimlarni jalb qilish yo'li eng yuqori samaraga erishish imkonini beradi. Shuningdek, axborot texnologiyalariga asoslangan o'quv fanlarining mazmuni bir qator boshqa o'quv fanlari xususiyatlarini belgilashi yoki aksincha, boshqa o'quv fanlaridagi ayrim bilimlar axborot texnologiyasi fanlarida o'zaro uyg'unlashishi ham mumkin. Ayni paytda informatika tushunchalari tizimi boshqa fanlarga ham ta'sir qila oladi. Bu vaziyatda axborot texnologiyasiga oid boshqa mutaxassislik fanlarini o'qitishda vosita bo'lib xizmat qiladi.

Informatikaning istalagan bilimlar sohasida qo'llanilishi esa uchta asosiy bosqich orqali ro'y beradi:

– masalaning informatika fani funksiyasiga mos holdagi tilda ifodalanishi;

¹ Хасанов А.А. Современная теория обучения на межпредметной основе // Science and world. – Volgograd, 2016. №8 (36), vol II. – С. 76-78.

² Xasanov A.A. Kasb-hunar kollejlarda mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirishda fanlararo aloqadorlik // Pedagogika jurnali, 2015-yil 5-son, 93-97-betlar.

-
- masalaning informatika usullari bilan yechilishi;
 - olingan yechimning dastlabki (amaliy) masala tilidagi integratsiyasi.

Bu yerda shuni aniq ko'rish mumkinki, informatika va boshqa o'quv fanlari orasida aloqadorlik mavjud va u ikki yoqlama xususiyatga egadir. Hozirgi kunda rivojlanib borayotgan yangi axborot texnologiyalari o'quv mavzusini o'rganish, mustahkamlash va nazorat qilish jarayonlarini yagona qilib birlashtirish, o'qitish jarayonini sezilarli darajada individuallashtirish, ya'ni o'quvchining o'ziga xos individualligini maksimal hisobga olish bilan o'qitish jarayonini tashkil etishga hamda o'qitishdagi individual guruhli shakllar va usullarning ulushini oshirishga imkon beradi. Ular faoliyatni amalga oshirish sharti, o'quv modellashtirish vositasi, o'quvchilar harakatini nazorat qilish va baholashning turli shakllari vositasi sifatida yuzaga chiqishi mumkin. O'qitish davomida bunday maqsadga yo'naltirilgan ish turdosh o'quv fanlarini o'rganish uchun zaruriy asosni yaratadi³.

Ta'kidlash mumkinki, axborot texnologiyalari bo'yicha bilimlarni egallash jarayoni yetarlicha murakkabdir. Informatika fanlari sirasiga kiruvchi fanlar anchagina, ularning har birini o'quvchi uning ongida real borliqqa mos keluvchi axborot texnologiyalari holatining rivojlanishi haqidagi tasavvur vujudga kelishi uchun o'zlashtirishi kerak.

V.N.Fedorova ta'kidlaydiki, "ilm-fanning har bir tarmog'i obyektlar va hodisalarning alohida tomonlarini unga xos bo'lgan nuqtayi nazardan olib qaraydi, lekin obyektlar va hodisalar moddiy dunyoda o'zaro bir-birlari bilan bog'langan bo'lgani uchun tabiat va jamiyat hodisalarining har tomonlama anglanishi faqat fanlararo aloqadorlikni amalga oshirish sharoitidagina mumkindir".

Kasb-hunar kollejlarida har bir o'quv fani o'quvchiga uning o'zi uchun borliqning u yoki bu tomonini ochishga yordam bergani sababli fanlararo aloqadorlikni amalga oshirish sharoitida bilim va mahoratning shakllanishi o'quvchilar aqliy rivojlanishining ancha yuqori darajasiga va ular dunyoqarashining kengayishiga olib keladi. Ularga fanlararo xususiyatdagi tizimlashtirilgan, umumlashgan bilim va mahoratni beradi hamda kasbiy kompetentlik darajasini oshirishga imkon yaratadi.

Bundan kelib chiqadiki, kasb-hunar kollejlarida fanlararo aloqadorlikni amalga oshirish quyidagi holatlar tufayli yuzaga keladi:

1. O'quvchilarning kasbiy tayyorgarligi jarayoni samaradorligini oshirish zarurati.
2. O'rganilayotgan hodisalarni ularning barcha aloqadorliklari bilan har tomonlama anglash maqsadida bir o'quv fanining boshqa o'quv fanlarida o'qitish jarayonida chuqur hamda barqaror bilim va mahoratlarning o'quvchilarda shakllantirilishi zarurati.
3. Turli xildagi amaliy masalalarni bajarishda olingan bilimlardan unumli foydalanish.

O'qitish jarayonida fanlararo aloqadorlikni samarali ro'yobga chiqarish uchun V.N.Kelbakianining fikriga ko'ra, o'zaro bog'langan masalalarni aniqlash va ularni eng ratsional holda ko'rib chiqish shakllari hamda usullari tanlab olinishini ta'minlaydigan uslubiy vositalarning butun bir tizimidan foydalanish zarur. Shuni hisobga olish kerakki, har bir o'quv fani o'quvchilarning bilimi tizimiga nafaqat o'zining mazmuni, balki boshqa fanlarda qo'llanilishi, o'qish-anglash samaradorligini oshirishga ta'sir qiladigan usullar bilan ham ta'sir ko'rsatadi.

³ Хасанов А.А. Дидактический анализ проблемы межпредметных связей и возможности их использования в средне-специальных учебных заведениях // журнал "Молодой учёный", 2012 г. № 1 (36), Том II. – С. 129-130.

V.A.Cherkasov va E.S.Cherkasovalar ta'kidlaydilarki, “o'quv jarayonini takomillash-tirish uchun majmuaviy yondashuv uning obyektiv va subyektiv omillari, shuningdek, o'quvchilar faolligini, ularning turli xil faoliyatini tashkil etish maqsadida rag'batlantirish masalalarini hal qilish, turli xildagi umumlashtirishlarni amalga oshirish, alohida o'quv harakatlarini o'quv-bilish faoliyatiga aylantirish kabilarning hisobga olinishini ko'zda tutadi...”⁴.

O'quv jarayonida tizimli ravishda amalga oshirilayotgan fanlararo aloqadorliklar kasb-hunar kollejlarida o'qitishning sintezlovchi funksiyasi namoyon bo'lishini ta'minlaydi. Bo'lajak mutaxassislarni o'qitish jarayonida informatika, axborot texnologiyalari hamda mutaxassislik fanlari orasidagi fanlararo aloqadorlikdan foydalanish muhim bo'lib, bu ularning kasbiy kompetentlik darajasini oshiradi. Bu esa o'z navbatida ularning kelgusi kasb faoliyatida katta yordam beradi.

Yuqorida keltirilganlarga bog'liq holda kasb-hunar kollejlarida o'qitish rejasini fanlararo aloqadorliklar tartibida ishlab chiqish lozim. Shunday qilib, ta'lim tizimida fanlararo aloqadorlik asosida o'quvchilarga bilim berish nafaqat informatika va axborot texnologiyalari fanlariga, balki kasb-hunar kollejlarida umumkasbiy va mutaxassislik fanlarini ham fanlararo aloqadorlikda o'qitish zarur hisoblanadi. Shuning uchun “Ish joylarini kompyuterlashtirish” va maxsus fanlardan “Bank ishi” maxsus o'quv fanlarini o'qitishning uslubiy tizimini asoslash masalasiga informatika va maxsus fanlar misolida to'xtalib o'tildi.

Xulosa qilib aytganda, uzluksiz ta'lim tizimida fanlararo aloqadorlikdan foydalanish nafaqat o'quvchilarning kasbiy kompetentliklarini oshirish vositasi sifatida, balki mukammal bilimli va mustaqil fikrlay olishlari, kelajakda o'z mutaxassisliklari bo'yicha yo'nalishlariga mos innovatsiyalarni yaratishga va texnologiyalarni qo'llash malakalariga ega bo'lishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xasanov A.A. *Kasb-hunar kollejlarida mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirishda fanlararo aloqadorlik // Pedagogika jurnali, 2015-y. 5-son, 93-97-betlar.*

2. Хасанов А.А. *Современная теория обучения на межпредметной основе // Science and world. – Volgograd, 2016. №8 (36), vol II. – С. 76-78.*

3. Хасанов А.А. *Дидактический анализ проблемы межпредметных связей и возможности их использования в средне-специальных учебных заведениях // журнал “Молодой учёный”, 2012 г. № 1 (36), Том II. – С. 129-130.*

4. Черкасов В.А., Черкасова Э.С. *Межпредметные связи как одна из форм реализации комплексного подхода в процессе подготовки студентов педвуза // Межпредметные связи как необходимое условие повышения качества подготовки учителя физики в педагогическом вузе. Межвузовский сборник научных трудов / Ред. кол.: Усова А.В., Черкасова В.А., Тулькибаева Н.Н. – Челябинск, – С.35 - 42.*

⁴ Черкасов В.А., Черкасова Э.С. Межпредметные связи как одна из форм реализации комплексного подхода в процессе подготовки студентов педвуза // Межпредметные связи как необходимое условие повышения качества подготовки учителя физики в педагогическом вузе. Межвузовский сборник научных трудов / Ред. кол.: Усова А.В., Черкасова В.А., Тулькибаева Н.Н. – Челябинск, – С.35-42.

A'zam XALIKOV,

Nizomiy nomidagi TDPU Boshlang'ich ta'lim metodikasi
kafedrası mudiri, pedagogika fanlari doktori, dotsent

O'QITUVCHINING PEDAGOGIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISHDA KASBIY KOMPETENSIYA VA LAYOQATLILIKNI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya

Maqolada o'qituvchining pedagogik mahoratini rivojlantirishda muhim o'rin tutadigan kompetensiya va layoqatlilik haqida fikrlar yuritilgan. Muallif layoqat va layoqatlilik tushunchalariga chet ellik olimlar fikr-mulohazalari misolida ta'rif va tasnif berib, uning mazmun-mohiyatini batafsil yoritib bergan.

Kalit so'zlar. Pedagogik mahorat, kompetensiya, layoqatlilik, bilim, ko'nikma, malaka, pedagogik ko'nikmalar.

В статье идет речь о таких понятиях, занимающих важное место в педагогическом мастерстве учителя, как компетенция и способности. Автор, основываясь на взглядах зарубежных ученых, классифицирует и подробно рассматривает сущность понятия "способность".

Ключевые слова. Педагогическое мастерство, компетенция, способность, знания, умения и навыки, квалификация, педагогические навыки.

Article deals with such concepts that occupy an important place in the pedagogical skill of the teacher, as competence and ability. Author, based on the views of foreign scientists, classifies and examines in detail the essence of the concept of "ability".

Key words. Pedagogical skill, competence, ability, knowledge, skills, qualifications, pedagogical skills.

O'zbekiston ilm-fan, intellektual salohiyat sohasida, zamonaviy kadrlar, yuksak texnologiyalar borasida dunyo miqyosida raqobatbardosh bo'lish yo'lida jadal rivojlanib bormoqda. Bunda ayniqsa, kreativlilik va innovatsion tafakkurni rivojlantirish muhim indikator sifatida e'tirof etilmoqda. Shular bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik mahoratini globallashuv jarayoni talablari asosida takomillashtirish zaruriyatini vujudga keltirdi. 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasining beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida "pedagog kadrlarning kasbiy mahorati sifati va saviyasini uzluksiz yuksaltirish"¹ oliy ta'lim tizimini kompleks rivojlantirish bo'yicha eng muhim ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilandi.

Yosh mutaxassis uchun "kompetentlik" hamda "kompetensiya" tushunchalarini keskin farqlash juda muhim ahamiyatga ega. E'tirof etilayotgan atamalar peda-

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son farmoni. www.uza.uz

gogik-psixologik faoliyatda keng qo'llanilib kelinishiga qaramasdan shu vaqtga qadar mavjud ilmiy-uslubiy adabiyotlarda ularning mazmun-mohiyatini ochishga bo'lgan yagona qarash yoki yondashuvlar mavjud emas.

Olimlar kompetentlik hamda uning tasnifi bilan bog'liq bo'lgan qator ilmiy izlanishlarni amalga oshirganlar. Ayrim olimlar “kompetentlik” va “kompetensiya” tushunchalaridan ta'limning yakuniy natijalarini tasvirlashda foydalanishgan bo'lishsa, ba'zi olimlar rivojlanayotgan shaxsning turli xususiyatlarini ifodalashda qo'llashgan.

Kompetentsiya (lotinchadan: *competentia*) – bu inson mukammal xabardor bo'lishi lozim bo'lgan, kasbiy faoliyatiga taalluqli muammolar mohiyatining majmuasi, tajriba va bilimlarni egallash, shu bilan birga, o'z sohasiga muvofiq keluvchi bilim hamda qobiliyatlarga nisbatan kompetentlikka ega bo'lish, mutaxassisligi bo'yicha unumli faoliyat ko'rsatish ko'nikma va malakalarini egallashdan iborat².

Xorijiy tillar lug'atida kompetensiya atamasiga (lotinchadan: *competere* – erishmoq, munosib bo'lish, loyiq bo'lmoq, to'g'ri kelmoq) quyidagicha izoh berilgan:

1) ma'lum bir idora yoki mansabdor shaxsqa qonun hamda nizomlar, aktlar asosida belgilab berilgan vakolatlar doirasi;

2) biror sohaga oid bo'lgan bilim va tajribalar majmuasi³.

S.A.Ojegovning “Rus tili lug'ati”da kompetensiyaga “biror kishining muayyan muammolar mohiyatiga doir ma'lumotlardan mukammal xabardorligi” deb izoh keltirilgan.

L.V.Zanina bilan N.P. Menshikovalar odatda sinonim tushunchalar sifatida qo'llanilib kelayotgan “layoqat” hamda “layoqatlilik”ni bir-biridan farqlashni tavsiya qiladilar:

– layoqat – o'z tarkibida insonning bilim, ko'nikma, malaka, faoliyat usullari kabi muhim sifatleri mohiyatini mujassam etadi;

– layoqatlilik – insonda ma'lum bir layoqatning mavjudligi hamda unga va o'z faoliyat predmetiga bo'lgan munosabat.

Ye.V.Artishevskaya bilan M.A.Kabardovlarning ta'kidlashlariga ko'ra, hozirgi zamon psixologiyasi va psixolingvistikasiga oid adabiyotlarda “layoqat”(psixologiyada) yoki “layoqatlilik” (lingvistikada) xulqning tasnifi sifatida shaxsning faollik shakli, masalan, nutqni egallash darajasining dolzarbligi tarzida ifodalanadi. Mazkur kontekstda layoqatlilik o'qimishlilik, bilimga egalik, qobiliyat esa o'qib-o'rganishni anglatadi. Boshqacha aytganda, layoqatlilik – bu o'qib-o'rganishning yakuniy natijasi sifatida qobiliyat tushunchasini ham o'z tarkibiga kiritib oladi. Demak, har qanday layoqatlilik qobiliyat bo'lmagani kabi har qanday yakuniy natijaning mavjudligi ham qobiliyatdan darak beravermaydi.

Ilmiy-uslubiy adabiyotlarda layoqatga an'anaviy tarzda quyidagi tasniflar berilgan:

– demokratik institutlar tarkibida faoliyat yurita olish hamda uning taraqqiyotiga o'z faoliyati bilan bevosita hissa qo'shish va bir qator siyosiy-ijtimoiy vazifalarni o'z zimmasiga ola bilish;

– ko'pmadaniyatli jamiyat sharoitida yashashga moslashgan, boshqa din va madaniyat vakillarini ham o'zi singari ko'ra oladigan diniy bag'rikeng, millatlararo totuvlikni targ'ib qilish xususiyatiga ega bo'lish;

² Qomusiy lug'at. – M., 1981.

³ Словарь иностранных слов и выражений./авт.-сост. Е.С.Зенович. – М., 2000.

– ijtimoiy hayot, kasbiy faoliyat, shaxslararo munosabatlarda bir necha xorijiy tillarni mukammal qoʻllay olishni bilish;

– axborotlashgan jamiyat sharoitida Internet va ommaviy axborot vositalarida mavjud ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qila olish;

– nafaqat kasbiy nuqtayi nazardan, balki shaxs sifatida, jamiyatning faol a'zosi sifatida umr bo'yi ilm olish, kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini saqlab qola bilish.

S.Ye.Shishov va V.A.Kalneylar insonning layoqati har doim ham uning bilimi yoki ko'nikmalari miqdori bilan belgilanmasdan aksariyat hollarda layoqat turli vaziyatlar va sharoitlarda namoyon bo'ladi. Layoqatli bo'lish kishidan aynan ana shunday vaziyatlarda o'z bilim va malakasi hamda tajribasidan oqilona foydalanishni talab qiladi.

Layoqatni muhokama qilish chog'ida diqqatni namoyon bo'ladigan aniq vaziyatlarga qaratish kerak bo'ladi. Layoqat xususida bevosita u yuzaga keladigan vaziyatlardagina gapirish mumkin. Kerakli vaziyatlarda namoyon bo'lmaydigan layoqatlar esa layoqat hisoblanmaydi, ularga odatda ochilmay qolgan, foydalanilmagan imkoniyatlar sifatida qaraladi. Demak, layoqatli mutaxassis bo'lish uchun o'qituvchi pedagogik faoliyat jarayonida pedagogik va tayanch layoqatlarga ega bo'lishi talab etiladi.

A.V.Tryapitsin tadqiqotlarida asosiy layoqatlar – bu har bir zamonaviy mutaxassisning o'z ijtimoiy-mahsuldor faoliyatida zarur bo'ladigan umumiy layoqati ekanligi ta'kidlanadi. Mutaxassis layoqati muayyan kasbiy faoliyat sohasida namoyon bo'ladi, shuningdek, maxsus layoqat esa pedagogik jarayonda uchraydigan turli vaziyat va holatlarda o'z ifodasini topadigan layoqatdir. "Layoqatlilik" tushunchasi shaxsning barcha tarkibiy qismlarini qamrab oladigan kasbiy faoliyatidagi subyektiv sifatlarini tavsiflashga xizmat qiladi.

A.K.Markova layoqatlilikni kasb talab qiladigan individual xususiyatlardan kelib chiqib belgilashni va uning quyidagi turlarini farqlashni taklif qiladi:

– maxsus layoqat – kasbiy faoliyatida nisbatan yuqori darajadagi kasbiy layoqatga ega bo'lish, o'zining yanada takomillashtirilgan kasbiy faoliyatini loyihalashtira olish qobiliyatiga ega bo'lish;

– ijtimoiy layoqatlilik – jamoaviy muloqot layoqatiga egalik, o'z kasbiy faoliyat mahsuli natijalariga ijtimoiy mas'uliyatni his qila olish;

– shaxsiy layoqatlilik – o'z-o'zini rivojlantirish, namoyon eta olish usullariga hamda kasbiy faoliyat bilan bog'liq salbiy ta'sirlarga qarshi tura olish vositalariga ega bo'lish;

– xususiy layoqatlilik – kasb doirasida o'z individual xususiyatlarini muntazam rivojlantirib borish, kasbiy kamolotga erishish, har qanday sharoitda o'zligini saqlab qolishga muvaffaq bo'lish.

Layoqatlilikni ba'zan o'qituvchining kasbiy faoliyatida amaldagi funksiyalarini mohirlik bilan bajarishda namoyon bo'ladigan, shaxsning mehnat faoliyatiga tayyorlik darajasini ko'rsatadigan malakasi bilan almashtirib yuborishadi. Xodimning malakaviy ko'rsatkichi tegishli mutaxassislik doirasida yuqori tashkilotlar tomonidan ta'rifda belgilab qo'yilgan malaka darajasi, toifasi bilan belgilanadi. Layoqatlilik esa malakadan keskin farqlanadi.

Kasbiy layoqatlilik – bu o'qituvchining ta'lim-tarbiya berish jarayonida o'quvchi shaxsini rivojlantirishning mahsuldor modelini yaratishda mavjud xususiy jihatlarni ishg'a sola olish qobiliyatidir.

O'qituvchining layoqatliligi (belgilangan sharoitlarda) uzoq davom etadigan pedagogik faoliyat jarayonida rivojlanib boradi. Shaxsda professional jihatlarining shakllanish yo'nalishi o'qituvchi layoqatining rivojlanish yo'nalishini belgilab beradi.

“Pedagogik faoliyat” va “professional pedagogik faoliyat” atamaları bevosita o'qituvchilik kasbi bilan bog'liq bo'lganligi bois bir xil ma'noni anglatadi. Shundan kelib chiqqan holda “pedagogik faoliyat” va “professional pedagogik faoliyat” tushunchalarini o'zaro sinonim sifatida qo'llash maqsadga muvofiq.

“O'qituvchining professional layoqati” tushunchasi ta'lim muassasasi ma'muriyati tomonidan beriladigan hamda o'qituvchilarning o'zlari shakllantiradigan pedagogik topshiriqlarni mustaqil va samarali hal qilishga qaratilgan tarbiyachi yoki o'qituvchining shaxsiy sifatlarini ifodalab beradi. Pedagogning pedagogik layoqatliligi deganda, biz uning bevosita amaliy faoliyati jarayonidagi nazariy va amaliy tayyorgarligining yagona maqsadga bo'ysundirilganligini tushunamiz.

L.Yu.Krivtsovning ta'kidlashicha, o'qituvchining professional layoqati mutaxassisning bilim, ko'nikma va malakalarining integrallashgan sifatleri bo'lib, u o'z tarkibida pedagogik mahoratning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar tizimi, kasbiy qobiliyatlar, muhim individual kasbiy sifatleri o'zida mujassam etadi.

Mutaxassisda o'z predmeti yuzasidan maxsus pedagogik va psixologik bilimlarning bo'lishi shart, lekin ularning mavjudligi kasbiy layoqatlilik uchun yetarli hisoblanmaydi. Ularning aksariyati, jumladan, ilmiy-amaliy hamda uslubiy bilimlar intellektual, amaliy ko'nikma va malakalarning shakllanishida asos vazifasini o'taydi.

Pedagogning kasbiy layoqatliligi tarkibi bevosita uning shaxsiy individual-psixologik jihatlari barcha harakatlari asosida amalga oshiriladigan faoliyatida namoyon bo'ladigan pedagogik ko'nikmalari orqali ochiladi.

A.I.Sherbakov va A.V.Mudriklar o'qituvchining didaktik ko'nikmalarini quyidagi uchta asosiy tipga ajratadi:

- yangi pedagogik vaziyat va sharoitlarga o'zida mavjud bilimlarni, ta'lim va tarbiya usullarini ko'chira olish ko'nikmasi;
- har bir yangi pedagogik vaziyat uchun o'ziga xos yechim topa olish ko'nikmasi;
- alohida olingan har bir pedagogik vaziyatni ijobiy hal etishning yangi usullari, pedagogik bilim va g'oyalarning o'ziga xos elementlarini topish, loyihalash ko'nikmalari.

Pedagogik faoliyatga nazariy tayyorgarlik mazmuni o'qituvchining tahlil qila olish, oldindan aytish, loyihalash va reflektiv ko'nikmalari majmui sifatida uning umumiy tafakkur yuritishida namoyon bo'ladi. O'qituvchining pedagogik mahorati va uning layoqatlilik darajasining o'zaro nisbati qanday ko'rsatkichga teng? O'z davrida mazkur savolga A.S.Makarenko javob bergan. U pedagogik mahorat tug'ma bo'ladi va meros sifatida bir avloddan ikkinchisiga o'tadi degan qarashlarni tamomila inkor qilgan holda o'qituvchining mahoratini uning kasbiy layoqatlilik darajasi belgilab beradi degan o'z g'oyasini ilgari suradi.

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, pedagogik topshiriqlarning yechimi “fikrlash – harakat qilish – fikrlash” uchligiga borib taqaladi. O'qituvchining kasbiy layoqatlilik modeli uning nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasining o'zaro muvofiqligi, yakdilligida o'z aksini topadi.

Tasnif hamda ko'nikmalarga asoslangan pedagogik mahorat, A.S.Makarenko-ni fikricha, bu – tarbiya jarayonini bilish, uni zarur sharoitlarda o'rnatishni bilish hamda uni harakatga keltirishdan iboratdir. Aksariyat hollarda pedagogik mahoratga o'qituvchining texnik ko'nikma va malakalari sifatida ham qarashadi, lekin bu ko'nikma va malakalar pedagogik mahoratning faqatgina bir tarkibiy qismi ekanligini unutmasligimiz lozim.

Ko'rinib turibdiki, pedagogik mahorat asoslari har bir o'qituvchida shakllantirilishi mumkin, buning uchun esa o'qituvchi o'z ustida ishlashi, xususiy ilmiy-uslubiy bazasini yaratishi hamda pedagogik mahorat cho'qqisiga bosqichma-bosqich ko'tarilishi talab qilinadi.

Pedagogik mahorat sirlarini egallash har bir o'qituvchining qo'lidan keladigan ish. Buning uchun esa o'qituvchidan maqsadli tarzda o'z iqtidori, salohiyati, o'qitadigan fani nazariy asoslariga doir hamda pedagogik-psixologik bilimlarini, amaliy ko'nikmalarini muntazam oshirib borishi talab etiladi. Aynan anglab yetilgan pedagogik faoliyat, shaxsning umummadaniy darajasi, dunyoqarashi, tadbirkorlik va izlanuvchanlik xususiyatlari, uning kasbiy layoqatliliigi kabi jihatlarga pedagogik mahoratning asosiy manbayi bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son farmoni. www.uza.uz

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son Qarori. www.uza.uz

3. Батарщев А.В. Психодиагностика способности к общению или как определить организаторские и коммуникативные качества личности. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1999. – С.176.

4. Бизяева А.А. Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя: Дисс. канд. психол. наук. – С.-Пб. 1993. – С. 190.

5. Вульффов Б.З., Харьков В.Н. Педагогика рефлексии: Взгляд на профессиональную подготовку учителя. – М.: Магистр, 1995. – С. 112.

Ilhom TO'XTASINOV,
Samarqand Davlat chet tillari instituti rektori

OG'ZAKI TARJIMASHUNOSLIKNING ZAMONAVIY USULLARI: MUAMMO VA NATIJALAR

Annotatsiya

Maqolada og'zaki tarjimaga o'qitishning asosiy ko'nikmalari hisoblangan tinglash, mne-motexnika, transformatsiyalash, tildan tilga o'tish, nutqiy mexanizmlarni boshqarish, og'zaki nutq texnikasi, tarjima sur'ati, tarjima uchun mo'ljallangan matnni tinglash ko'nikmalari yoritilgan. Shuningdek, ularni rivojlantirish uchun foydalanadigan mashqlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar. Tarjima, og'zaki tarjimon, mashq, ko'nikma, so'z boyligi, tafakkur, mashqlar tizimi, tajriba, vaqt, nutq, texnika, mexanizm.

Статья посвящена вопросам использования упражнений для развития у будущих специалистов(переводчиков) навыков слушания и устного перевода, мнемотехники, трансформации текста, перехода с одного языка на другой, быстрого (синхронного) перевода, управления механизмами речи, слушания и восприятия текстов для перевода.

Ключевые слова. Перевод, устный перевод, упражнения, навык, словарный запас, мысль, слова, система упражнений, опыт, время, речь, техника, механизм.

Article devoted to issues of using the exercises for the development of future specialists (interpreters) listening and oral translation skills, and also the mnemotechnics of text transformation, the transition from one language to another, fast (synchronous) translation, management of speech mechanisms, listening and reading for translation texts.

Key words. Translation, oral interpretation, exercises, skill, vocabulary, thought, words, the system of exercises, experience, time, speech, technique, mechanism.

Keyingi yillarda mamlakatimizda ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarish borasida bir qator farmonlar, qarorlar qabul qilinmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, PQ-3151-sonli "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son farmoni va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar oliy ta'lim tizimida bir qator vazifalarni amalga oshirishga zamin yaratmoqda.

Yuqorida ta’kidlab o’tilgan qaror va farmonlarda begilangan vazifalar qatoriga respublikamizda yuqori intellektual salohiyatli xorijiy til mutaxassislari, tarjimonlar tayyorlash kabi ustuvor vazifalarni kiritish mumkin.

Turli sohalarda ulkan islohotlar olib borilayotgan, turli xorijiy mamlakatlardan yurtimizga investitsiyalar kiritilayotgan, xorijlik yetuk mutaxassislarni turli sohalarga jalb qilinayotgan bir paytda tarjimonlar, xususan, og’zaki tarjimonlarga katta ehtiyoj paydo bo’ladi. Shu bois yuqori malakali tarjimonlar tayyorlash hozirgi kunda eng dolzarb masalalardan biri bo’lib turibdi.

Dunyo xalqlarining tillari ularni bir-birlari bilan muloqot qilishda ma’lum darajada muammolarni keltirib chiqargan. Bunga ko’p millat va elatlarning bir-biri uchun tushunarsiz tillarda muloqot qilishi sabab bo’lgan. Mana shunday muloqotdagi qiyinchiliklarni bartaraf etuvchi omil tarjima va uni amalga oshiruvchi vosita tarjimon hisoblanadi. Shuning uchun tarjimoni ikki til, tarjimonni ikki millat o’rtasidagi vositachi deb tushunishimiz mumkin.

G’.Salomov ta’kidlaganidek, “tarjimaning bosh xossasi uning boshqa til vositalari bilan qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayon, so’z san’ati ekanligidadir”. A. Rojoning fikriga ko’ra, ikki til o’rtasidagi tarjima jarayoni tarjimon tomonidan biror asliyat tilidagi yozma matnni tarjima tilidagi yozma matnga, biror asliyat tilidagi og’zaki matnni biror turli tarjima tillaridagi og’zaki matnga o’zgartirishdir”¹. Demak, bir tildagi ma’lumotni o’zga tilda asliyat tilidagidek yetkazib berish tarjimon mahoratini belgilab beradi. Bu holatda tarjimon, xususan, og’zaki tarjimon tayyorlashda samarali hisoblanadigan bir qator mashqlar va ularning ahamiyatini o’rganishga e’tibor qaratish muhim omillardan hisoblanadi.

Og’zaki tarjimonlar tayyorlash ta’lim sohasida o’ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi tabiiy holdir. Og’zaki tarjimada tarjimonning asosiy vazifasi mazmuni imkon darajasida to’laqonli, tezroq, so’zlovchi uslubining yakka tartibdagi o’ziga xosliklarini saqlagan holda berish hisoblanadi².

Moser Marker Barbaraning ta’kidlashicha, “odatda, og’zaki tarjimaga o’qitish tayyorgarlik va asosiy bosqichlarga bo’linadi. Tayyorgarlik bosqichi – talabani o’g’iriladigan xorijiy tillarni kuchli o’rganishidir. Talabalar har xil mavzulardagi nutqlarni idrok qilish, intervyu olish, berish va h.k.larni o’rganadilar. Ona tilidagi og’zaki nutq janrlari ham faol o’zlashtiriladi. Chet tilni o’rganishda tayyorlov bosqichida tinglab tushunish usulidan keng foydalaniladi. Bu bo’lajak tarjimonga juda zarur bo’lib, talabalar oddiy og’zaki va yozma matnlarni xorijiy tildan ona tiliga o’g’irishni o’rganadilar”³.

Og’zaki tarjima bilan bog’liq faol kompleks trening o’qitishning asosiy bosqichida boshlanadi. Turli tarjima mashqlar orasida xotira treningi, tildan tilga o’tish treningi, sur’at treningi, leksika ustida ishlash, transformatsiya treningi tez-tez uchrab turadi. O’qitishning boshlang’ich va o’rta bosqichida tarjima amaliyoti bo’yicha o’tkaziladigan

¹ Rojo, A. (2009). Step by Step: A Course in Contrastive Linguistics and Translation. Peter Lang. p. 25.

² Sawyer David. “Monitoring Process in Conference Interpreting: Towards a Model for Interpreter-Trainers”. Mem 39:3, 1994. pp. 433-438.

³ Moser Mercer Barbara. “Training and Research: The Foundation for Conference Interpretation”, The ATA Chronicle 23:6, 1994. pp. 14-15.

har bir mashg'ulotda foydalaniladigan mashqlarni tanlash ko'nikma va mahorat sirlarini shakllantirish zarurati bilan bog'liq.

Ulardan eng muhimlari quyidagilar:

- tinglash ko'nikmasi;
- mnemotexnika ko'nikmasi;
- transformatsiyalash ko'nikmasi;
- tildan tilga o'tish ko'nikmasi;
- nutqiy mexanizmlarni boshqarish ko'nikmasi;
- og'zaki nutq texnikasi ko'nikmasi;
- tarjima sur'ati;
- tarjima uchun mo'ljallangan matnni tinglash ko'nikmasi.

1. Tinglash ko'nikmasi og'zaki tarjimaga o'qitish boshlangandayoq shakllangan bo'lishi lozim. O'gir ishda esa nafaqat eshitilganni tushunish, balki matnda yashirangan asosiy axborotni ajrata bilish, tayanch so'zlarni eslab qolish, grammatik qiyinchiliklarni tushunish qobiliyati ham kerak bo'ladi. Buning uchun quyidagi mashqlarni bajarish maqsadga muvofiq:

a) “tarjima-diktant” mashqi. Inglizcha gap va iboralar faqat bir marta o'qiladi va ona tiliga yozma ravishda o'giriladi. Butun matnni o'qib berish tugagach, o'qituvchi tomonidan taklif etilgan tarjima variantlarini guruhning barcha a'zolari muhokama qilishadi;

b) eshitish orqali idrok etiladigan ijtimoiy-siyosiy leksikani tushunish mashqlari. Ijtimoiy-siyosiy matnlar uchun xos bo'lgan til qiyinchiliklarini o'zida aks ettirgan uncha katta bo'lmagan iboralarni o'girish nazarda tutilmoqda. O'qituvchi tarjimalardan birini nazorat qiladi va tarjimaning to'g'ri variantini eslatadi;

c) yozib olingan ovozni yozma tarjima qilish. Bu mashq universal bo'lib, uni og'zaki tarjimaga o'qitishning butun o'quv kursi mobaynida tajriba qilish joiz. Bunda o'giriladigan matnlar murakkablashib boradi. Mashq uy vazifasi tarzida bajariladi. O'quvchilar matnni necha marta xohlasa, shuncha eshitishi va uni qismlarga bo'lib o'girishi mumkin. Lekin o'quvchilarning inglizcha matnni so'zma-so'z yozib olish va shundan keyin ko'rganlarini eslash orqali o'girishga urinishlariga yo'l qo'ymaslik juda muhim. Aks holda, mashqning foydalilik koeffisienti keskin pasayadi.

2. Mnemotexnika ko'nikmasi. Mnemotexnika sifatli va pozitsion xotirani kuchaytirish, ya'ni katta miqdordagi axborotlar va ularning ketma-ketlik tartibini eslab qolish imkonini beradi. Kontekstdan tashqari mashqlar shunga xizmat qiladi. Bunday mashqlarga quyidagilar kiradi:

a) so'zlar bilan mashq qilish: avvaliga 3-4 ta so'z o'qiladi (masalan, “*to'ng'iz, kiyik, ot, sigir*” kabi). O'quvchilar ularning ketma-ketligini adashtirmasdan takrorlashi lozim. Tarjimon ushbu kontekstda tasodifan paydo bo'lib qoladigan axborotga ham tayyor turishi kerak. Shuning uchun ham so'zlarning mavzu qatori kutilmagan so'z bilan parchalanishi muhim. Masalan, “*tulki, bo'ri, ilon, televizor, qurbaqa*”. Bu holatda yana bir muhim – kutilmagan axborotga ko'nikish, uni umumiy qatordan ajratmagan holda eslab qolish ko'nikmasi ishlab chiqiladi. Qatordagi so'zlar miqdorini mashg'ulotdan-mashg'ulotga orttirib borish lozim. Keyin aynan o'sha so'zlarni ona tilidan chet tiliga tarjima qilish taklif etiladi. Murakkabligi bo'yicha keyingi bosqich chet tildagi 3-4 so'zni takrorlash va ularni ona tiliga o'girishni o'z ichiga oladi;

b) sonlar qatori bilan mashq bajarish: Bunda tarkibida son bo'lgan axborotni avvaliga ona tilida eshitib, takrorlash uchun sonlar qatorini chet tiliga tarjima qilish uchun berish kerak. Shundan so'ng ushbu sonlarni va ularga mos otlarni takrorlash bilan mashqni to'ldirish maqsadga muvofiqdir;

c) toponimlar bilan mashq bajarish (kutilmagan holatlarning foydali jihatlarini unutmagan holda). Masalan, Xitoy, Eron, Fransiya, London, Shvetsiya.

Asliyat tildagi notanish toponimlar va tarjima tilidagi toponimlar bilan ishlash ancha murakkab hisoblanadi. Bu mashqning eng qiyin darajasi – ekzotik toponimika (yapon, hind, afrikacha) asosiga qurilgan toponimlar qatoridir;

d) amaldagi pul va haqiqiy o'lchamlar bilan mashq qilish. Bu material xotirani charxlash uchun juda foydali. Pul birliklari va o'lchamlari nomlari, ularning qiymatini bilish tarjimon uchun juda zarur.

3. Transformatsiyalash ko'nikmalari. Tarjima ko'p jihatdan nafaqat tillararo, balki til ichidagi o'zgartirish san'ati ham hisoblanadi. Optimal variantni topish uchun tarjimon sinonimlarni saralaydi, tasvir aylanmalarini qidiradi, takrorlangan axborotlardan keraksiz so'zlarni olib tashlaydi va h.k. Eshitib qabul qilinadigan matnni eslab qolish uchun o'quvchi axborotning mag'zidan so'zlarni ajratib oladi, uzun nutqiy ifodalarni qayta tuzadi, ketma-ket o'girishda yozish uchun xotiraning tayanch punktlariga loyiq leksik birliklar qidiradi. Transformatsiyalash ko'nikmalarini shakllantirish uchun quyidagi mashqlar bajariladi:

a) o'quvchilarga shu tildagi sinonimlari va tasvir aylanmalari bilan almashtirilishi kerak bo'lgan ona tilidagi so'z va so'z birikmalari ro'yxati tavsiya qilinadi;

b) o'zgartirib o'qish. Bu mashqda tillararo o'girish bo'lmaydi. O'quvchilar ona tilidagi mashq matnini o'girmasdan, matnda foydalanilgan raqamlar yoki aniq so'zlarni istisno qilgan holda bir-birlariga hikoya qilib berishadi;

c) gap tizimining faqat zarur tarkibini kengaytirish va to'ldirishlarsiz o'girish. Bu mashq aytilgan gapdan eng foydali va muhimini ajratib olish, leksik nuqtayi nazardan talabalarga yaxshiroq tanish bo'lgan materialdan boshlash ko'nikmasini shakllantirish uchun juda foydali. Boshlang'ich bosqich uchun mamlakatshunoslik (siyosiy va iqtisodiy geografiya, madaniyat va san'at yangiliklari va h.k.)ga oid oddiy axborot matnlari qulay hisoblanadi;

d) ona tilidagi iboraning sinqiq va qisqa variantni inglizchaga o'girish;

e) murakkab gapni ikkita oddiy gapga o'zgartirish yoki gapdagi tobe bog'lovchini kelishik qo'shimchasiga o'zgartirish;

f) mikroreferat yozish mashqi. O'quvchilar matndan axborotning tayanch so'zlarini ajratib olishadi va ularni qisqacha shaklda ifodalashadi. Mazkur mashq ona tilida ham, ingliz tilida ham bajarilishi mumkin.

4. Bir tildan boshqa tilga o'tish ko'nikmalari. Bir tildan boshqa tilga tezda o'tish mahorati va ko'nikmasi, boshqa tildagi ekvivalentni tezda topishga, og'zaki tarjimada ikki tildagi zarur semantik tizimlarni uyg'unlashtirishga imkon beradi. Bu ko'nikmalar quyidagi mashqlar yordamida hosil qilinadi:

a) sonli mashqlar. Bunday mashqlar ikki tillilik sharoitida fikrlash egiluvchanligini rivojlantiradi. Mashqni bajarishning bir necha varianti mavjud: sonlarni tez o'qish, ona tilida o'qib, eshitib qabul qilinadigan sonlarni yozish va sonlarni og'zaki tarjima qilish;

b) takrorlash mashqlari. Tarjima matnini bir necha bor takrorlash ingliz tilidagi bir xil ifodalarni eslab qolishga xizmat qiladi;

c) ijtimoiy-siyosiy leksikani avtomatik tarzda qo'llash mashqlari o'zbek va ingliz tilidagi leksik birliklar o'rtasida aloqa o'rnatadi;

d) aniq so'zlar ustida mashqlar bajarish.

5. Nutqiy mexanizmlarni boshqarish ko'nikmasi. Tarjimon bir vaqtning o'zida bir necha harakatni bajarishiga to'g'ri keladi: xuddi sinxron tarjimadagidek eshitish va gapirish, xuddi ketma-ket tarjimadagidek eshitish va yozib borish, matnning bir qismini va boshqa tildagi ekvivalentlarni uzoq vaqt xotirada qidirishdan iborat. Mazkur jarayonda boshqarilishi lozim bo'lgan turli mexanizmlar amal qiladi: zarur bo'lganda neytrallashtirish, talaffuz, axborotning mag'zini ajratib olish va hosil qilingan matnni siqiqlashtirish va b. Quyidagi mashqlar shunga xizmat qiladi:

a) hisob bilan mashq qilish. O'quvchilar inglizcha matnga ko'z yugurtirib, sanaydilar (dastlabki mashg'ulotlarda ona tilida, keyin ingliz tilida). Matnni o'qishga ketadigan vaqt tugashi bilan o'quvchilardan biri uning mazmunini so'zlab beradi;

b) murakkab tinglash mashqlari. O'quvchilar sanaydilar va bir vaqtning o'zida quloqchin orqali inglizcha matnning tinglaydilar. Eshitib bo'lishgach, hamma o'z mikrofonni orqali qabul qilingan matnning umumiy mazmunini takrorlaydi. Mashq quyidagi ko'rinishda murakkablashib boradi: dastlab o'quvchilar ona tilida, keyin inglizcha raqamlarni sanaydilar, so'ngra avval ona tilidagi keyin inglizcha matnning o'qishadi.

6. Og'zaki nutq texnikasi ko'nikmasi. Tarjimon yaxshi nutqiy mahoratga, yuqori og'zaki nutq madaniyatiga ega bo'lishi, har qanday gapni chiroyli yakunlay bilishi, “bo'shliqlar”ni to'ldira olishi, nutqning qabul qilinmagan qismlarini fikran nihoyasiga yetkaza bilishi, yetarlicha reproduktiv material zaxirasiga ega bo'lishi lozim. Ko'plab nutq texnikasiga oid va ritorik mashqlar ana shu maqsadga xizmat qiladi. Ular quyidagilar:

- tez aytish;
- ifodali o'qish;
- gapni qayta ifodalash;
- muayyan vaziyatdagi (delegatsiyalarning kelishi yoki ketishi, turli tantana, marosim va b.) munosabati bilan ishlatiladigan gaplar;
- nutq relizlarini to'ldirish;
- matnning qayta tuzish mashqlari.

Bu mashqlarning ko'pchiligini uyda ham, darsda ham bajarish mumkin.

7. Sur'at mashqi. Sur'at mashqini amaliy ish jarayonida asablar taranglashishini kamaytirish va oldini olish maqsadida avval boshdanoq yo'lga qo'yish lozim. Keyingi bosqichda raqobatbardoshlik va jamoaviy mas'uliyat mexanizmidan foydalanish juda qulay hisoblanadi. O'qitishning dastlabki bosqichi uchun topshiriqlarning bir necha turlari bor:

a) talabalarga takrorlash (yoki o'girish) uchun qator raqamlar yoki alohida iboralarni oldindan berib qo'yish kerak. Mashqni bajarishdan avval, iloji boricha, tez bajarishni uqtirish lozim. Shuningdek, ogohlantirib qo'yish zarur: agar talaba bir necha soniyaga jim turib qoladigan bo'lsa, topshiriq qaytadan talabaga beriladi;

b) zanjir bo'yicha ishlash. Matnning tinglashgach, talabalar navbat bilan uning mazmunini qayta tiklashadi. Ular oldiga hikoya qilib berish emas, balki mazmunni

maksimal darajada to'la qonli ifodalaydigan bog'lovchi matn tuzish asosiy maqsad qilib qo'yiladi. Har bir talaba o'zidan avvalgisiga moslashtirgan holda bittadan ibora aytadi. To'xtab qolish mumkin emas. Hamma o'zidan oldingi "tarjimon"ning ishonchli ishiga tayanishiga to'g'ri keladi.

Og'zaki tarjimaga o'qitishning asosiy bosqichida vaqtga qarab o'girish ham faol qo'llaniladi. Bunda har bir talabaga deyarli bir xil hajmdagi matn beriladi va shundan keyin bajarish vaqti belgilanadi. Sur'atni oshirishga yo'naltirilgan qo'shimcha mashg'ulotlar uchun hisobga olingan tanaffusli DVD disklarga qayd etilgan yozuvlarni o'zida jamlagan mashqlar ham bor. Ulardan yaxshisi uyda foydalangan ma'qul.

Xulosa qilib aytganda, og'zaki tarjimaga o'qitish o'quvchilarda nafaqat tarjimonlik hamda lingvistik tahlilning barcha turlari bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantiradi, balki ularning boshqa o'quvchilar bilan kommunikativ hamkorligini va mashg'ulotlar rang-barangligini ham ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rojo, A. (2009). *Step by Step: A Course in Contrastive Linguistics and Translation*. Peter Lang. p. 25.

2. Sawyer David. "Monitoring Process in Conference Interpreting: Towards a Model for Interpreter-Trainers". *Mem* 39:3, 1994. pp. 433-438.

3. Moser-Mercer Barbara. "Training and Research: The Foundation for Conference Interpretation", *The ATA Chronicle* 23:6, 1994. pp. 14-15.

Tahririyat: Ellarni ellarga, tillarni tillarga bog'lovchi muhim soha – bu tarjima-shunoslikdir. Zamonaviy dunyoning bugungi qiyofasini tarjimasiz, tarjimonsiz tasavvur qilish qiyin. Ayniqsa, globallashtirish davrida ana shu jihatga e'tibor qaratmasdan hech narsaga erishib bo'lmaydi.

Muallif og'zaki va yozma tarjimashunoslikning muhim jarayonlarini yangicha yondashuv asosida ochib bergani maqolaning katta yutug'i bo'lgan.

Kamola MURADKASIMOVA,
O'zbekiston Davlat jahon tillari universiteti
2-bosqich tayanch doktoranti

CHET TILINI O'QITISHDA TALABALARNING KO'NIKMA VA MALAKALARINI NAZORAT QILISH SHAKLLARI

Annotatsiya

Maqolada nazorat qilishning mohiyati va nazorat jarayonidagi usul, tur, shakl, test va baho haqidagi tushunchalar yoritilgan. Shu bilan birga nazorat qilishning maqsad va vazifalari hamda ularning ta'lim olish, ta'lim berish jarayonidagi o'rni tasniflangan.

Kalit so'zlar. Nazorat, malaka, ko'nikma, test, an'anaviy baholash, noan'anaviy baholash, pedagog, talaba.

В статье рассматриваются сущность контроля, его способы, виды и формы, раскрыты понятия теста и оценки. Определены цели и задачи контроля, а также место контроля в образовательном процессе.

Ключевые слова. Контроль, навык, умение, тест, традиционное оценивание, альтернативное оценивание, педагог, студент.

Article deals with the essence of control, its methods, types and forms. There were revealed the concepts of text and evaluation. In article also defined goals and tasks of control, as well as the place of control in the educational process.

Key words. Control, skill, test, traditional assessment, alternative assessment, teacher, student.

Ma'lumki, ta'lim berish jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri o'zlashtirilgan bilimlarni muntazam baholab borishdir. Pedagogik nazorat o'quvchilarga ta'lim berish, o'qitish va tarbiyalash natijalarini ilmiy asoslangan nazorat qilish tizimidan iborat. Pedagogik nazorat ta'lim jarayonida erishilgan yutuqlarni va yo'l qo'yilgan kamchiliklarni aniqlashga imkon beradi. Umumiy ta'lim nuqtayi nazaridan qaraganda pedagogik nazorat o'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalarini aniqlash, o'lchash va baholashdan iborat.

Ma'lumki, chet tili amaliy, ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadda o'qitiladi hamda nutq faoliyatini egallash uchun uning texnikaviy va lisoniy tomonlari ham o'zlashtiriladi. Shuningdek, xuddi shu metodik hodisalar nazorat ostiga olinadi. Metodik adabiyotlarda bilim, ko'nikma va malakani tekshirish haqida ko'p ta'kidlanadi, ammo chet tilida bilim maxsus tekshirilmaydi, chunki u ko'nikma tarkibida o'rganilib tekshiriladi. Ko'nikmalarni tekshirish paytida leksik, grammatik, talaffuzni o'zlashtirish saviyasi, nutq faoliyati turlarida ularning qo'llanish darajasi nazorat qilinadi. Ko'nik-

malarni tekshirish leksika, grammatika va talaffuz hamda nutq namunalari bilish va nutqda qo'llash bilan bog'liq. Malakalar tekshirilganda esa nutq faoliyati turlaridan muloqot vositasi sifatida foydalana olish me'yorlari o'lchanadi. Nazorat qilishda uning mohiyati (vazifasi, maqsadi, o'rni) aniqlanadi. Nazorat mohiyati ochilib tekshiriladigan obyekt aniqlangandan so'ng, bevosita tekshiruv jarayonini tashkil qilish masalalari yuzaga keladi. Nazorat metodikasida usul, tur, shakl, test va baho (reyting) haqidagi tushunchalarni oydinlashtirish muhimdir.

Professor Jamol Jalolov nazorat usullariga misollar keltiradi. Masalan, faol leksikani nazorat qilish usullari: berilgan nutq namunalariidan foydalanib, imkon boricha ko'proq gaplar tuzish; bo'sh qolgan joylarni to'ldirish; otlarga monand sifatlarni tanlab, birikmalar tuzish; rasmga oid so'zlarni topish va boshqalar.

Arthur Hughes nazorat usullarini test texnikasi deb beradi va quyidagicha tasniflaydi. Test texnikasi bu talabalarning chet tilidagi malakalari va qobiliyatlarini aniqlashda yordam beradigan vosita. Misol qilib, ko'p tanlovli test (MCQ), to'g'ri/ noto'g'ri (True/False), qisqa javob – ushbu nazorat usuli asosan tinglab tushunish va o'qish ko'nikmalarini baholashda qo'llaniladi (short answer), bo'sh qolgan joylarni to'ldirish (gap filling) va boshqa nazorat usullarini taklif etadi.

Nazorat turlari. Chet tilini o'rgatishda o'quvchilarning nutqiy ko'nikma va malakalarini tekshirish turlari bizga ma'lum: doimiy, mavzuiy, davriy, yakuniy nazorat. Doimiy nazorat amaliyotda keng tarqalgan va eng samarali, pedagog har kuni qo'llaydigan tuzatuv vazifasini o'tashga qaratilgan nazorat turidir. Mavzuiy nazorat deganda, chet tilini o'qitishda mavzu yoki darslik paragrafi o'tib bo'linganda, uni umumlashtirish, takrorlash, mustahkamlash jarayonlari tekshiriladi. Davriy nazorat qilish chorak yoki yarim yilga to'g'ri keladi. Mazkur nazorat sinfdagi o'quvchilarning umumiy bilim olish saviyasini namoyish etadi. Yakuniy nazorat o'tkazish o'quv yili oxiriga to'g'ri keladi va ma'lum hujjatga ko'ra o'tkaziladi.

M.B. Shelishkova ham nazorat turlari klassifikatsiyasini to'rtta turga ajratgan holda tasniflaydi. Unga ko'ra doimiy nazorat og'zaki so'rov, yozma ish va pedagogik testlar yordamida amalga oshiriladi. Doimiy nazorat turi pedagoglar uchun talabalarining olgan bilimlari haqidagi ma'lumotni operativ ravishda olishning eng oson va qulay usulidir. Olingan natijalar pedagogga ta'lim jarayonini to'g'ri yo'naltirishga yordam beradi. Mavzuiy nazorat turi talabalarining dasturdagi mavzularni o'zlashtirish darajasini ko'rsatadi. Ushbu nazorat turi natijalari o'qituvchilarga o'tilgan mavzu bo'yicha qo'shimcha ishlar olib borish yoki keyingi mavzuni o'zlashtirishga o'tish haqida ma'lumotni beradi. Davriy nazorat turi dastur bo'yicha talabalarining o'zlashtirgan ko'nikma va malakalarini nazorat qilish usulidir.

Yakuniy nazorat – imtihon bo'lib, unga ko'ra talaba davlat ta'lim standartlarida belgilangan talablarni o'zlashtirganlik darajasi nazorat qilinadi. Ushbu nazorat turida asosan test qo'llaniladi.

Nazorat shakllari. O'quvchilarning chet tilidan olgan ko'nikma va malakalari yolg'iz/yoppasiga, og'zaki/yozma, ikki tilda tekshiriladi. Tekshirishning ushbu ko'rinishlari metodik manbalarda tavsiya qilingan va maktab amaliyotida tatbiq etib kelinmoqda.

Tomas Kellaghan va Vincent Greaneylar o'z ishlarida nazorat olib borishning turli shakllari mavjud deb ta'kidlashadi. Ularga ko'ra nazorat shakllari og'zaki, ting-

lab tushunishli, yozma, amaliy va kuzatuvchan bo'lishi mumkin. Shuningdek, ushbu nazorat shakllari yolg'iz, kichik guruhlarda, katta guruhlarda va kompyuter orqali o'tkazilishi mumkin.

Test o'tkazish. “Test” atamasi turli olimlar tomonidan turlicha talqin qilinib kelinmoqda. Professor Jamol Jalolovning fikriga ko'ra, an'anaviy tekshirish shakllari bilan bir qatorda test (inglizcha “tekshirish”, “sinov” ma'nosini anglatadi) yo'li bilan ham nazorat qilib boriladi. Bundan xulosa qilish mumkinki, ular testni noan'anaviy tekshirish shakli deb bermoqda. Coombe Christian “test assissmentning bir kategoriyasi sifatida rasmiy va tizimli jarayon bo'lib, asosan (qog'oz ko'rinishdagi testlar) bir savol va to'rtta javobdan iborat”.

Test talabalarning o'qish va tinglab tushunish ko'nikmalarini va til birliklari grammatik va leksik birliklarini nazorat qilishda qo'llaniladi. O'zbek tilining izohli lug'atida test atamasi quyidagicha tasniflangan:

1. Shaxsning, tekshiriluvchining aqliy rivoji, qobiliyati, malaka va ko'nikmalari, irodaviy sifatlarini aniqlashda, tekshirishda qo'llanadigan qisqa standart topshiriqlar.

2. Muayyan ijtimoiy tadqiqotlar uchun foydalaniladigan material sifatida tarqatiladigan savolnoma; so'roq varaqasi.

Yuqorida keltirilgan nazorat jarayonida qo'llaniladigan baholash texnologiyasi to'g'ri, sifatli, samarali va aniq maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi uchun nazorat qilishning vazifalari aniq qo'yilishi lozim. Nazorat vazifalari quyidagilardan iborat:

Tekshiruvning ta'limiy vazifasi. Oldin o'rganilgan til materiali (ko'nikmalar) va shakllangan malakalarni takrorlash va mustahkamlash hamda takomillashtirish vaqtida tekshirish mashqlari va topshiriqlari bajariladi. Ularning barchasi ta'limiy ruhdagi o'quv tadbirlari tizimini tashkil qiladi. Nazorat vaqtida ham ta'lim berib boriladi.

Tekshirishning diagnostik (oldini olish) vazifasi. Til o'rganish natijasining yaxshiyomonligi o'z vaqtida bilib boriladi va sharoitga qarab navbatdagi ishlar rejalashtiriladi. Darsdagi vazifa va mashqlar tartibotiga tuzatishlar kiritilib, kamchiliklar sababi ham aniqlanadi. Pedagog o'zining faoliyatini shart-sharoitga moslab bajarishiga diagnostik nazorat yordam beradi.

Tuzatish vazifasini o'tovchi tekshiruv. Diagnostik nazorat bilan tuzatish birga va mutassil o'tkazib turiladi. Bu tekshiruvda aniqlanadigan o'zlashtirish darajasiga asosan nuqsonlarni to'g'rilash ijobiy samara bergan yoki bermaganligini pedagog sezadi. O'qitish usullaridan tashqari tekshirish topshiriqlari ham o'zgartirilib boriladi.

Nazorat qilishning boshqaruv vazifasi. Behuda vaqt va kuch sarflamaslik uchun ta'lim jarayonini boshqarishni ta'minlashga qaratilgan tadbir bo'lib, eng samarali o'qitish usullarini topishga va til materiali hamda nutq malakalarini egallashda bu usullarni qo'llashga urunib ko'riladi.

Tekshiruvni baholash vazifasi. Talabani faoliyatini baholab turish talab etiladi. Talabani ulgurishi pedagog ishining mezonidir. Baho qo'yilishi talabani kelajak ishlariga muhim turtki bo'ladi. Ko'nikma va malaka ko'rsatkichlari baholar bilan o'lchanadi. Talabani faoliyatini baholash ikki taraflama joriy qilingan.

Bunda uning mashg'ulotda faol yoki sust ishtirok etishi hamda qilgan “xizmati” (ulgurishi) natijasi, ya'ni egallagan ko'nikma va malakaning sifati baholanadi. Ikkala yondashish ham o'quvchi tirishqoqligini oshirishga rag'batlantiruvchi omil sanaladi. Tekshiruvdan kutiladigan asosiy maqsadlardan biri salbiy natijalarning oldini olishdir.

Talabalarning ko'nikma va malakasini nazorat qilishdan tashqari ularning intizomini tergash, o'qishda ichki turtki (motivatsiya)ni hosil qilish va ta'lim-tarbiya jarayonini boshqarishni takomillashtirish singari tekshirish maqsadlari ham ro'yobga chiqadi.

Chet tili o'qituvchilari dars jarayonida ikki vazifani amalga oshirishlari lozim: ta'lim berish va nazorat qilish. Fan o'qituvchilari talaba testni yoki imtihonni topshira olishi, kurs kontenti va dars berish jarayonining samarali kechishi haqida o'z mulohazalarini bildirishadi. O'qituvchi testning samarali, kurs kontentiga bog'langan, foydali va autentikligini bilishda besh tamoyilga yuzlanadi. Mazkur tamoyillar testning o'rinlilikini baholashda asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Bular samaradorlik (practicality), ishonchlilik (reliability), yaroqlilik (validity), qayta aloqa (washback) va autentiklik (authenticity).

Samaradorlik testni o'tkazishdan oldingi jarayon bilan bog'liq. Bu tamoyil test instrumentini tuzishda ketadigan mablag', ajratilgan vaqt va baholash jarayonini o'z ichiga oladi. "Yaxshi testning bir xususiyati – samaradorligidir. Yaxshi test o'qituvchi tomonidan samarali tuzilgan bo'lishi kerak, o'qituvchi ma'lum vaqt oralig'ida hamma-ga tushunarli resurslarni ishlatgan holda test tuzishga, kuzatishga va baholashga qodir bo'lishi kerak".

Tamoyillarning birinchisi samarali, aniq va tushunarli bo'lishi uchun bir qancha misollar keltirish mumkin. O'qituvchi testni tuzish jarayonida quyidagi omillarga ahamiyat berishi lozim:

- 1) testni tashkillashtirishda sarflanadigan mablag';
- 2) tuzishga va tekshirishga ketadigan vaqt;
- 3) test jarayonini kuzatish;
- 4) natijalarini baholashda ishlatiladigan vositalar.

Yuqorida keltirilgan omillar inobatga olinsa, test samarali bo'ladi, aks holda samarasiz deb tan olinadi. Misol uchun talabalarning gapirish malakasini baholash maqsadida o'tkaziladigan test jarayonida har bir talaba bilan yuzma-yuz suhbat o'tkaziladi. Ammo guruhda 30 nafar talaba mavjud. O'qituvchi bir talaba bilan suhbat o'tkazguncha, qolgan 29 nafar talaba bekor o'tiradi. Demak, bunday test samarasiz bo'lib, unga ajratilgan vaqt samarali taqsimlanmagan.

Tamoyillarning ikkinchisi – ishonchlilik (reliability). Bu tamoyil testni ishonchli va izchil bo'lishini taqozo etadi. Artur Huggesning fikriga ko'ra, testning ishonchsizligi uning aniq bo'lmasligiga olib keladi. Uning ta'kidlashicha, test natijaning doimiyligini ta'minlab bersa, ishonchli bo'ladi, ya'ni talaba bir testni turli vaqt oralig'ida, turli sharoitda topshirsa-da, natijasi o'zgarmasa bunday test ishonchlidir. Artur Hugges testni ishonchsiz bo'lishiga ikkita sabab ko'rsatadi:

Birinchisi – testning xususiyati va uni baholash yo'llari. Testda noaniq ko'rsatmaning berilishi, ikkilantiradigan savollarning mavjudligi va javoblarning o'xshashligidir.

Ikkinchisi – testlarning turli baholanishi. Demak, bir testni talaba turli sharoitda yoki turli vaqt oralig'ida bajarganda natijasi birdek qolishi testni ishonchlilikini ko'rsatadi. Brown ishonchlilik tamoyilining xususiyatlarini quyidagicha tavsiflaydi:

- 1) ishonchli test turli sharoitda izchilligini yo'qotmaydi;
- 2) baholashda aniq yo'llanmalar beradi;
- 3) aniq mezonlarga ega;
- 4) aniq vazifalarga ega.

Testning ishonchliligini amalga oshirish uchun, aynan, subyektiv testlarda baholash jarayonini, mezonlarini aniq va tushunarli tarzda yozish maqsadga muvofiq. Shu bilan bir qatorda o'qituvchilarni to'g'ri baholashda savodxonligini oshirish maqsadida treninglar o'tkazilishi lozim.

Testning ishonchliligini yanada chuqurroq anglash maqsadida testni ishonchsizlikka olib keluvchi omillarni ko'rib chiqish kerak. Bular quyidagilar: talaba omili, baholash omili, ma'muriyat omili va test omili. Demak, nazoratning ishonchsiz bo'lishiga sabab bo'ladigan birinchi omil bu – talaba omilidir.

– Test jarayoni va natijasiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan talabaga bog'liq bo'lgan omillar – kasallik, imtihon hayajoni, kunning yomon o'tishi va boshqa jismoniy va ruhiy holatlardir. Shu bilan birgalikda test oluvchining baholash savodxonligiga bog'liq. Aytib o'tilgan omillar test natijasiga salbiy ta'sir o'tkazadi.

– Ikkinchi omil – baholovchining ishonchliligi. Insonning xatosi, noto'g'ri baholash test natijasiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunga sabab, baholovchining savodsizligi, baholash mezonining kamchiliklari, e'tiborsizlik va tajribasizlikdir.

– Uchinchi omil – ma'muriyat ishonchliligi. Test natijalarining ishonchsiz bo'lishiga yana bir sabab, test jarayonini noto'g'ri tashkil qilinishidir. Talabalarga test o'tkazish jarayonining muammosiz kechishida ma'muriyatning har bir daqiqani to'g'ri rejalashtirishining ahamiyati juda muhim. Misol uchun tinglab tushunish imtihoni davomida audioni tinglash jarayonida tashqaridagi shovqin talabalarning diqqatini jamlashga qo'ymaydi. Bu esa test natijasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

– Turtinchi omil – test ishonchliligi. Ba'zida testning o'zi bir qancha salbiy oqibatlar kelib chiqishiga sabab bo'ladi. To'rt tanlovli test turida javoblar diqqat bilan tuzilishi kerak. Ular birdek qiyinchilikka va uzunlikka ega bo'lishi lozim. Bundan tashqari, soni, tuzilishi, ma'nosi, vaqt taqsimoti aniq va to'g'ri tuzilishi kerak. Testda ikki to'g'ri javob bo'lishi yoki o'tilmagan materialdan savollar tuzilishi umuman to'g'ri kelmaslik holati testning ishonchsiz natija berishiga olib keladi.

Yaroqlilik – Brown va Abeywickrama tasnifiga ko'ra, test oldiga maqsad qilib qo'ygan malaka, ko'nikmani baholashga qaratilgan bo'lsa, yaroqli hisoblanadi. Samuel Messick fikricha yaroqlilik – bu baholashning aniqligi, mosligini dalillar va nazariy asoslar yordamida integral baholashdir. Demak, testning yaroqliligini test topshiruvchining chet tildagi qobiliyati haqidagi ma'lumotda ko'rish mumkin.

Autentiklik – bu testda qo'llanilgan vazifalarning real hayotda tilni qo'llashdagi sharoitda mutanosibligi demakdir. Testdagi vazifalar, topshiriqlarda ishlatilgan vaziyat va real hayotda qo'llaniladigan vaziyat tilda mumkin qadar yaqin bo'lishi lozim. Test elementi kontekstga ega bo'lishi lozim. Test uchun tanlangan mavzu ma'noli, o'rinli va qiziqarli bo'lishi lozim. Real hayotda duch keladigan vaziyatlarni testning vazifasi sifatida berish, testning mazmun-mohiyatiga singdirish kerak. Chunki talabalarni o'rganayotgan chet tillarni ajratilgan bir mexanizm sifatida emas, balki kontekstda o'zlariga tanish bo'lgan sharoitda o'rganishlaridir. Bunday jarayon talabalarni kelajakda real hayotda chet tilini ikkilanmasdan o'zlariga ishonch bilan qo'llashlariga juda katta hissa qo'shadi. Bundan tashqari ularning mantiqiy fikrlash malakalarini ham rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, talabalarning chet tilini o'zlashtirishida erishgan yutuqlarini ko'rishning yagona yo'li bu baholash texnologiyasidir. To'g'ri va sifatli tuzilgan

baholash texnologiyasi aniq vazifalarni ro'yobga chiqarishni maqsad qilib oladi. Bajarilishi mumkin bo'lgan vazifalar yuklanadi (talabalar yod olishi emas, balki malaka va ko'nikmasini rivojlantirib, uni real hayotda qo'llay olishi). Shu bilan birgalikda to'g'ri tuzilgan baholash texnologiyasi talabalarga o'zini o'zi nazorat qilish, amaliy shug'ullanish imkoniyatlarini beradi. Bir so'z bilan aytganda to'g'ri tuzilgan baholash texnologiyasi ta'lim tajribasining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. *Ismoilov A.A. Chet tilida reyting tizimi asoslari, test tarkibi va turlari.* – T., 1997.
2. *Matyakubova Z.N. O'quvchilar bilimni baholashda ko'p tanlov javobli test topshiriqlaridan foydalanish metodi.* – T., 2000.
3. *Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi: chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik.* – T.: O'qituvchi, 2012.
4. *Чельшкова М.Б. Теория и практика конструирования педагогических тестов: Учебное пособие.* – М.: Логос, 2002. – С.432.
5. *Artur Hughes. Testing for language teachers.* Cambridge University Press, Second edition, 2003.
6. *Thomas Kellaghan and Vincent Graeney. Using assessment to improve quality of education: Paris 2001 (UNESCO: International Institute for Educational Planning).* 101
7. *Coombe, Christine A. (Christine Anne). 1962- A practical guide to assessing English language learners I Christine Coombe, Keith Folse, Nancy Hubley.*
8. *National Capital Language Resource Center (NCLRC). (2004). Assessing learning: Traditional tests. In The essentials of language teaching.*

Tahririyat: O'quvchi-yoshlarning chet tilini o'zlashtirishi va erishgan yutuqlarini tahlil qilishda baholash texnologiyasidan foydalanish, bunda turli shakllarni qo'llash mumkin. Muallif bu jarayonni atroflicha yoritib bergan. Shu jihatdan chet tili o'qituvchilari ushbu maqoladagi fikrlardan o'z amaliyotida foydalansa, chet tili o'qitish sifati va samaradorligini ta'minlagan bo'lishardi.

Farrux RAXMANOV,
O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi,
Harbiy-texnik instituti podpolkovnigi

O'QUVCHI-YOSHLARGA HARBIIY-VATANPARVARLIK RUHIDA TA'LIM BERISH TEXNOLOGIYALARINI VA MEXANIZMLARINI ISHLAB CHIQISHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Annotatsiya

Maqolada o'quvchi-yoshlarga harbiy-vatanparvarlik ruhida ta'lim berish texnologiyalarini va mexanizmlarini ishlab chiqishning konseptual asoslari yoritilgan. Shuningdek, ta'lim muassasalarida chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik tizimi samaradorligini yanada oshirish yuzasidan takliflar berilgan.

Kalit so'zlar. Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi, harbiy bilim yurtlari, vatanparvar yoshlar, ona Vatan, yo'nalish, vazifa.

В статье освещены технологии и механизмы разработки концептуальных основ воспитания учащейся молодёжи в военно-патриотическом духе. Также даны предложения по повышению эффективности системы начальной допризывной подготовки в образовательных учреждениях.

Ключевые слова. Военно-патриотическое воспитание, военные училища, патриотическая молодёжь, Родина, направление, задача.

Article highlights technologies and mechanisms for the development of conceptual bases for the education of young students in a military-patriotic spirit. Also, proposals are made to improve the effectiveness of the system of initial pre-conscription training in educational institutions.

Key words. Military-patriotic education, military schools, patriotic youth, Homeland, direction, task

Har qanday davlatning taraqqiyoti va xavfsizligi, avvalambor, uning kelajagi bo'lgan yosh avlodda mustahkam bilim, intellektual salohiyat va vatanparvarlik tuyg'ulari qay darajada shakllanganligiga bog'liq. Shu nuqtayi nazardan, mamlakatimizda ilm-fan sohasi va ta'lim tizimini rivojlantirishga, yetuk malakali kadrlar tayyorlashga, vatanparvar yoshlarni o'stirishga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilmoqda.

Yoshlarimizni istiqloq sharoitida harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy qadriyatlar, shuningdek, milliy mafkura asosiy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Yoshlar mafkuraviy tushunchalar bilan tarbiyalanar ekan, ularda dastlab vatanparvarlik ruhini

shakllantirmoq muhim. Zero, milliy qadriyatlar xalqimizning azaliy an'analari, udumlari, ona tili, ruhiyatiga asoslanib, ertangi kuniga ishonch uyg'otadi. Insonlar o'rtasida mehr-oqibat, insof, diyonat, adolat, ma'rifat, vatanparvarlik tuyg'ularini paydo qiladi.

Vatanparvarlik ilohiy va muqaddas tuyg'u bo'lib, insonning o'z xalqiga, tug'ilib o'sgan ona-yurtiga sodiq bo'lib qolishida o'z ifodasini topadi. Shunday ekan, unib-o'sib kelayotgan yoshlarda yuksak ma'naviyatni va Vatanga muhabbatni tarbiyalash, ularni fidoyi, shijoatli, rostgo'y etib voyaga yetkazish davlatimizning ustuvor vazifasi, har bir fuqaroning saodatli burchidir.

Vatanparvarlik shaxsning o'zi mansub bo'lgan millat, Vatandan g'ururlanishi, bugungi kuni haqida qayg'urishi, o'z vatanining porloq kelajagiga ishonchini ifoda etuvchi yuksak fazilat sanaladi. Vatanparvar shaxs o'z vatanini uning boyliklari yoki qulay geografik hududda joylashganligi uchun emas, balki o'zi uning bir bo'lagi, o'zi mansub bo'lgan millatning esa unda istiqomat qilishi uchun qadrlay olishi zarur. Erkka intilish, ozod yashashga bo'lgan ehtiyoj insonga xos bo'lgan tuyg'udir. Inson o'z vatanidagina ozod va erkin yashay oladi. Shu bois ham Vatan ozodligi uchun kurashish masalasi qadim-qadimdan allomalar asarlari hamda ezgu g'oyalarni ifoda etuvchi ta'limotlarning bosh g'oyasi bo'lib kelgan. Chunonchi, Hadisi Sharifda vatanni sevish iymondandir deb ta'kidlanadi. Abdulla Avloniy o'z asarlarida “Vatan” tushunchasiga ta'rif berib, uning ravnaqi uchun kurashish vatanparvar insonga xos xususiyat ekanligini quyidagicha qayd qiladi: “Har bir kishining tug'ulib o'sgan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har tug'ulgan, o'sgon yerni jonidan ortiq suyar. Hatto bu vatan hissi-tuyg'usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o'z vatanidan-uyuridan ayrilsa, o'z yeridagi kabi rohatda yashamas”.

O'lkamizning qadimgi tarixidan ayonki, milliy davlatchiligimiz o'zining harbiy namoyandalarini tarbiyalashni bolaligidan boshlagan. Ular o'zbek millatining buyuk tarixi va o'tmishiga o'z hissasini qo'shgan.

O'smir yoshdagi farzandlarimizning ta'lim-tarbiyasida buyuk ajdodlarimiz, qahramonlarimizning vatanparvarligi, yurt tinchligi yo'lida ko'rsatgan jasoratlarini ularning ongiga singdirishimiz muhim ahamiyatga ega.

Bu borada muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev rahnamoligida mamlakatimizda yoshlarni vatanparvarlik, milliy an'ana va qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalash, ma'naviy yetuk va jismonan sog'lom barkamol avlodni voyaga yetkazish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda.

Bugungi kunda dunyo shiddat bilan o'zgarayotgan, mintaqalar va davlatlar o'rtasida siyosiy, iqtisodiy va mafkuraviy kurashlar tobora keskinlashayotgan bir sharoitda mamlakatimiz yoshlarini, shu jumladan, armiyadagi yosh avlod vakillarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari biz uchun yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois joriy yildan ona yurt taqdiri uchun mas'uliyat tuyg'usini mustahkamlash, ularni o'z kasbiga sadoqatli va har tomonlama yetuk kadrlar etib tarbiyalash bo'yicha aniq chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqilib, ta'lim muassasalari, mehnat jamoalari va mahallalarda uyushgan va uyushmagan yoshlar hamda milliy armiyamiz saflaridagi yosh avlod vakillari bilan harbiy-vatanparvarlik yo'nalishidagi tadbirlarni tizimli tashkil etishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Xususan, 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning

beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida yoshlar faolligini oshirish bilan bog'liq bir qator yangi va muhim vazifalar belgilab berilganini, Prezidentimizning 2017-yil 5-iyuldagi “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston Yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida”gi PF-5106-son farmonini alohida ta'kidlab o'tish joiz. Ushbu hujjatlar bugungi davr talablariga mos ravishda har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlaydigan, mamlakatimiz istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, xalq manfaati yo'lida bor salohiyatini safarbar qiladigan, vatanparvar va shijoatli yoshlarni tarbiyalash, ularning intellektual va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun mustahkam huquqiy poydevor bo'ldi. Yurtboshimizning bunday qarori zamirida ulkan maqsad, mazmun va ma'no bor.

Birinchidan, zamonaviy sharoitda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida mudofaa salohiyati va jangovar shayligini ta'minlashning muhim shartlari bo'lib, yoshlarni harbiy xizmatga samarali va sifatli tayyorlash masalalari turadi.

Ikkinchidan, harbiy-vatanparvarlik g'oyalarini insonning bolalik davridan singdirilishi natijasida uning ongi metinday mustahkamlanadi va butun umr saqlanib qoladi. Bu borada Prezidentimiz shunday so'zlarni ta'kidladilar: “*Yosh avlodimizda qat'iy hayotiy pozitsiya va Vatanimiz taqdiri uchun yuksak mas'uliyat tuyg'usini shakllantirish alohida muhim ahamiyatga ega. Shuni hisobga olib, mamlakatimizda o'rta maktabdan boshlab oliy o'quv yurtlarigacha qamrab oladigan uzluksiz harbiy ta'lim va vatanparvarlik tarbiyasi bo'yicha o'ziga xos noyob va yaxlit tizim yaratilmoqda. Ushbu tizim mutlaqo yangi Qurolli Kuchlar akademiyasini shakllantirishni, harbiy bilim yurtlari, litsey va kollejlar faoliyatini takomillashtirishni, “Temurbeklar maktabi” harbiy akademik litseylari tashkil etishni ko'zda tutadi*”¹.

Hozirda yoshlarni harbiy xizmatga tayyorlash va Qurolli Kuchlarni harbiy kadrlar bilan ta'minlash davlat faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ushbu sohaga oid zamonaviy qonunchilik va normativ-huquqiy baza shakllantirilmoqda, harbiy ta'lim jarayoniga o'qitishning zamonaviy usullari va texnologiyalarini joriy etishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Shuni inobatga olib quyidagi masalalarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir:

birinchidan, hozirgi vaqtda mintaqamizda va dunyoda hukm surayotgan, oldindan aytib bo'lmaydigan murakkab sharoitda mamlakatimiz xavfsizligi va hududiy yaxlitligini ta'minlash, jamiyatimizda tinchlik va hamjihatlikni mustahkamlash qanchalik katta ahamiyatga ega ekanini, O'zbekiston Respublikasi Mudofaa doktrinasining mazmun-mohiyati va strategik ahamiyatini o'smirlarimizga chuqur anglatish;

ikkinchidan, ta'lim muassasalarida jismoniy va ruhiy tayyorgarlik masalalariga alohida e'tibor qaratish. Shu munosabat bilan ularda jismoniy va ruhiy tayyorgarlikning prinsiplar jihatdan yangi o'quv-metodik bazasini shakllantirish. Bunda asosiy e'tiborni bo'lajak harbiy kadrlarda ruhiy va jismoniy sog'lomlikni tarbiyalashga qaratish;

uchinchidan, o'smirlarimizda qat'iy hayotiy pozitsiya va Vatanimiz taqdiri uchun yuksak mas'uliyat tuyg'usini shakllantirish; ularni harbiy-vatanparvarlik va ma'naviy-axloqiy qadriyatlarimizga hurmat ruhida tarbiyalash va o'qitish; mutlaqo begona

¹ Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan tarkibdagi majlisidagi nutqi. Postda gazetasi, 2018-y 13-yanvar, 3-son.

bo'lgan buzg'unchi g'oyalardan himoya qilish masalalariga zarur darajada e'tibor qaratish; ta'lim-tarbiya jarayonida Qurolli Kuchlar, qolaversa, Milliy gvardiya safida xizmat qilayotgan askar va ofitserlar salohiyatidan foydalanish;

to'rtinchidan, o'quvchilarda ta'lim sohasida eng ilg'or, innovatsion bilim va ko'nikmalarni hosil qilish; chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik tizimini yanada takomillashtirish, harbiy fanlar bo'yicha o'quv mashqlari faolligini, ularning samaradorligini oshirish;

beshinchidan, o'smirlarda O'zbekiston Respublikasiga, o'z xalqiga va Prezidentiga, Harbiy qasamyodiga va harbiy burchiga sadoqatni, shuningdek, o'z Vatanining tarixi va an'alariga chuqur hurmatni shakllantirish, ularni O'zbekiston Respublikasi Qonunlari talablarini, Prezidentning farmonlarini, Oliy Majlis va Hukumati qarorlarini shak-shubhasiz bajarish ruhida tarbiyalash;

oltinchidan, harbiy pedagogikada o'z aksini topgan an'naviy ta'lim qonunlarini unutmagan holda harbiy ta'limda samara beruvchi zamonaviy innovatsion ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqishni jadallashtirish, ularni sinovdan o'tkazish va harbiy bilim yurtlari harbiy ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich joriy etish.

Hozirda harbiy bilim yurtlarida chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-son qarori va ushbu Qaror asosida ishlab chiqilgan o'quv-tarbiyaviy jarayonga oid hujjatlar yordamida amalga oshirilmoqda. Ushbu standartlarga qo'shimcha sifatida harbiy bilim yurtlarida chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik tizimi quyidagi yo'nalish va vazifalarni ko'zlashi maqsadga muvofiqdir:

Harbiy-siyosiy vaziyat masalasida:

- dunyodagi va mintaqadagi xalqaro vaziyatni chuqur o'rganish;
- mintaqadagi notinch davlatlarda chiqayotgan nizolar va ularni qo'shni davlatlarga salbiy ta'sirini ta'lim oluvchilarga anglatish;
- dunyodagi va mintaqadagi davlatlarida bo'layotgan harbiy harakatlarni tahlil qilish.

Harbiy huquq masalasida:

- o'quvchilarda bo'lajak harbiy xizmatchi sifatida konstitutsiyaviy huquq va burchni chuqur anglatish, o'z burchini sidqidildan ado etishga qaratilgan qadriyat va tuyg'ularni tarbiyalash;

- harbiy qasamyod, harbiy intizom, harbiy shon-sharaf, harbiy odob-axloq, harbiy majburiyatga oid chuqur bilimlarni berish va ularning mohiyatini tushuntirish;

- O'zbekiston Respublikasining harbiy xizmat va mudofaa sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlarining asosiy talablarini yetkazish va o'zlashtirilishni ta'minlash;

- Qurolli Kuchlarning vazifasi, tarkibi, tuzilishi, shuningdek, harbiy ta'lim muassasalari to'g'risidagi ma'lumotlar berish;

- zamonaviy lokal urushlar, qurolli to'qnashuvlar huquqiga doir asosiy talablarining mohiyatini tushuntirish.

Harbiy xizmatchining jangovar harakati yuzasidan:

- zamonaviy harbiy harakatlar teatri haqida tushuncha berish;

- nafaqat umumqo'shin jangi, balki terrorchilikka qarshi operatsiyalar davrida jangovar harakatlanish tartibi va usullari, jismoniy kuch, o'qotar qurol, jangovar, maxsus texnika va vositalardan foydalanish va qo'llash tartibi haqida nazariy va amaliy

bilimlar berish;

- portlovchi uskunalar, shu o'rinda qo'lbola portlash moslamalarini aniqlash va zararsizlantirish bo'yicha amaliy ko'nikmalar berish;

- axborot kurashi va lokal qurolli to'qnashuvlar, chet el armiyalari o'qotar qurol va jangovar texnikalarining vazifasi, tuzilishi, jangovar imkoniyatlari haqida to'liq axborot berish;

- harbiy-siyosiy, tezkor va jangovar vaziyatni komandir tomonidan tezkor-tahlil qilish va baholash, mavjud jangovar vaziyatdan kelib chiqib, mustaqil va mantiqiy to'g'ri qaror qabul qilish strategiyasini ishlab chiqishga qaratish.

Jismoniy va ruhiy sifatlarni tarbiyalash bo'yicha:

- chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik tizimiga “Tog' tayyorgarligi”, “Favqulodda holatlarga bardosh berish”, “Harbiy psixologiya”, “Profayling asoslari” kabi yangi va dolzarb fanlarni joriy etish;

- o'quvchilarni suv to'siqlari va balandliklarni yengib o'tish malakasini egallashini, balandlikka va pastlikka qarab yugurish texnikasini ishlab chiqish va mukammal egallashiga erishish;

- ularda turli fobiyalarga qarshi ruhiy immunitetni hosil qilish.

Tabiiy, texnogen va boshqa turdagi favqulodda vaziyatlar, shuningdek, turli ommaviy qirg'in qurollari qo'llanilgan hududda harakatlanish bo'yicha:

- zamonaviy ommaviy qirg'in qurollari, xususan, biologik (bakteriologik) va kimyoviy qurollarning taktik-texnik va jangovar xususiyatlarini o'zlashtirish;

- ommaviy va oddiy qirg'in qurollari, xususan, biologik (bakteriologik) va kimyoviy quroldan himoyalaniş usullari va vositalarini o'quvchilar o'zlashtirishiga erishish, ularda chuqur bilim va ko'nikmalarni shakllantirish;

- evakuatsiya, yordam ko'rsatish tadbirlarining maqsad va vazifalarini o'rgatish.

Vatanparvarlik va burchga sodiqlikni tarbiyalash yuzasidan:

- yurt manfaatining doimo ustuvor ekanligini uqtirish va unga qat'iy amal qilishni ta'minlash;

- harbiy-vatanparvarlik tadbirlarining faol tashkilotchisi, harbiy xizmatchiga xos sifat va fazilatlarni tarbiyalash, buyuk ajdodlarimiz merosini, Qurolli Kuchlarimizning jangovar an'alarini qadrlash va ularga munosib bo'lishga harakat qilishga undash.

Umuman olganda, harbiy bilim yurtlarida o'qish o'smirlar uchun faxrli burch va sharafiga aylanishi darkor. Bunday muassasa yoshlarimizni nafaqat jismonan va ma'nan chiniqtirish, balki ularning ruhi, irodasini toblash, jasorati, intiluvchanligini kuchaytirish, harbiy vatanparvarlikni, o'z yurti va xalqiga sadoqat kabi xislatlarini tarbiyalash ham zarur. Ular o'smirlar uchun haqiqiy hayot maktabi bo'lish bilan birga kelajakda harbiy kadrlarni tayyorlashning poydevoriga aylanishi darkor.

Harbiy bilim yurtlari yurtimiz yangi tarixiga asos soluvchi harbiy-siyosiy kadrlarning tayyorlashning quyi markaziga aylanishi zarur. Harbiy bilim yurtlarining harbiy pedagoglar tarkibi esa, maktabning ta'lim tizimiga qo'yilgan zamonaviy va dolzarb talablarni chuqur anglashlari, bu yo'lda o'zlarining professional, nazariy va amaliy bilimlarini uzluksiz oshirib borishlari, harbiy-ilmiy tadqiqotlar olib borishi zarur bo'ladi.

Demak, biz harbiy bilim yurtlarida o'smirlarni harbiy xizmatga tayyorlashni zamo-

naviy bosqichga ko'tarishimiz, ushbu maktablarda yurtimiz kelajagini kafolatlovchi harbiy kadrlarni tarbiyalashimiz va O'zbekistonning yangi tarixiga asos solishimiz zarurdir.

Xulosa sifatida Prezidentimizning ushbu so'zlarini keltirib o'tish maqsadga muvofiqdir: "Harbiy xizmat jarayonida har bir yosh askar bilan alohida ish olib borishimiz, ularni avvalo Jaloliddin Manguberdi va Amir Temur kabi buyuk jasur ajdodlarimizni munosib vorislari, ona vatanni haqiqiy himoyachilari etib tarbiyalashimiz darkordir".

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2018-yil 9-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasini to'g'risida"gi Qonuni. *Vatanparvar gazetasi*, 2018-y 5-yanvar, 1-son.

2. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 25 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagii ma'ruzasi. *Postda gazetasi*, 2017-y 8-dekabr, 50-son.

3. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnomasi. *Postda gazetasi*, 2017-y 23-dekabr, 52-son.

4. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganining 26 yilligi munosabati bilan Vatan himoyachilariga bayram tabrigi. *Postda gazetasi*, 2018-y 13-yanvar, 3-son.

5. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan tarkibdagi majlisidagi nutqi. *Postda gazetasi*, 2018-y 13-yanvar, 3-son.

6. Raxmanov Akmal. *Mudofaa doktrinasini – yangi siyosat ustuvorliklarini belgilaydi. Vatanparvar gazetasi*, 2018-y 5-yanvar, 1-son.

7. Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik. (1-qism). Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma. (6-nashri). O.Ortiqov, Sh.Ubaydullayev, I.Toshev. – T.: Ilm ziyo, 2013. 360 b.

Tahririyat: Yoshlarni bugungi tahlikali zamonda ona Vatanga sadoqat ruhida, vatanparvar etib tarbiyalash juda muhim. Ayniqsa, bu masala yanada takomillashayotgan harbiy bilim yurtlariga yangidan-yangi vazifa qo'yimoqda. Muallifning bu borada bergan taklif va tavsiyalari juda o'rinni. Ulardan harbiy bilim yurtlarida kadrlar tayyorlash masalasida foydalanilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Abduqayum ABDULLAYEV,

Toshkent viloyati Chirchiq Davlat pedagogika instituti
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim kafedراسi mudiri

TA'LIM OLUVCHILARNI JISMONIY TARBIYALASHDA XALQ O'YINLARINING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada xalq o'yinlari barkamol shaxs tarbiyasida muhim pedagogik omil sifatida o'rganilgan bo'lib, mashg'ulotlarda ulardan foydalanish orqali o'quvchilarning faolligini oshirish usul va vositalari qayd etib o'tilgan hamda tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar. Xalq o'yinlari, jismoniy tarbiya, qadriyat, sog'lom turmush tarzi, harakatli o'yinlar.

В статье раскрыто значение народных игр как важного педагогического фактора воспитания гармоничной личности. Даны рекомендации по их использованию на занятиях в целях повышения активности учащихся.

Ключевые слова. Народные игры, физическое воспитание, ценность, здоровый образ жизни, подвижные игры.

Article reveals the significance of folk games as an important pedagogical factor in the education of a harmonious personality. Also given recommendations, directed for their use in classrooms in order to increase student activity.

Key words. Folk games, physical education, value, healthy lifestyle, outdoor games.

stiqlol yillarida sport o'yinlari tarkibiga xalqimizning boy madaniy qadriyatlaridan hisoblangan milliy xalq o'yinlarining izchil ravishda kiritib borilayotganligi va ulardan ta'lim-tarbiya jarayonlarida samarali foydalanilayotganligi ta'lim oluvchilarni nafaqat jismoniy, balki xalqimizga xos boy madaniy-ma'rifiy qadriyatlar, yuksak ma'naviy-axloqiy g'oya va qarashlar ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etayapti.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning “Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch” asarida ta'kidlanganidek, “Albatta, har qaysi xalq yoki millatning ma'naviyatini uning tarixi, o'ziga xos urf-odat va an'analari, hayotiy qadriyatlaridan ayri holda tasavvur etib bo'lmaydi. Bu borada, tabiiyki, ma'naviy meros, madaniy boyliklar, ko'hna tarixiy yodgorliklar eng muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi”.¹

Ta'kidlash kerakki, milliy xalq o'yinlari ham ana shunday qimmat kasb etgan qadriyatlarimizdan sanaladi. Milliy tavsifga ega bo'lgan jismoniy mashqlar, sport va xalq o'yinlarining xilma-xilligi ularni o'quv-tarbiya jarayonining juda ko'p sohalarida qo'llash imkonini beradi. Jismoniy tarbiya darslarida xalq o'yinlaridan foydalanishning maqsadi

¹ Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. 176 b.

har tomonlama yetuk, chiniqqan, sof fikrli, mard, sabotli, qat'iyatli, kelajakda Vatanni himoya qila oladigan shaxslarni kamol toptirishdan iborat.

Shu nuqtayi nazardan, o'quv-tarbiya jarayoni va sinfdan tashqari ishlar jarayonida xalq o'yinlaridan foydalanish orqali o'quvchilarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishning didaktik asoslarini yaratishga hozirda muhim e'tibor qaratilmoqda. Zero, milliy xalq o'yinlari va sport turlari qadim zamonlardan beri xalqimiz hayoti, uning madaniy, iqtisodiy, ijtimoiy, maishiy tomonlarini o'zida mujassam etib keladi. Asrlardan asrlarga o'tgan bu o'yinlar, o'z navbatida, yoshlarni tarbiyalashning asosiy vositalaridan bo'lib xizmat qiladi. O'quv jarayonida xalq o'yinlaridan foydalanish va ularni mustaqil bajarishga o'rgatish o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi. O'quvchilar ijodiy jo'shqinlikni his qiladilar. Shu bilan birga, madaniy boyliklarimiz bilan tanishadi, qadimiy atama va iboralarimizni o'rganadi.

Jumladan, "Durra", "Otib qochar", "Uchtalik to'ptosh", "Hakkalakam sharti", "Otam-baqala-Qoqbosh", "Ikki tosh", "Chopiq kulol", "Jon to'pim", "Ko'ylagim", "Aylanma g'uv-g'uv", "Quvnoq polvon" o'yinlari aqliy, axloqiy va estetik kamolotning mezonlari bo'lsa, xalq an'anaviy sporti ("To'plar poygasi", "Ovchilar va o'rdaklar", "Chir aylanma", "Otishma", "Aniq nishonga ol", "Harakatdagi arqon", "Tayoqchani tortib ol", "G'o'zani yaganalash") va boshqalar – farzandlar baquvvatligi, aqliy va jismoniy yetukligining garovidir. Xalq o'yinlaridan ko'zda tutilgan asosiy maqsad o'quvchilarni sport o'yinlariga tayyorlashdir.

Darhaqiqat, o'yinlar butun avlod-ajdodlarimiz, ota-bobolarimiz hozirgi zamon siz kabi avlodlarining jismoniy, aqliy, ma'naviy kamol topishlariga beqiyos katta hissa qo'shgan va bundan keyin ham shunday bo'lib qolaveradi. Chunki yosh avlod uchun o'yin bu hamma zamonlarda turmush tarzi, hayot omili, uning o'lchovi bo'lib qoladi. O'yinning mazmuni boyib, shakllari ko'payib boraveradi. Taraqqiyot shuni taqozo etadi. Chunki bugungi o'quvchi – ertangi kunning ijodkor yaratuvchisidir. O'yin bu ijod, o'yin bu hayotdir.²

Xalq o'yinlaridan foydalanishdan asosiy maqsad o'quvchilarni sog'lom turmush tarziga o'rgatish, kundalik hayotga moslashtirish ekan, milliy harakatli o'yinlarni boshqa fanlarga aloqador, uzviy bog'lagan holda tashkil etish kerak. Chunki o'quvchi har qaysi sharoitda: maktabdagi dars jarayonlarida ham, uydagi dam olish soatlarida ham ushbu xalq o'yinlari bilan samarali tarzda mashg'ul bo'la olsin. Dars vaqtidagi va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'rgangan mashqlari o'quvchi uchun uydagi mashg'ulotlarga mustahkam asos bo'lishi darkor. Mashg'ulotlarda boshlangan amaliy mashqlar uyda davom etishi va takrorlanishi zarur. Bunda o'qituvchidan o'quvchiga majburan emas, balki xalq o'yinlarining qiziqarlilarini tanlab olgan holda qizg'in tashkil etish va o'quvchining o'z uyida qiziqqan holda mustaqil takrorlashi, mashq qilishiga erishishi talab etiladi.

Buning uchun esa jismoniy tarbiya darslarining mazmuni izchil ravishda takomillashtirilishi kerak. Ma'lumki, darslar zalda, maydonchada, yo'lakda o'tkaziladi. Ammo sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilar bilan turli xalq o'yinlarini tabiat qo'ynida o'tkazish o'quvchilarning yanada faollashuviga olib keladi. Jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilar sport formasida bo'ladilar. Agar o'qituvchi milliy xalq o'yinlari ruhiga mos holda o'quvchilarni kiyim tanlashga jalb qilsa, ularda milliy va madaniy qadriyatlarimizga nisbatan munosabat bildirish, fikrlash, ijodkorlik qobiliyatlari shakllanadi.

² Mahmudov S. O'zbek udumlari. – T.: Fan, 1993. 218 b.

Chunki azaldan o'ziga xos udumlardan biriga aylanib kelgan xalq amaliy o'yinlarida ishtirokchilarning kiyim-boshlari ham o'ziga xos ahamiyat kasb etgan.

O'yinni to'g'ri tanlash va maqsadga muvofiq yo'sinda o'tkazish juda muhim ahamiyatga ega. Ammo o'yin hamma vaqt ham tarbiyaviy vazifalarni hal qilavermaydi. Tarbiya sohasida yaxshi natijaga erishish uchun harakatli o'yinlar tarbiyaviy tashkil qilinishi va o'tkazilishi kerak. O'yin rahbari o'quvchilar jamoasini yaxshi bilishi, har bir o'yinning mazmuni va qoidalari bilan mufassal tanishishi, yuksak pedagogik mahoratga ega bo'lishi lozim. Shundagina u harakatli o'yinlardan ko'zlangan ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlarga erisha oladi.³

DTS talablaridan ayonki, jismoniy tarbiya darslari ta'lim, tarbiya va sog'lomlashtirish vazifalariga ega. Ba'zi xalq o'yinlarini o'quvchilarga to'liq o'rgatish va ularni amalda bajaradigan darajaga yetkazish uchun 1 soatlik dars kifoya qilmaydi, ayrimlari uchun esa dars mashg'uloti yetarli bo'lishi mumkin. Masalan, xalq o'yinlaridan bo'lgan “Podachi” o'yini ikki taraf – himoyachi va hujumchi guruhlar ishtirokini taqozo qiladi. Birinchi darsda o'yinning sharti, ishtirokchilarning egallaydigan joylari, tayoqchalar, koptoklardan foydalanish talablari, taqiqlanadigan harakatlar haqida tushuntirilsa, ikkinchi soatda o'yinga start beriladi va o'yin malakalari o'zlashtiriladi.

Harakatli o'yinlarning ichida milliy xalq o'yinlari jinslar o'rtasidagi tafovutlar bilan ham ajralib turadi. Bu xususiyat o'zbek xalqining milliyligi, o'ziga xosligi, uning mentalitetidan kelib chiqadi, albatta. Sharqda qadimdan qizlar va o'g'il bolalarning alohida tarbiya qilingani milliy xalq o'yinlarida ham ko'rinib turadi. Shu sababli, o'qituvchi ushbu jihatlarga ham e'tibor qaratmog'i zarur. Masalan, qizlar o'rtasida “Besh tosh”, “Ro'molcha tugish”, “Duqqom”, o'g'il o'quvchilar o'rtasidagi “Xo'rozlar jangi”, “Chavandozlar musobaqasi”, “Yong'oq urish”, “Merganlik” kabi xalq o'yinlari ularni ikki guruhga bo'linib, alohida o'ynashini asosiy shart qilib qo'yadi.

O'qituvchi dars mazmunini tashkil etishni ko'zlar ekan, birinchi navbatda, mashg'ulot uchun qulay shart-sharoit yaratib olishi zarur. Buni ma'naviy va jismoniy omillarga bo'lish mumkin. O'quvchi ma'lum mavzuga yoki darsda o'rganiladigan xalq o'yinlariga ham ruhan, ham ma'nan tayyor turishi kerak. Jismonan esa sog'lom, bardam, ma'lum amaliy harakatni bajarish uchun o'zida kuch, g'ayrat va ishonch sezishi kerak.

Xalq o'yinlarining sport o'yinlariga nisbatan ham murakkab, ham sodda, oson tomonlari bor deyish mumkin. Xalq o'yinlari uchun katta jismoniy kuch, zo'riqish talab qilinmaydi, deyilsa xato bo'ladi. Negaki, ba'zi xalq o'yinlarida tananing deyarli barcha a'zosiga kuchlar nisbati teng kelib, ularni faol ishlashga chorlaydi. Shunday ekan, mazkur o'yinlar uchun o'quvchilarni ulardan oldin tayyorlash, yengil mashqlarni bajarishga yo'naltirish kerak.

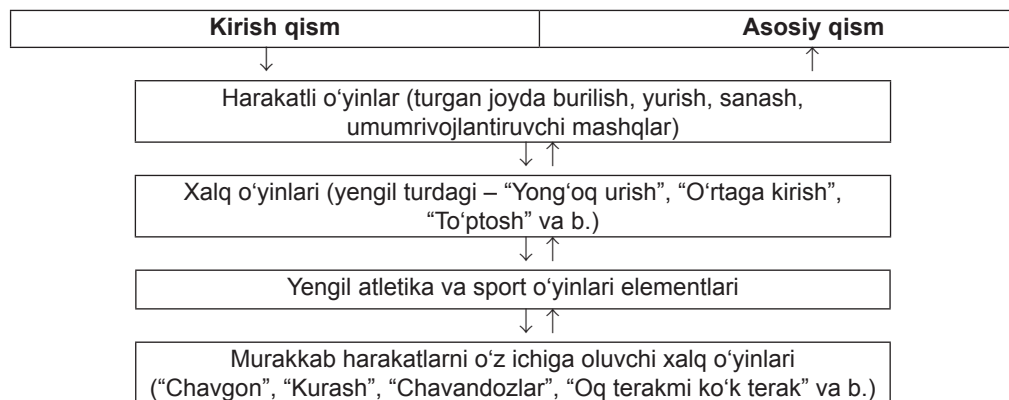
Bu vazifalarni bajarish, avvalo, o'qituvchilardan darslarni va sinfdan tashqari mashg'ulotlarni yuqori darajada tashkillashtirishni talab etadi. Darsni qismlarga bo'lgan holda, uni kirish, ya'ni tashkiliy, asosiy va yakuniy qismlarga ajratish hamda ularda nazariy va amaliy bilimlarni berish orqali ko'zlangan pedagogik maqsadga erishish lozim. Har bir dars o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishni ko'zda tutar ekan, mashg'ulotlar mazmunan tugallangan bo'lishi shart.

Kirish qismida harakatlar soddadan murakkabga qarab borsa, asosiy qismda murakkab harakatli o'yinlar tobora soddalashtirilib boriladi. Chunki o'quvchilar kuchli

³ Aslonova M. Ta'lim jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanish. (boshlang'ich sinflarning jismoniy tarbiya darslari misolida). Nomz.diss. – Navoiy. 2008-yil. 155 b.

emotsional, jismoniy, ruhiy zo'riqish holatidan xotirjam holatga birin-ketin, bosqichma-bosqich o'tishlari kerak. Bunda o'qituvchi amaliy harakatlar ketma-ketligiga qat'iy e'tibor qaratishi lozim.

Buni quyidagi chizmada tasvirlash mumkin:

Xalq o'yinlari jismoniy tarbiya darslari va sinfdan tashqari, ya'ni tanaffuslar paytida o'tkaziladigan o'yinlar, kuni uzaytirilgan guruhlardagi sport soatlari, sayrlar, sport musobaqalari, sport to'garaklari, sport bayramlaridagi mashq va mashg'ulotlarda tashkil qilinar ekan, avvalo, ular tashkil etiladigan joy, havo harorati, o'quvchilar kiyimboshlarining to'g'ri tanlanganligi, ularning sihat-salomatligi birinchi galda e'tiborga olinishi zarur. Agar havo harorati sovuq bo'lsa, organizmni qizdiruvchi, faollashtiruvchi mashqlar bilan darsni boshlash, agar havo harorati issiq bo'lsa, shunga mos ravishda o'quvchilarni birdan zo'riqtirmaydigan mashqlarni tanlash ma'qul sanaladi. Ayniqsa, sovuq ob-havo sharoitida ma'lum harakatli o'yinlardan so'ng tezlik-tezkorlikni talab qiladigan xalq o'yinlarini tashkil qilish kutilgan samaralarni berishi mumkin. Masalan, "Hakkalagan qushchalar" milliy xalq o'yinini olaylik. Undagi shartga ko'ra, yer (pol) ga aylana chiziladi. Doira markazida boshlovchi – "qarg'a" turadi. Doira tashqarisida boshqa o'quvchilar – "qushchalar" bo'ladi. Ular doira ichiga sakrab kirib, sakrab yuradilar va yana sakrab chiqadilar. Qarg'a qushchalarni doira ichida tutishga harakat qiladi. Buning uchun ularga qo'lini tekkazsa bas. Tutilgan "qushcha" bilan "qarg'a" o'rin almashadi. Bu o'yin o'quvchilarda qiziqishni oshirish bilan birga o'quvchilarni faollashtirishga xizmat qiladi.

O'yinlar asosan musobaqalar shaklida tashkil etiladi. Shunday ekan, o'qituvchi musobaqa usulining maqsadi, mohiyati va vazifasini aniq his eta olishi kerak. Musobaqa vazifasi quyidagilardan iborat bo'lishi zarur:

- sportchi va jamoalarning g'olibligini aniqlaydi;
- o'rinlarni belgilaydi;
- sport tayyorgarligining darajasini baholaydi;
- musobaqa faoliyati uchun sportchilarni tayyorlash tizimini ishlab chiqadi;
- ekstremal sharoitlarda inson organizmi imkoniyatlarini aniqlaydi;
- jamiyatdagi inson faoliyatining boshqa tomonlari, ya'ni mehnat, kasb, salomatlikni yaxshilash va h.k.lar bilan aloqani mustahkamlaydi.

O'quvchilarda amaliy xalq o'yinlari vositasida shaxsiy sifatlarni shakllantirish, ularda umuminsoniy fazilatlar: o'g'il o'quvchilarda jasurlik, botirlik, qat'iyatlilik, chap-

dastlik, murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish va harakatlanish, qizlarda esa xalqimiz xotin-qizlariga xos nafosat, orastalik, go'zallik, kuchlilik va matonatlilik xislatlarini qaror toptirish usullari ham jismoniy tarbiya darslarining asosiy mazmunini tashkil qiladi. Buning uchun xalq o'yinlarini tanlashda ushbu jihatlarga e'tibor qaratish, imkon qadar o'quvchilarda yuqorida ta'kidlangan fazilatlarini shakllantirishni ko'zda tutuvchi xalq o'yinlaridan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Masalan, qizlar uchun “To'ptosh”, “Beshtosh”, o'g'il o'quvchilar uchun esa “Xo'roz o'yini”, “Chavandozlar o'yini” kabilarni misol qilish mumkin. “Oq terakmi ko'k terak” o'yinini o'quvchilar umumiy holda o'ynashlari mumkin.

O'yinlar o'quvchilar uchun “Hayotga tayyorlanish maktabi” bo'lib, ularni jismoniy, aqliy va ruhiy rivojlanishiga xizmat qiladi. O'yin o'quvchining ongi, tafakkurini o'stirib, xotira, diqqat, irodasini mustahkamlaydi, jismoniy va ruhiy, taraqqiy ettirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'yin o'quvchini katta hayotga tayyorlashda mashq vazifasini bajarib, kelajakda hayotda duch kelinadigan turli holatlarga ma'naviy tayyorlaydi. “Agar bola o'yinda halol o'ynasa, keyinchalik hayotda ham halol bo'ladi” yoki “Bolaning o'yindagi harakatiga qarab, uning qanday odam bo'lishini aytish mumkin”, degan naqlar bekorga aytilmagan.⁴

Mashg'ulotlarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar imkoniyatlaridan samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, bu jarayonda tarqatma va ko'rsatmali materiallar orqali o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini o'stirish, ularda estetik sifatlarni shakllantirishni jismoniy mashqlar uyg'unligida olib borish tavsiya etiladi.

Buning uchun quyidagi tarqatma materiallardan foydalanish taklif qilinadi:

“Mulohaza” metodi

Sizga eng ko'p yoqqan xalq o'yinlarini yozing.

1. Do'stlaringiz bilan ko'proq o'ynashni istagan 5 ta xalq o'yinini yozing.
2. Nima uchun bu o'yinlarni yoqtirishingizni yozma izohlang.

Izoh: Bu metod texnologiyasi o'quvchilarning xalq o'yinlariga munosabati, ularga bo'lgan qiziqishini aniqlashga yordam beradi. Xalq o'yinlarini tashkillashtirishda, avvalo, ularning qiziqishlarini hisobga olish mashg'ulotlarning kutilgandek bo'lishini ta'minlaydi.

“Tanlab olish va izohlash” metodi

Siz tanlagan xalq o'yini nomi	Nima uchun shunday nomlanadi, izohlang	Siz bu o'yinga qanday nom bergan bo'lardingiz?

1. Jadval o'quvchilarga tarqatiladi.
2. Jadval o'quvchilar tomonidan o'z tasavvurlariga asosan mustaqil to'ldiriladi.
3. Eng ko'p xalq o'yini haqida fikr bildirgan, uni izohlagan o'quvchiga yuqori ball beriladi.

Izoh: Mazkur metod o'quvchilarning xalq o'yinlari, ularning mohiyati, kelib chiqishi va tarixiga oid dastlabki tasavvur va tushunchalar darajasini aniqlashga yordam beradi. Qachonki o'quvchilar xalq o'yinlarining mohiyatini aniq tushunar ekanlar, amalda ularni bajarishda yanada e'tiborli va mas'uliyatli bo'ladilar.

⁴ Qoraboev U. O'zbek xalq o'yinlari. – T., 2001. 26-bet.

“Vaziyatdan chiqish” metodi

Qiyin vaziyatga tushib qolganda qo'l keladigan xalq o'yinlarini yozing		
Vaziyat	Xalq o'yini	Nega shunday?

Izoh: Bu metod o'quvchilarda tezkorlik, chapdastlik, epchillik, harakatchanlik, topqirlik, tadbirlilik sifatlarini shakllantiruvchi xalq o'yinlariga ularni avvaldan nazariy tayyorlaydi. Ulardan qaysi vaqtda, qanday sharoitda foydalanish zarurligini anglash orqali bosqichma-bosqich amaliy tayyorlanib boradilar.

Yuqoridagilardan xulosa qilish kerakki, sinfda va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda xalq o'yinlarini tashkil qilish orqali:

- o'quvchilar xalq o'yinlarini mukammal bajarishga o'rgatiladi;
- o'yinlar orqali o'quvchilarda yuksak ma'naviy, jismoniy fazilatlarini tarbiyalash, o'yinlarda ilgari surilgan umuminsoniy g'oyalar ularning ongi va qalbiga singdiriladi;
- xalq o'yinlaridagi harakat texnikasi va ularning qismlarini bilib va aniqlab olishga erishiladi;
- o'quvchilarda ajdodlarga xos ham jismonan, ham ruhan yetuklik, chidamlilik, chapdastlik, epchillik, bilimdonlik sifatleri tarbiyalanib, ulardagi ongillik, faollik roli oshiriladi;
- xalqimizning boy madaniy merosi, urf-odat va qadriyatlarini o'rgatish orqali o'quvchilarda xalqparvarlik, vatanparvarlik, buyuk o'tmishimizga nisbatan ehtirom tuyg'ulari shakllantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.* – T.: Ma'naviyat, 2008. 176 b.
2. Mahmudov S. *O'zbek udumlari.* – T.: Fan, 1993. 218 b.
3. Aslonova M. *Ta'lim jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanish. (boshlang'ich sinflarning jismoniy tarbiya darslari misolida).* Nomz.diss. – Navoiy. 2008-yil. 155 b.
4. Qoraboev U. *O'zbek xalq o'yinlari.* – T., 2001. 26-bet.

Tahririyat: *Xalq o'yinlari milliy qadriyat sanaladi. Ammo bugungi kunda ulardan foydalanish, o'yinlarni o'ynash holatlari deyarli kamayib ketdi. Yoshlar ko'proq vizual olam o'yinlariga muhtalo bo'lishgan. Shu bois darslarda, darsdan keyingi mashg'ulotlarda, to'garaklarda muallif aytganidek, xalq o'yinlaridan foydalansak, barkamol avlod tarbiyasi yo'lida munosib harakat qilgan bo'lamiz.*

Saodat YULDOSHEVA,

Samarqand Davlat universiteti huzuridagi XTXQTUMOHM dotsenti

Anzirat QOBILOVA,

Samarqand shahar 47-umimiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi

KOMPETENSIYAVIY TA'LIMDA O'QUVCHI BILIMINI BAHOLASH

Annotatsiya

Maqolada kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limda o'quvchi bilimini va kompetensiyasini baholashga oid uslubiy tavsiya ishlab chiqilgan. Tavsiyada yagona “5” ballik tizim orqali o'quvchida shakllantirilgan bilim hamda kompetensiyalarning baholanishi e'tiborga olingan.

Kalit so'zlar. Davlat ta'lim standarti, kompetensiyaviy ta'lim, tayanch kompetensiya, fanga oid kompetensiya, baholash, o'quvchi, ballik tizim.

В данной статье разработаны методические рекомендации для оценивания знаний и компетенций учащихся на основе компетентного подхода в образовании. Предлагается оценивание знаний и компетенций учащихся посредством единой пятибалльной системы.

Ключевые слова. Государственный образовательный стандарт, компетентное образование, опорная компетенция, предметная компетенция, оценивание, ученик, балльная система

In article developed methodological recommendations for assessing the knowledge and competencies of students on the basis of a competence approach in education. It is proposed to assess the knowledge and competencies of students through a single five-point system.

Key words. State educational standard, competence education, core competency, subject competence, evaluation, student, point system

Bugungi kunda Harakatlar strategiyasi asosida ijtimoiy sohani rivojlantirish bilan bog'liq yo'nalishiga daxldor bo'lgan ta'lim sohasini rivojlantirish hamda modernizatsiya qilish bo'yicha qator maqsadli dasturlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risidagi” qarorining qabul qilinishi ta'lim tizimida o'qitishga nisbatan tubdan yangicha yondashishni taqozo etmoqda. Ya'ni umumta'lim fanlarini o'qitishda zamonaviy metodologiyani qo'llash, ta'lim jarayoniga kompetentlik nuqtayi nazaridan yondashish orqali ta'lim oluvchilarning layoqatlilik darajasini oshirish maqsad qilib olingan.

Qabul qilingan mazkur DTSning e'tiborli tarafi shundaki, o'quvchilarda o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llay olish, tayanch va fanga oid kompetensiyalarga ega bo'lish jihatlarini shakllantirish va rivojlantirish alohida inobatga olingan. Kommunikativ, axborotlar bilan ishlash, o'zini o'zi rivojlantirish, ijtimoiy

faol fuqarolik, milliy va umummadaniy, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kabi tayanch kompetensiyalarning o'quvchilarda shakllantirilishi bitiruvchilarning aqlan va ruhan barkamol topishiga, kelajak hayotda dadil va mustahkam qadam tashlashiga zamin hozirlaydi.

Shu davrgacha o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini baholashga e'tibor qaratilgan bo'lsa, endilikda o'quvchilarning nafaqat bilimi, balki shakllantirilayotgan kompetensiyalari ham baholanishi nazarda tutilgan.

Amaldagi Nizomlarga ko'ra o'quvchilarning bilimini baholash quyidan yuqoriga qarab ijobiy baholash mezoni asosida amalga oshirildi. Ya'ni "5" ballik tizimda har bir ball ("1", "2", "3", "4", "5"), o'quvchining har bir imkoniyati e'tiborga olindi. E'tibor beradigan bo'lsak, har bir ballni belgilashda imkoniyatlar sanab o'tilgan. Imkoniyat deganda, o'quvchining o'zlashtirishi, darsga tayyorligi, daftar yuritishi, tirishqoqligi, ishtiroki, qo'shimcha topshiriqlarga nisbatan moyilligi, mavzuga oid ma'lumotlarni tahlil eta olishi, mustaqil ish bajarishi va o'z nuqtayi nazarini himoya qila olishi, dars va darsdan tashqari tadbirlarda namuna ko'rsatishi kabi harakatlari nazarda tutildi. Ya'ni:

"5" ballik baholash tizimini bugungi kun talabiga muvofiq tarzda yanada takomillashtirish mumkin. Har bir ballni qo'yish uchun berilgan izohlarda tayanch va fanga oid kompetensiyalarga oid talablar ham singdirib borilsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi. O'qituvchilar uchun o'quvchining bilimi, ko'nikma, malakasi va kompetensiyasini baholashda "5" ballik tizimdan foydalanish qulaylik tug'dirar edi. Ushbu fikrni rivojlantirish maqsadida har bir ballni ("1", "2", "3", "4", "5") qo'yishda o'quvchining imkoniyatlari tavsifida quyidagi yondashuvni tavsifa etsa bo'ladi:

"1" ball – 5 ta imkoniyatning 1 tasidan foydalanish nazarda tutiladi.

O'quvchida shakllantirilishi lozim bo'lgan fanga oid kompetensiya bo'yicha: mavzuga oid o'rganilgan hodisalar, tamoyillar va ularning farqlari, o'xshashliklarini ajratishda topshiriqlarni noto'g'ri bajarsa-da, javob berishga harakat qilishi e'tiborga olinadi.

O'quvchida shakllantirilishi lozim bo'lgan tayanch kompetensiyalar bo'yicha:

Kommunikativ kompetensiya. O'z ona tilida muloqotga kirishishi, fikrini og'zaki bayon qilishda qo'pol xatoliklarga yo'l qo'yishi, sodda savollarni tuzishda va javob berishda qiynalishi, o'zaro muloqotga kirisha olmasligi, hamkorlikda ishlash ko'nikmasi shakllanmaganligi, o'z nuqtayi nazarini himoya qilishda va qaror qabul qilishda ikkilanishi, o'z bilimi va kuchiga ishonmasligi e'tiborga olinadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi. Mavjud axborot manbalaridan (internet, televizor, radio (audio-video yozuv), telefon, kompyuter, elektron pochta va boshq.) foydalana olmasligi, kundalik faoliyatda uchraydigan sodda hujjatlar bilan ishlay olmasligi e'tiborga olinadi.

O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi. Jismonan, ma'nan, ruhan o'z-o'zini rivojlantirishga intilishning yo'qligi, o'z xatti-harakatini to'g'ri baholay olmasligi, o'qib-o'rgananlari asosida kundalik turmushda uchraydigan muammolarni hal etishda o'zgalarning ko'magiga tayanishi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi. O'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilmasligi. Jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisalar va jarayonlarga e'tibor bermasligi, daxldorlik hissining yo'qligi e'tiborga olinadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiyalar. "Vatan" tushunchasini anglashda, sharhlashda qiynalishi, o'zaro munosabatda mehr tuyg'usining tanqisligi, kiyinishda, yurish-turishda madaniy me'yorlarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish darajasida har xillikning kuzatilishi, badiiy va san'at asarlaridan ta'sirlana olishi va nisbatan tu-

shunishi, axloq-odob qoidalariga har doim ham birday rioya qilmasligi e'tiborga olinadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi. Kundalik ehtiyojlari bilan bog'liq sodda hisob-kitoblarga asoslangan shaxsiy iqtisodiy rejalarini tuzishga intilishi, fan va texnika yangiliklaridan bexabarligi e'tiborga olinadi.

Qayd etilgan kompetensiyalarga ega bo'lsa, o'quvchi berilgan imkoniyatning biridan foydalangan hisoblanadi va u “1” balga ega bo'ladi.

“2” ball – 5 ta imkoniyatning 2 tasidan foydalanish nazarda tutiladi.

O'quvchida shakllantirilishi lozim bo'lgan fanga oid kompetensiya bo'yicha: o'rganilgan mavzuga oid ayrim ma'lumotlar, qoida yoki ta'rif, teoremlarni eslab, noto'g'ri bo'lsa-da, asosli javob berishga va javobini isbotlashga harakat qilishi, intilishi, o'quv fanini o'zlashtirish uchun daftar yuritishi, qo'shimcha maslahat va topshiriqlarga nisbatan ijobiy moyilligi, dars va darsdan (maktab va maktabdan) tashqari tadbirlarda qatnashishi e'tiborga olinadi.

O'quvchida shakllantirilishi lozim bo'lgan tayanch kompetensiyalar bo'yicha:

Kommunikativ kompetensiya. O'z ona tilida muloqotga kirishishi, fikrini og'zaki va yozma bayon qilishda qiynalishi, sodda savollarni tuza olishi, asosli javob berishda qiynalishi, o'zaro muloqotga va hamkorlikdagi faoliyatga kirishadi-yu, biroq o'zini to'liq ifodalay olmasligi, o'z nuqtayi nazarini himoya qilishda va qaror qabul qilishda ikkilanishi, o'z bilimi va kuchiga ishonmasligi, biror xorijiy tilni o'rganishga intilishi e'tiborga olinadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi. Mavjud axborot manbalarning (internet, televizor, radio (audio-video yozuv), telefon, kompyuter, elektron pochta va boshq.) ayrimlaridan foydalanishning boshlang'ich darajasidagi bilimga ega bo'lishi, kundalik faoliyatda uchraydigan hujjatlar bilan qisman ishlay olishi (oddiy tabriknomalar yoza olishi, anketalarni to'ldirishi va boshq.) e'tiborga olinadi.

O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi. Jismonan, ma'nan, ruhan o'z-o'zini rivojlantirishga intilishi, biroq o'z xatti-harakatini to'g'ri baholay olmasligi, o'qib-o'rganganlari asosida kundalik turmushda uchraydigan muammolarni hal etishda o'zgalarning ko'magiga tayanishi, insoniy sifatlarining shakllanishida nuqsonlarning uchrab turishi e'tiborga olinadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi. O'zining fuqarolik burch va huquqlarini qisman bilishi, unga rioya qilishda xatoliklarga yo'l qo'yishi. Jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisalar va jarayonlarga nisbatan e'tiborning yo'qligi. Fuqarolik munosabatlarda muomala, iqtisodiy va huquqiy madaniyat bo'yicha ilk tushunchalarga egaligi. “Oila manfaatini” tushunchasini idrok etishi, biroq uning uchun qanday xizmat qilish kerakligini to'liq anglab yetmasligi e'tiborga olinadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiyalar. “Vatan” tushunchasini anglashi, sharhlay olishi, o'zaro munosabatda mehr-oqibatli bo'lishi, kiyinishi, yurish-turishida madaniy me'yorlarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish darajasida har xillikning kuzatilishi, badiiy va san'at asarlaridan ta'sirlana olishi va nisbatan tushunishi, milliy qadriyatlarni nisbatan bilishi, axloq-odob qoidalariga har doim ham birday rioya qilmasligi e'tiborga olinadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi. Kundalik ehtiyojlari bilan bog'liq sodda hisob-kitoblarga asoslangan shaxsiy iqtisodiy rejalarini tuza bilishi va sodda kichik loyihalarni ishlab chiqa olishi, fan va texnika yangiliklaridan qisman xabardorligi e'tiborga olinadi.

Qayd etilgan kompetensiyalarga ega bo'lsa, o'quvchi berilgan imkoniyatning 2 ta-

sidan foydalangan hisoblanadi va u “2” balga ega bo‘ladi.

“3” ball – 5 ta imkoniyatning 3 tasidan foydalanishi nazarda tutiladi.

O‘quvchida shakllantirilishi lozim bo‘lgan fanga oid kompetensiya bo‘yicha: o‘quv materiali bo‘yicha egallanadigan bilim, ko‘nikma va malakalarni qisman o‘zlashtirgan holda asosiy ma‘lumotlarni ishonchli ravishda to‘g‘ri bayon eta olsa, tirishqoqligi, o‘quv fanini o‘zlashtirish uchun ishchi daftar yuritishi, uyga vazifalarni bajarishga intilishi, qo‘shimcha maslahat va topshiriqlarga nisbatan ijobiy moyilligi, dars va darsdan (maktab va maktabdan) tashqari tadbirlarda ishtirok etishi e‘tiborga olinadi.

O‘quvchida shakllantirilishi lozim bo‘lgan tayanch kompetensiyalar bo‘yicha:

Kommunikativ kompetensiya. O‘z ona tilida muloqotga kirishishi, fikrini og‘zaki va yozma bayon qilishda qo‘pol bo‘lmagan xatoliklarga yo‘l qo‘yishi, sodda savollarni to‘g‘ri qo‘ya olishi va asosli javob berishi, biror xorijiy tilni o‘rganishga intilishi, o‘zaro muloqotga va hamkorlikdagi faoliyatga kirishishi, biroq o‘zini to‘liq ifodalay olmasligi, o‘z nuqtayi nazarini himoya qilishda va qaror qabul qilishda juz‘iy xatoliklarga yo‘l qo‘yishi, o‘z ehtiroslarini jilovlay olishi, o‘z bilimi va kuchiga ishonch tuyg‘usining mavjudligi e‘tiborga olinadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi. Mavjud axborot manbalarning (internet, televizor, radio (audio-video yozuv), telefon, kompyuter, elektron pochta va boshq.) ayrimlaridan foydalanishning boshlang‘ich darajasidagi bilimga ega bo‘lishi, media vositalardan zarur bo‘lgan axborotlarni ko‘mak yordamida izlab topishga intilishi, kundalik faoliyatda uchraydigan hujjatlar bilan qisman ishlay olishi (oddiy tabriknomalar yoza olishi, anketalarni to‘ldirishi va boshq.) e‘tiborga olinadi.

O‘zini o‘zi rivojlantirish kompetensiyasi. Shaxs sifatida jismonan, ma‘nan, ruhan o‘z-o‘zini rivojlantirishga intilishi, o‘z xatti-harakatlarini to‘g‘ri baholashda qiynalishi, o‘qib-o‘rganganlari asosida kundalik turmushda uchraydigan muammolarni hal etishda mustaqil yondashuvning shakllanishi, chin insoniy sifatlarning shakllanishida ijobiy jihatlarning uchrab turishi e‘tiborga olinadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi. O‘zining fuqarolik burch va huquqlarini qisman bilishi, unga rioya qilishga intilishi. Jamiyatda bo‘layotgan voqea, hodisalar va jaryonlarga e‘tibor berishi, munosabat bildirishda va ishtirok etishda ikkilanishi. Fuqarolik munosabatlarda muomala, iqtisodiy va huquqiy madaniyat bo‘yicha ilk tushunchalarga egaligi. “Oila manfaati” tushunchasini idrok etishi, uning uchun ma‘lum darajada daxldorlik hissining bo‘lishi, kasb-hunarga qiziqishining mavjudligi e‘tiborga olinadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiyalar. “Vatan” tushunchasini anglashi, sharhlay olishi, insonlarga mehr-oqibatli bo‘lishi, kiyinishi, yurish-turishida madaniy me‘yorlarga va sog‘lom turmush tarziga rioya qilishi, badiiy va san‘at asarlaridan ta’sirlana olishi va nisbatan tushunishi, milliy qadriyatlarni, o‘zgalarning diniy e‘tiqodi, milliy va etnik xususiyatlari, an‘ana va marosimlarini nisbatan bilishi hamda ularni asrab-avaylashga bo‘lgan tuyg‘usining shakllanib borishi, axloq-odob qoidalariga rioya qilishi e‘tiborga olinadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetensiyasi. Kundalik ehtiyojlari bilan bog‘liq sodda hisob-kitoblarga asoslangan shaxsiy iqtisodiy rejalarini tuzishga intilishi, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lishga intilishi va kundalik hayotda tatbiq etishga intilishi e‘tiborga olinadi.

Qayd etilgan kompetensiyalarga ega bo‘lsa, o‘quvchi berilgan imkoniyatning 3 tasidan foydalangan hisoblanadi va u “3” balga ega bo‘ladi.

“4” ball – 5 ta imkoniyatning 4 tasidan foydalanishi nazarda tutiladi.

O'quvchida shakllantirilishi lozim bo'lgan fanga oid kompetensiya bo'yicha: o'quv materialini bo'yicha egallanadigan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishi hamda asosiy ma'lumotlarni ishonchli ravishda to'g'ri bayon etishi, tirishqoqligi, o'quv fanini o'zlashtirish uchun ishchi daftar yuritishi, uyga vazifalarni hamda qo'shimcha topshiriqlarni bajarishi, biroq ayrim juz'iy xatoliklarga yo'l qo'yishi, mavzuga oid ma'lumotlarni tahlil etishi, mustaqil ish bajarib, javoblarida yoki harakatlarida qisman hayajonlanish (mavzuni bayon etishda to'xtalish, takroriy eslash yoki yordamchi savollarga muhtojlik, amaliy ishlarni bajarish ketma-ketligida ikkilanish kabi) holatlarning uchrashi, mavzuga oid shakllangan malakaga nisbatan murakkab bo'lmagan xulosalar chiqara olishi, dars va darsdan (maktab va maktabdan) tashqari tadbirlarda ishtirok etishi e'tiborga olinadi.

O'quvchida shakllantirilishi lozim bo'lgan tayanch kompetensiyalar bo'yicha:

Kommunikativ kompetensiya. O'z ona tili va boshqa xorijiy tillardan birida muloqotga kirishishi, o'z fikrini savodli tarzda og'zaki va yozma bayon qila olishda hamda savollarni mantiqan to'g'ri tuzishda ayrim uslubiy xatoliklarga yo'l qo'yishi, o'zaro muloqotga hamda hamkorlikdagi faoliyatga kirishishi va muomala madaniyatiga amal qilishi, o'z nuqtayi nazarini himoya qilishi va qaror qabul qilishga harakat qilishi, o'z bilimi va kuchiga ishonch tuyg'usining mavjudligi, ehtiroslarini jilovlay olishi e'tiborga olinadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi. Mavjud axborot manbalaridan (internet, televizor, radio (audio-video yozuv), telefon, kompyuter, elektron pochta va boshq.) foydalana olishi, media vositalardan zarur bo'lgan axborotlarni izlab topishga intilishi, saralashi va qayta ishlashi, kundalik faoliyatda uchraydigan hujjatlar bilan (oddiy tabriknomalar yoza olishi, anketalarni to'ldirishi va boshq.) ishlay olish ko'nikmasining shakllanganligi e'tiborga olinadi.

O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi. Shaxs sifatida jismonan, ma'nan, ruhan o'z-o'zini rivojlantirishga intilishi, o'z xatti-harakatlarini to'g'ri baholashda ikkilanmasligi, o'zini o'zi nazorat qilishga intilishi, o'qib-o'rganganlari asosida kundalik turmushda uchraydigan muammolarni hal etishda mustaqil yondashuvning rivojlanganligi, fe'l-atvorida chin insoniy sifatning shakllantirilganligi e'tiborga olinadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi. O'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilishi, unga rioya qilishga harakat qilishi. Jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisalar va jarayonlarga e'tibor berishi, munosabat bildirishi va ishtirok etishi. Fuqarolik munosabatlarda muomala, iqtisodiy va huquqiy madaniyat bo'yicha tushunchalarga egaligi. “Oila manfaatini” tushunchasini idrok etishi, uning uchun daxldorlik hissining bo'lishi, kasb-hunarga qiziqishining mavjudligi e'tiborga olinadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiyalar. “Vatan” tushunchasini to'liq anglashi, sharhlay olishi, insonlarga mehr-oqibatli bo'lishi, umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lishi, orasta kiyinishi, yurish-turishida madaniy me'yorlarga va sog'lom turmush tarziga rioya qilishi, badiiy va san'at asarlaridan ta'sirlana olishi va tushunishi, milliy qadriyatlarni, o'zgalarning diniy e'tiqodi, milliy va etnik xususiyatlari, an'ana va marosimlarini bilishi hamda ularni asrab-avaylashga bo'lgan tuyg'usining shakllanib borishi, axloq-odob qoidalariga rioya qilishi e'tiborga olinadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi. Kundalik ehtiyojlari bilan bog'liq aniq hisob-kitoblarga asoslangan shaxsiy, oilaviy, iqtisodiy rejalarini tuzishga intilishi, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lishi hamda kundalik hayotda tatbiq etishga intilishi, kundalik faoliyatida turli formula, model, chizma, grafik va diagrammalarni o'qiy olish ko'nikmasiga

ega bo'lishi va foydalanishi e'tiborga olinadi.

Qayd etilgan kompetensiyalarga ega bo'lsa, o'quvchi berilgan imkoniyatning 4 tasidan foydalangan hisoblanadi va u "4" balga ega bo'ladi.

"5" ball – 5 ta imkoniyatning 5 tasidan foydalanishi nazarda tutiladi.

O'quvchida shakllantirilishi lozim bo'lgan fanga oid kompetensiya bo'yicha: o'quv materiali bo'yicha egallanadigan bilim, ko'nikma va malakalarni to'liq o'zlashtirishi hamda asosiy ma'lumotlarni asosli ravishda to'g'ri bayon etishi, tirishqoqligi, o'quv fanini o'zlashtirish uchun ishchi daftarlarning yuritilishi, uyga vazifalarni hamda qo'shimcha ravishda mustaqil ishlarni bajarishi, mavzuning mohiyatini chuqur anglab, qoidalar, ta'riflar, teoremlar, qonunlar va g'oyalar asosida topshiriqlar, masalalar hamda mustaqil ishlarni ijobiy bajarib, amaliy faoliyatlarida qo'llay olishini tasavvur qilib, uni turmush tajribasidagi misollar bilan isbot qilib bera olishi, dars va darsdan (maktab va maktabdan) tashqari tadbirlarda ishtirok etishi e'tiborga olinadi.

O'quvchida shakllantirilishi lozim bo'lgan tayanch kompetensiyalar bo'yicha:

Kommunikativ kompetensiya. O'quvchining o'z ona tilini va boshqa xorijiy tillardan birini mukammal o'zlashtirishi va muloqotda samarali foydalana olishi, o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda aniq va tushunarli bayon qilishi, savollarni mantiqan to'g'ri qo'ya olishi va javob berishi, o'zaro muloqotda muomala madaniyatiga amal qilishi, jamoaviy hamkorlikda ishlay olishi va o'z nuqtayi nazarini himoya qila olishi, ijtimoiy moslashuvchanlik, muloqotda suhbatdosh fikrini hurmat qilgan holda o'z pozitsiyasini himoya qila olishi, uni ishontira bilishi, turli ziddiyatli vaziyatlarda o'z ehtiroslarini boshqarish, muammo va kelishmovchiliklarni hal etishda zarur (konstruktiv) bo'lgan qarorlarni qabul qila olishi e'tiborga olinadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi. Mavjud axborot manbalaridan (internet, televizor, radio (audio-video yozuv), telefon, kompyuter, elektron pochta va boshq.) foydalana olishi, media vositalardan zarur bo'lgan axborotlarni izlab topa olishi, saralashi, qayta ishlashi, uzatishi, saqlashi, xavfsizligini ta'minlash va foydalanishda media-madaniyatga rioya qilishi, ma'lumotlar bazasini yarata olishi, asosiylarini tanlay olishi va ularni tahlil qila bilishi, kundalik faoliyatda uchraydigan hujjatlar bilan ishlay olishi (oddiy tabriknomalar yoza olish, anketalarni to'ldirish, o'zi to'g'risidagi ma'lumotlarni qayd eta olishi va boshq.) e'tiborga olinadi.

O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi. Shaxs sifatida doimiy ravishda o'z-o'zini rivojlantirishi, jismoniy, ma'naviy, ruhiy va intellektual kamolotga intilishi, hayot davomida o'qib-o'rganishi, bilim, tajribasini mustaqil ravishda muntazam oshirib borishi, o'z xatti-harakatini baholashi, o'zini nazorat qila bilishi, halollik, to'g'rilik kabi sifatlarga ega bo'lishi, o'qib-o'rganganlari va hayot tajribasidan foydalangan holda kundalik turmushda uchraydigan muammolarni hal eta olishi e'tiborga olinadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi. Jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etishi va faol ishtirok etishi, o'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilishi, unga rioya qilishi (ya'ni xaridor, saylovchi, mijoz, ishlab chiqaruvchi sifatida faoliyat yurita olishi), mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala, iqtisodiy, huquqiy madaniyatga ega bo'lishi, kasbiy mavqeyining o'sishiga intilishi bilan jamiyat va oilasi manfaatlarini uchun xizmat qilishi, yordamga muhtojlarga saxovatli bo'lishi e'tiborga olinadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiyalar. Vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lishi, badiiy va san'at asarlarini tushunishi, ta'sirlana olishi, orasta kiyinishi, yurish-turishda madaniy me'yorlarga

va sog'lom turmush tarziga amal qilishi, umumbashariy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlarni (urf-odatlar, marosimlar, milliy-madaniy an'analar va h.k.) bilishi, unga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, o'zgalarga nisbatan mehr-muruvvatli, saxiy bo'lishi, o'zgalarning dunyoqarashi, diniy e'tiqodi, milliy va etnik xususiyatlari, an'ana va marosimlarini hurmat qilishi, xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab-asrashi, jamiyatda o'rnatilgan odob-axloq qoidalariga rioya qilishi e'tiborga olinadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi. O'quvchi aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarini tuza olishi, shaxsiy, ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarda hisob-kitob bilan ish yuritishi, kundalik faoliyatda turli formula, model, chizma, grafik va diagrammalarni o'qiy olishi va foydalanishi, inson mehnatini yengillashtiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan va qulay shart-sharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lishi hamda foydalana olishi e'tiborga olinadi.

Qayd etilgan kompetensiyalarga ega bo'lsa, o'quvchi berilgan imkoniyatning 5 tasidan foydalangan hisoblanadi va u “5” balga ega bo'ladi. O'qituvchi o'quvchining o'quv faniga nisbatan shakllangan ijodiy munosabati va alohida iqtidorini batafsil tahlil etib, muntazam “5” ball imkoniyatidan to'liq foydalanadigan o'quvchini rag'batlantirish yuzasidan ta'lim muassasasi pedagogik kengashi kun tartibiga alohida masala sifatida tavsiya kiritishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yuqorida o'quvchining ham bilimini, ham kompetensiyalarini baholashda yagona “5” ballik tizimdan foydalanilsa, o'qituvchi faoliyati uchun qulay bo'lar edi. Shu bilan birga sinf jurnali, o'quvchi tabeli hujjatlarida sinf o'quvchilarning ma'lum o'quv yilida erishgan natijalari to'g'risidagi ma'lumot ham sodda va aniq o'z ifodasini topgan bo'lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni.* – T.: Xalq so'zi gazetasi, 2017-yil 8-fevral.
2. *Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi “Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida”gi 187-son qarori.* O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 14-son, 230-modda.

Nabijon TEMIROV,

FJSHMQMI Farg'ona hududiy bo'linmasi
rahbari, pedagogika fanlari doktori

KORRUPSION ELEMENTLARNING KELIB CHIQISH SABABLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

Annotatsiya

Maqolada jamiyatdagi korrupsiya va uni bartaraf etish yo'llari, yoshlar o'rtasida korrupsiyaga bo'lgan munosabat va uning yoshlar ongiga salbiy ta'siri haqidagi ma'lumotlar keltirilgan va yoritilgan.

Kalit so'zlar. Korrupsiya, qonun, qaror, davlat, jamiyat, adolat, fikr, ong, hudud, tizim, profilaktika.

В статье освещены пути искоренения коррупции в обществе, сведения об отношении молодежи к коррупции и об отрицательном влиянии коррупции на сознание молодежи в современных условиях.

Ключевые слова. Коррупция, закон, постановление, государство, общество, справедливость, мнение, сознание, регион, система, профилактика.

Article highlights the ways of eradicating corruption in society, information about the attitude of young people towards corruption and the negative impact of corruption on the consciousness of young people in modern conditions.

Key words. Corruption, law, regulation, state, society, justice, opinion, consciousness, region, system, prevention.

Dunyodagi har bir davlat ma'lum bir ijtimoiy tangliklar, inqiloblar ta'siriga uchragan va o'z vaqtida undan to'g'ri xulosa chiqargan. Jamiyat taraqqiyoti tahlili shuni ko'rsatadiki, fuqarolar manfaatlar to'qnashuviga doimo uchraganlar. Jamiyat manfaatlari va shaxsiy manfaatlar mutanosibligi insonning ijtimoiy pozitsiyasini belgilagan. Manfaatlarning o'zaro to'qnashuvi esa insonni jamiyatdagi o'rnini aniqlagan. Jamiyat doimo o'z taraqqiyotini adolatparvar insonlarda ko'rgan.

Barchamizga ayon, korrupsiya tarixi insoniyat tarixi kabi ko'hnadir. Qadimgi yunon faylasufi Aristotel korrupsiya haqida shunday degan edi: "Har qanday davlat tuzumida eng muhimi – bu qonunlar va tartib-qoidalar vositasida ishni shunday tashkil etishki, mansabdor shaxslar qing'ir yo'l bilan boylik orttira olmasin". Platon o'zining "Qonunlar" asarida poraxo'rlikni "sharmandalik" deya ta'kidlab o'tgan edi. Qadimgi davrlarda O'zbekiston hududida mavjud bo'lgan davlatlarda ham poraxo'rlik og'ir jinoyat hisoblangan va aybdorlarga o'ta og'ir jazolar tayinlangan.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov korrupsiya to'g'risida shunday degan edi: "Albatta, bugun bizning yanada jadal oldinga borishimizga xalaqit berayotgan, yo'limizda to'siq bo'layotgan g'ovlar ko'p. Ayniqsa, korrupsiya degan baloning oldini olish

va unga qarshi qat'iy kurashish lozim. Dunyoda korrupsiyani yengib bo'lmaydi, degan gap keng tarqalgan. Men bunga qo'shilmayman. To'g'ri, korrupsiyani oxirigacha yengib bo'lmaydi, degan gapda jon bor. Lekin hammamiz, butun xalqimiz bir yoqadan bosh chiqarib, bir tanu bir jon bo'lib kurashsak, uni yengish mumkin. Davlat idoralarida lavozimda o'tirganlar, avvalambor, o'zining manfaatini emas, balki davlat manfaatini o'ylashi kerak”¹.

Shu jihatdan kelib chiqib bugun mamlakatimizning barcha tuzilmalari Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev boshchiligida yangi tizimga bosqichma-bosqich o'tmoqda. O'zbekistonda yangi tartib, yangi muhit barpo bo'lmoqda. Buning uchun mamlakat aholisini eski tushuncha va tasavvurlardan xalos etish va kunlik hayotini yangi yo'nalish bilan birga olib borishga o'rgatish zarur. Shu kunda bu holat jamiyat oldida eng dolzarb masala sifatida ko'ndalang bo'lib turibdi.

Fuqarolik jamiyatining vazifalaridan biri – mamlakatimizni korrupsiya elementlaridan xalos etish va unga nisbatan aholi munosabatini tubdan o'zgartirishdir. Bu yo'nalishda yetarlicha qonunlar qabul qilindi, o'z o'rnida kadrlar masalalari ham keskin ko'rib chiqilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida”gi qaror aynan huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni muvofiqlashtirishning ta'sirchan tizimini yaratish, qonun buzilishlarining oldini olish va ularni bartaraf etishning zamonaviy tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini joriy etish maqsadida qabul qilindi. Bunda manfaatdor tashkilotlar zimmasiga qaror ijrosini ta'minlash to'liq yuklandi. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasiga quyidagi komissiyalar bo'yicha yagona muvofiqlashtiruvchi organ vakolati berildi:

– Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi;

– Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi;

– Odam savdosiga qarshi kurashish bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi;

– Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi.

Demak, aholida huquqbuzarliklarga murosasizlik madaniyatini shakllantirish, huquqiy nigilizmga barham berish va fuqarolarning qonunga itoatkorlik xulq-atvorini ommalashtirishga qaratilgan, shu jumladan, ichki ishlar organlari tayanch punktlari, huquqni muhofaza qiluvchi va boshqa davlat idoralari va tashkilotlarida “ochiq eshiklar kuni”ni tashkil etib, aholini huquqiy madaniyatini yuksaltirishga barcha birdek mas'uliyat bilan yondashishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2-fevraldagi “Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonunining qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori ijrosi bo'yicha Farg'ona viloyat hududiy idoralararo komissiyaning 2017-2018-yillarga mo'ljallangan chora-tadbirlar rejasining 12-bandida korrupsiyaga qarshi kurashishga alohida e'tibor berilgan.

Kuzatuvlar shuni ko'rsatmoqdaki, yoshlarda korrupsiya tushunchasi, uning mohiyati va kelib chiqish sabablari borasida bilimlari yetarli emasligi sezilmoqda. Ayniqsa, ular tomonidan ochiq va xolisona korrupsiyani bartaraf etish bo'yicha o'zlarining shaxsiy takliflarini berisha olmaganliklarini alohida aytib o'tish lozim. Oliy ta'lim muassasalarida korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar faqatgi-

¹ Karimov I.A. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir. – T.: O'zbekiston, 2015.

na yuqori tashkilotlarning tashabbuslari bilan amalga oshirilayotganligini ham alohida kamchilik sifatida aytib o'tish zarur.

Shu tufayli talabalarda korrupsion holatlar kuzatilganda kimga va qanday ravishda murojaat qilish, uni bartaraf etish yo'llari va umuman korrupsiyani yo'qotishga bo'lgan ishonchning pasayishiga olib kelgan. Oliy o'quv yurtlarida korrupsion elementlarning mavjudligi yoshlarga, ayniqsa, jamiyat taraqqiyotiga salbiy ta'sir o'tkazayotganidan dalolat beradi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning har bir chiqishida jamiyatni orqaga tortayotgan bu mavzu qayta va qayta ko'tarilmoqda. Jumladan, Oliy Majlisga Murojaatnomasida shunday deydi: "Ma'lumki, mamlakatimizda korrupsiyaga qarshi samarali kurash olib borish maqsadida ushbu yo'nalishda alohida qonun qabul qilindi. Shu asosda aniq maqsadlarga qaratilgan chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan davlat dasturi izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Ana shunday ishlarimiz natijasida shu yilning 9 oyida korrupsiya bilan bog'liq jinoyatlar o'tgan yilga nisbatan 33 foizga kamaydi. Biz bunday natijalarni korrupsiyaga qarshi kurash borasidagi uzoq va davomli faoliyatimizning dastlabki samarasi, deb qabul qilishimiz, bu yo'lda yanada qat'iy ish olib borishimiz shart"².

Mamlakatimizda korrupsiyaga qarshi qanday kurashish kerak degan savolga, eng avvalo, har bir shaxs o'zini huquqiy himoya qilishga qodir bo'lishi kerak. Bilimi sayoz, yetarlicha savodi yo'q inson ham davr qurboni, ham inson qurboni bo'lishi muqarrar.

Yana bir sabablardan biri – bu moddiy yetishmovchilik, moddiy manfaat olish ilinji va imkoniyati borligi. Bundan tashqari o'qituvchilarning oyliklari pastligi o'z-o'zidan korrupsiyani keltirib chiqaruvchi omil bo'lishi mumkin. Korrupsiyani bartaraf etish maqsadida har bir ta'lim muassasasida maxsus guruh yoki komissiya tashkil etib, uning zimmasiga korrupsion holatlarni to'liq nazorat qilish vazifasini yuklash bugun zaruriy talabga aylandi.

Ochiqlik va oshkoralikni ta'minlash maqsadida har bir oliy ta'lim muassasasida o'quv jarayonini olib borayotgan pedagog yakuniy bahoga qisman aralashishi va o'sha fandan boshqa o'qituvchi talaba savodxonligini o'rganib, baho qo'yish mexanizmini kiritish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Zamonaviy informatsion texnologiyalar imkoniyatlaridan unumli foydalanish maqsadida darslarni va baholash tizimini elektron tarzda olib borish, kuzatuv kameralarni ko'paytirish ijobiy samara berishi mumkin. Korrupsiya holatlarini oldini olish bo'yicha huquqiy savodxonlikni kuchaytirish va uning qonuniy asoslari bilan talabalarini tanishtirish, oila, ota-onalar bilan aloqalarni tubdan yaxshilash esa jamiyatda ijtimoiy adolat o'rnatilishiga asos bo'ladi.

Oliy ta'lim muassasalarining har bir kafedrasida darslar va ta'lim jarayonining ochiqligini ta'minlash maqsadida zamonaviy "egzit pol" (mashg'ulotlardan so'ng talabalar fikrini o'rganish) usulini qo'llash ijro intizomini mustahkamlashga zamin bo'lar edi.

Mamlakat kelajagi hisoblangan yoshlarga bo'lgan to'g'ri munosabat, eng avvalo, jamiyatni sog'lomlashtirishga asos bo'ladi. Yoshlar kattalardan o'rnak olishi va kelajakda barcha namunalar, albatta, uning hayotida asqotishini belgilab boradi va unga butun hayoti davomida so'zsiz amal qiladi.

Oiladagi ota-onalarning shaxsiy namunasi, maktabgacha ta'lim muassasalaridagi sog'lom muhit, boshlang'ich sinflardagi to'g'ri tashkillangan ta'lim-tarbiya bola qalbida o'chmas iz qoldiradi.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2017-yil 22-dekabr. www.uza.uz

Shu bois yangi qabul qilingan Davlat ta'lim standartida ham umumiy o'rta ta'lim muassasalarida “Davlat va huquq asoslari” va “Huquqshunoslik” fani bo'yicha ta'lim muassasalari bitiruvchilariga qo'yiladigan malaka talablarida korrupsiyaga qarshi toqatsizlikni namoyon eta olish, korrupsiyaning jamiyat hayotida salbiy oqibat ekanligi to'g'risidagi tushunchalarni bilish, unga qarshi kurashishga oid huquqiy normalar asosida korrupsiyaga qarshi kurashishni his qila olish ko'nikmasiga ega bo'lishi qayd etilgan.

Xulosa qilib shuni allohida ta'kidlash mumkinki, har bir jamiyat o'z kelajagini o'zi belgilaydi va bunda jamiyatda o'rnatilgan qonunlar, axloq-odob qoidalari, milliy qadriyatlarining abadiyligi, uning ta'sirchanligi, katta avlodning tajribasi va, albatta, mamlakatning intellektual salohiyati muhim rol o'ynaydi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, O'zbekistonda ulkan imkoniyatlar mavjud, faqat undan oqilona va to'g'ri foydalanish mexanizmlari yetarlicha ishlab chiqilmagan.

O'rta qolgan 2017-yilda xalqning yillar davomida to'planib qolgan ichki dardi to'liq o'rganildi. Bunda Prezidentimizning xalq qabulxonolari va virtual qabulxonalariga kelib tushgan murojaatlar tahlili asosida qabul qilingan qarorlar va farmoyishlar mamlakatimizda, eng avvalo, korrupsion elementlarni yo'qotish, uni jilovlash, fuqarolar uchun keng imkoniyatlar yaratish, ayniqsa, iqtidorli, kreativ qobiliyatga ega bo'lgan yoshlarni qo'llab-quvvatlash, jamiyat taraqqiyotida xotin-qizlarning mavqeyini ko'tarish, mamlakat aholisini munosib turmush darajasiga olib chiqish va dunyoda O'zbekistondек salohiyatli davlatning munosib o'rnini topishidek maqsadlar ko'zlangan. Bu yo'lda Harakatlar strategiyasida belgilab berilgan beshta ustuvor yo'nalish jamiyatimizning barcha sohalarida tizimli, sifatlil va samarador, eng muhimi, natijaga erishgan holda faoliyat olib borilishidan dalolatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. *Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish - eng oliy saodatdir.* – T.: O'zbekiston, 2015.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2017-yil 22-dekabr. www.uza.uz
3. O'zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida”gi qonuni. www.uza.uz
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi farmoni. – T.: Xalq so'zi gazetasi, 2017-yil 8-fevral.

Hamida TUYCHIEVA,

Toshkent Islom universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat
asoslari va huquq kafedrası mudiri,
yuridik fanlar nomzodi, dotsent

UMUMIY O'RTA TA'LIMDA YOSHLARNI HUQUQIY TARBIYALASH MASALALARI

Annotatsiya

Maqolada uzluksiz ta'lim tizimida yoshlarga huquqiy ta'lim-tarbiya berishning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, o'quv jarayoniga oid darslarni takomillashtirish, yangi huquqiy fan bilan to'ldirish taklifi berilgan.

Kalit so'zlar. Qonunlar, huquqiy me'yoriy baza, huquqiy ta'lim-tarbiya, huquqiy ong, maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, Harakatlar strategiyasi.

В статье рассматривается важность правового воспитания молодежи в системе непрерывного образования. Также даются предложения по совершенствованию уроков по правовым дисциплинам.

Ключевые слова. Законы, нормативно-правовая база, правовое воспитание, правовое сознание, дошкольное образование, начальное образование, Стратегия действий.

Article considers the importance of legal education of youth in the system of continuous education. Also suggestions are given for improving lessons on legal subjects.

Key words. Laws, regulatory framework, legal education, legal consciousness, pre-school education, primary education, the Strategy of Action.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasidagi milliy dasturlar doirasida amalga oshirilayotgan ishlar va erishilgan qator ijobiy o'zgarishlar ta'limning sifat va samaradorligi ortishini yanada jadallashtirmoqda.

Ta'lim oluvchilarning bilim olish motivatsiyalarini shakllantiruvchi mexanizmlarni va o'qitishning yangi shakl, noan'anaviy uslublari orqali ularning bilish hamda ta'lim-tarbiya jarayoni tizimini, xususan, huquqiy ta'lim-tarbiyani takomillashtirish va sifatini boshqarishning mustahkam qonuniy poydevori yaratilgan.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, qonun ustuvorligini ta'minlashda huquqiy madaniyatni yuksaltirish, fuqarolarni qonunga hurmat ruhida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.¹

O'quvchilarga ayni yo'nalishda bilim berish, ularning huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish Vazirlar Mahkamasi tasdiqlagan tegishli davlat ta'lim standartlari asosida olib borilmoqda. Amaldagi Qonunlarga binoan, me'yoriy-huquqiy bazani yanada takomillashtirish niyatida voyaga yetmaganlar tarbiyasi uchun mutasaddi vazirlik-idora-

¹ Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. 2016-yil 7-dekabr. www.uza.uz

lar tomonidan ularning huquq va manfaatlarini muhofaza etishga qaratilgan bir qator me'yoriy hujjatlar qabul qilinib, ijroga yo'naltirilgan.

Yoshlarga huquqiy ta'lim berish, ularning ongida milliy huquq tizimi to'g'risida ta-savvur uyg'otish, huquqiy madaniyatni yuksaltirish, qonun har sohada ustuvorligini anglatish borasida qator ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, umumta'lim mu-assasalarida har yili 1-dekabr-dan 1-fevralgacha “Huquqiy bilimlar oyli”, 10-noyabr-dan 10-dekabr-gacha “O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – inson huquqlarining kafolati”, “Konstitutsiya – baxtimiz poydevori”, “Prezident asarlarini o'rganamiz” kabi mavzularda tadbirlar o'tkazib kelinayapti. Ular o'g'il-qizlarimizning huquqiy bilimlari oshishiga, yoshlar orasida ro'y berishi ehtimoli bor huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qilayapti. Eng muhimi, respublikamiz aholisining qariyb 34 foizini 18 yosh-gacha, 58 foizini esa 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar tashkil etadi. Bu o'z-o'zidan huquqiy ta'lim-tarbiyaga doir ishlarni har qachongidan kuchaytirishni talab etadi.

Aynan mana shu omillar huquqiy ta'lim-tarbiyaga oid uzluksiz ta'lim tizimini mazmu-nan takomillashtirishni, huquqiy ta'lim-tarbiya samaradorligini yangi sifat bosqichiga ko'ta-rishga xizmat qiladigan ta'sirchan choralarni ko'rishni taqozo qiladi. Huquqiy ta'limning ustuvor vazifalaridan biri – ta'lim oluvchi ongida huquqiy, milliy va umuminsoniy qadriyat-larni qaror toptirish, jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun huquqiy voqelikda amaliy-hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish hamda yoshlarning huquqiy munosabatlarda faol ishtirok eti-shiga zamin hozirlashdir.

Huquqiy ta'lim shaxsning huquqiy ong darajasini inson, jamiyat, davlat manfaa-tlariga javob beradigan eng umumiy yuridik prinsiplar va me'yorlarni anglab yetishga yo'naltiradi. Huquqiy ong esa huquqiy madaniyatni yuksaltirishga zamin yaratadi.

Huquqiy ongni shakllantirish ko'p jihatdan huquqiy ta'limga bog'liq. “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Milliy dasturi”da aholining barcha qatlamlari huquqiy savodxonlikka erishishlari, yuksak darajadagi huquqiy ongga ega bo'lishlari hamda huquqiy bilimlarni kundalik hayotda qo'llash, huquqiy madaniyatni shakllantirishning keng qamrovli muntazam tizimini yaratish uchun huquqiy ta'lim va huquqiy tarbiya tizimini takomillashtirishni asosiy vazifa qilib belgilangan².

Shuningdek, ushbu dasturda tarbiyaviy va o'quv ishlari shaxsning huquqiy ong darajasini inson, jamiyat, davlat manfaatlariga javob beradigan eng umumiy yuridik prinsiplar va me'yorlarni anglab yetishga qadar oshirishga yo'naltirilishi, huquqiy ta'lim uzluksiz bo'lib, yoshlikdan boshlab berib borilishi, bolalar maktabgacha tarbiya mu-assasalaridayoq xulq-atvor qoidalaridan xabardor bo'lishi, ma'naviy va ba'zi huquqiy me'yorlar to'g'risida boshlang'ich tushunchalar olishi, kelgusida o'qitish davomida bu bilimlar kengaytirilishi va chuqurlashtirilishi, aniq ifodalangan huquqiy xususiyat kasb etishiga olib kelishi ta'kidlangan.

Huquqiy axborotdan barchaning erkin foydalana olishini ta'minlash har kimga o'zi-ning huquqiy bilimlarini oshirish uchun sharoit yaratish, fuqarolarga o'z huquqlari va erkinliklarini tegishli tarzda amalga oshirish, burchlarini bajarish, jamiyatning siyosiy hayotida ongli va faol ishtirok etish imkonini beradi.

Shuni unutmazlik kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bu-gun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liq. Shaxs huquqiy ongini shakllantirishga

² Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Milliy dasturi // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. 1997. 9-son, 227-modda.

bevosita ta'sir etadigan hayotiy omil – huquqiy ta'lim-tarbiya tizimidir³.

Bugungi kunda uzluksiz ta'limning maktabgacha tarbiya tizimida bolalarni har tomonlama intellektual, ma'naviy-estetik, jismoniy rivojlantirish hamda ularni maktabga tayyorlash maqsadida mashg'ulotlar tarkibida huquqqa oid tushunchalar berib boriladi. Maktabgacha davr inson shaxsini shakllantirishda eng murakkab davr hisoblanadi. Oila o'zida milliy urf-odatlar va an'analarni mujassamlashtiradi, ularni saqlab qoladi va avloddan-avlodga uzatadi. Oila sog'lom bo'lsa, jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam bo'lsa, mamlakat barqarordir. Bolalarni voyaga yetkazish va tarbiyalash bir-biridan ajratib bo'lmaz jarayondir. Shaxsning mustaqillik darajasi uning jinsi, yoshi va odamlarga munosabati, shuningdek, madaniy va ma'naviy qadriyatlar va afzalliklarni hurmat qilish, shaxsiy odatlar – erta bolalikdanoq shakllanib bo'ladi.

Oilada bolalar kattalar va qo'shnilarga, jamoat fikri va muallim-ustozlarga nisbatan chuqur hurmat, to'g'ri so'zlik, mehnatsevarlik, jamoatchilik, o'zaro yordam va o'zaro qutqarish, mustahkam oila qurish va uni saqlab qolish, ta'lim olishga intilish tuyg'ulari bilan tarbiyalanadi.

Shunday bo'lsa-da, o'yin faoliyati orqali bola shaxsida ijobiy xulq va odob malakalarini shakllantirish mumkin. Bunda o'yin ko'rinishlarining ko'lamini kengaytirish, nafaqat oilaviy turmushdagi voqealar aks etgan o'yin ko'rinishlari, balki sayrlarga olib borish, tabiatni kuzatish, do'konlarni ko'rish, transport vositalariga chiqish, yo'l harakati qoidalari bilan tanishish kabi o'yin turlarini ham ko'paytirish mumkin.

Maktabgacha ta'limda bola o'yin faoliyati bilan umumiy o'rta ta'limga tayyorlanib borishi bois maktabgacha ta'lim muassasalarida mashg'ulotlar bolalarning yoshi, ongi, qabul qilish saviyasi, har bir bolaning yosh xususiyatlari inobatga olingan holda amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi o'rgatish faoliyati o'yinlar orqali amalga oshirilishi sababli, huquq qoidalari turli xil mashg'ulotlarda tushuntiriladi. Aynan shu o'yinlar orqali bolalar o'z huquq va erkinliklarini, burchlarini anglab olishadi. Bu davrda xususan, Konstitutsiyaviy qoidalar sodda, oddiy, bolalar uchun tushunarli va qiziqarli tarzda bayon etilib:

- bolalarga inson tushunchasi, uning ahamiyati, jamiyatdagi o'rni, inson sifatida bolalarning huquq va erkinliklari tushuntirilib, insonni sevish, uni hurmat qilishga odatlantiriladi, insoniylikning yovuzlik, vahshiylikdan farqi ertaklar aytib berish, ertaklardagi voqealarni tahlil qilish mobaynida o'rgatiladi;

- davlat inson manfaatini himoya qilishini, insonning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmatini eng oliy qadriyat hisoblanishini bolalar tilida tushuntirilib, inson sifatida, avvalo, o'zining qadr-qimmatini bilishga va uni hurmat qilishga o'rgatiladi;

- bolalar qanday vazifalarni ado etishlari o'rgatiladi. Madaniyat, ma'naviy va tarixiy merosni avaylab-asrashga, tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga odatlantiriladi;

- qiz bolalar va o'g'il bolalarning bir-birini hurmat qilishlari, o'zaro munosabatlari ham bayon etilib, ularning teng huquqli ekanliklari tushuntiriladi;

- jamiyatda oilaning o'rni, oilaning davlat tomonidan muhofaza qilinishi, farzandlar ota-onaga g'amxo'r bo'lishlari, kattalarni hurmat, kichiklarni izzat qilishlari lozimligi bayon etiladi;

- Vatanni sevishga, uni himoya qilishga o'rgatiladi. Davlatimiz ramzlari – bayroq, gerb, madhiyaning ma'no-mazmuni bayon etiladi. Konstitutsiyaviy ta'lim berish natijasida bir nechta bayroq va gerblar ichidan O'zbekiston Respublikasining bayrog'i,

³ Qarang: Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. 60-61-b.

gerbini ajrata olish malakasi shakllantiriladi.

Bularning barchasini amalga oshirishda shuni e'tibordan chetda qoldirmaslik kerakki, bolalar shu davrgacha bevosita kattalar rahbarligida u yoki bu axborotlarni o'zlashtirib kelgan bo'lsalar, endi o'z xohish-irodasi bilan kerakli ma'lumotlar yig'ishga harakat qiladilar. Bolaning ana shu faolligi uning mustaqillikka, erkinlikka, mas'uliyatlilikka olib keladi.

Ma'lumki, maktabgacha ta'lim muassasasidan kelgan bola dastlab maktabda o'quvchilarga qo'yiladigan turli talablar bilan tanishadi. “Boshlang'ich ta'limda o'quvchi idrokining o'tkirligi, ravshanligi, sofligi, aniqligi, o'zining qiziquvchanligi, dilkashligi, xayrixohligi, ishonuvchanligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi, tafakkurining yaqqolligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi”⁴. Shunday ekan, bu o'quvchilar ma'lumot va hodisalarni puxta esda saqlab qolish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ta'lim tizimining ushbu bosqichi bola shaxsi shakllanishi, uning ijtimoiylashuvi, shaxslararo munosabatlarga kirib borishi va ijtimoiy ko'nikmalarning shakllanishida xizmat qiladi. O'quvchilar orasida boshqalarga nisbatan ancha faol, vaziyatlarga tez moslashuvchan, atrofdegilar bilan chiqishib keta oladigan, o'z kechinma va tuyg'ularini yaqqol namoyon eta oladiganlari mavjud bo'lib, ular orasida o'zini chetga oluvchi, kamsuqum, bezor, ko'pchilik ichida bo'lishga qiynaladigan bolalar ham uchrashi mumkin. Bu toifa o'quvchilar bilimlarni o'zlashtirish iqtidori yuqori bo'lsa ham, shaxslararo munosabatlarga kirishishda qiyinchiliklarga duch keladi. Shaxslararo munosabat ijtimoiy xarakterdagi jarayon bo'lganligi bois, bolada o'qituvchisi, sinfdagi o'rtoqlari bilan munosabatlarga kirishishda to'siq bo'luvchi omillarni aniqlash pedagog oldidagi asosiy vazifalardan biri sanaladi.

Boshlang'ich ta'limda o'qish, odobnoma, ona tili, atrofimizdagi olam, rus tili, tasviriy san'at, musiqa, matematika darslari tarkibida “Konstitutsiya alifbosi” o'rgatiladi. Ushbu darslar jarayonida fanlar bo'yicha beriladigan amaliy topshiriqlar, mashqlar mazmuniga konstitutsiyaviy me'yorlarni misol tariqasida kiritish ijobiy natijalar beradi.

Boshlang'ich ta'limda (3-4 sinflarda) hatto matematika darslarida ham Konstitutsiya o'rgatilishi mumkin, deb hisoblaymiz. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining tuzilishiga oid misollar va masalalar tuzish mumkin. Ya'ni har bir bo'limga tegishli boblarni qo'shish natijasida Konstitutsiya necha bobdan iborat ekanligi, boblarga tegishli moddalarni qo'shish natijasida esa Konstitutsiya necha moddadan iboratligi, u yoki bu bo'limda nechta bob, nechta modda borligi ham turli matematik ifodalar bilan aniqlanishi mumkin.

Ona tili darslarida gap, ega, kesim, aniqlovchi, to'ldiruvchi, hol kabi grammatik qoidalarni o'rgatishda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi matnidagi me'yoriy qoidalar misolida grammatik, leksik tahlilni amalga oshirish mumkin. Masalan, O'zbekiston Respublikasi qonun bilan tasdiqlanadigan o'z davlat ramzlari – bayrog'i, gerbi va madhiyasiga ega. (Topshiriq: Ushbu gapdagi so'z turkumlarini aniqlang.)

5-7-sinflarda o'qitiladigan Vatan tuyg'usi va “Konstitutsiya olamiga sayohat” kursi orqali O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi o'rgatiladi. Bunda barcha fanlar mazmuniga konstitutsiyaviy qoidalar singdirilib, hayot bilan bog'lab olib boriladi.

Maktab o'quvchilariga “Konstitutsiya va bolalar huquqi”, “Konstitutsiya va inson huquqlari”, “O'zbekiston Respublikasining ramzlari”, “Inson va fuqarolarning qonun oldidagi tengligi”, “Konstitutsiyaviy burchlar”, “Vatanni himoya qilish – har bir fuqaroning burchi” kabi mavzularda ma'ruzalar olib borish yaxshi natijalar beradi. Shuningdek, “Bola huquqlari to'g'risida Konvensiya”, “Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasining Qonunida belgilangan qoidalarning Konstitutsiyada aks

⁴ Qarang: G'oziyev E. Psixologiya. – T.: O'qituvchi, 1994. 109-b.

etishi bilan birga ularni hayotga tatbiq etishga ham o'rgatiladi. Ushbu bosqichda tarix, adabiyot, geografiya, botanika, kimyo kabi fanlar tarkibida O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini o'rganish va ularni avaylab-asrash, atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, ilmiy, texnikaviy, ijod erkinligi va madaniyat yutuqlaridan foydalanish kabi mavzular asosida yoshlarga konstitutsiyaviy bilimlar singdirilishi ularning huquqiy ongi shakllanishiga ijobiy ta'sir etadi, deb hisoblaymiz.

8-sinfda davlat ta'lim standartiga ko'ra "Davlat va huquq asoslari" fani o'qitilib, huquqiy bilimlar shu fan tarkibiga kiritilgan. Bunda O'zbekiston davlati va huquqining nazariy asoslari, O'zbekiston davlati va huquqi tarixi, O'rta Osiyo hududida vujudga kelgan huquqiy ta'limotlar va ularning rivojlanishi bilan bir qatorda O'zbekistonning mustaqillik davridagi davlat va huquq asoslari, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi, uning asosiy xususiyatlari, asosiy prinsiplari va boshqa qoidalar tushuntiriladi.

9-sinfda ham o'quvchilar davlatning ijtimoiy tuzumi, ma'muriy-hududiy tuzilishi, uning konstitutsiyaviy asoslari, inson va fuqarolarning huquqiy holati, shaxsning jamiyatda tutgan o'rni, davlat hokimiyatining tashkil etilishi, davlat organlari haqidagi ma'lumotlarga ega bo'ladilar. Ular O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi matni bilan to'liq tanishadilar, huquqiy qoidalarni Konstitutsiya matni asosida ishlashga o'rganadilar. Konstitutsiyaga doir bilimlarni hayotga tatbiq etish malakasiga ega bo'ladilar.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi umumiy o'rta ta'lim asosida akademik litsey yoki kasb-hunar kollejida bilimlarning uzluksizligini ta'minlagan holda va o'rta maxsus ta'lim muassasalarining yo'nalishiga (ijtimoiy, gumanitar, texnik) qarab, Huquqshunoslik va O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi o'rganiladi.

Oliy ta'lim tizimida 2017-2018-o'quv yilidan Huquqshunoslik va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi fanlari o'quv rejaning "Gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar" deb nomlangan 1-bloki fanlari tarkibida o'qitilishi belgilandi.

Oliy ta'lim tizimida Fuqarolik jamiyati fani tarkibida atigi 3 ta: "Qonun ustuvorligi – fuqarolik jamiyatining muhim omili", "Saylov huquqi erkinligi – fuqarolik jamiyatining sharti", "Korrupsiyaga qarshi kurash – fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning ustuvor sharti" deb nomlangan mavzular berilgan. Nazarimizda, ushbu mavzular tarkibida bir tizim asosida voyaga yetmaganlarning huquqbuzarligi, javobgarligiga oid nazariy tushunchalar to'liq yoritilishi qiyin. Albatta, bakalavr bosqichiga o'qishga qabul qilingan bo'lajak mutaxassislar "Huquqshunoslik" va "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi" fanlarini o'rta maxsus ta'lim tizimida o'rganadilar, lekin oliy ta'lim tizimi darajasida huquqiy bilimlarga ega bo'lishda oz bo'lsa-da qiyinchiliklarga duch keladilar.

2017-yil noyabr oyida O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida bo'lib o'tgan mamlakatimizda huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish borasida belgilangan vazifalar ijrosi, bu borada mavjud muammolar va ularni hal etish masalalariga bag'ishlangan videosektor yig'ilishida 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish borasidagi faoliyatni muvofiqlashtirish, diniy ekstremizm, terrorizm va uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish bo'yicha tashkiliy-amaliy choralarini kuchaytirish, korrupsiyaga qarshi kurashishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish va samaradorligini oshirish, aholining huquqiy madaniyati va ongini yuksaltirish, bu borada davlat tuzilmalarining fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro samarali hamkorligini tashkil etish bilan bog'liq aniq va-

zifalar belgilanganligi ta'kidlandi.

Yig'ilishda yoshlar o'rtasida sodir etilayotgan jinoyatchilik masalasi batafsil muhokama qilindi. Unda yoshlar orasida jinoyatchilikning oldini olish, bu borada ta'lim muassasalari va ichki ishlar organlarining hamkorligini mustahkamlash va mas'uliyatini oshirish masalalari tahlil qilindi. Shu maqsadda tegishli vazirlik va idoralar rahbarlariga o'quvchi-talabalarning darsdan tashqari vaqtlarini samarali o'tkazishni tashkil etish bo'yicha aniq chora-tadbirlar dasturini ishlab chiqish, maktabgacha va maktabdagi ta'lim davrida tadbirkorlik qobiliyatini shakllantirishga alohida e'tibor berish, bu jarayonga malakali kadrlarni jalb etish, yoshlar uchun biznes sohasiga oid adabiyotlar yaratish yuzasidan topshiriqlar berildi.

Ushbu vazifalardan kelib chiqib, xulosa qilish mumkinki, maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim tizimida fan o'qituvchilari, sinf rahbarlarining yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish, yoshlarning huquq va erkinliklardan keng foydalanishi, o'z burchlariga nisbatan mas'uliyatni kuchaytirish va yoshlarning tadbirkorlik qobiliyatini shakllantirishda ijobiy natijalarga erishishga ko'maklashish maqsadida o'rta maxsus ta'lim tizimining pedagogika sohasi, pedagogika sohalari bo'yicha maxsus sirtqi bo'limlar, oliy o'quv yurtlarining pedagogika sohasi o'quv rejasiga huquqiy ta'lim-tarbiya metodikasi maxsus kursi kiritilishi, shuningdek, pedagogika sohasining ta'lim yo'nalishlariga “Huquqshunoslik” fanini kiritish imkoniyati bo'lmasa, “Huquqbuzarlik va yuridik javobgarlik” maxsus kursi kiritilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. 2016-yil 7-dekabr. www.uza.uz.*
2. *Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. 60-61-b.*
3. *Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Milliy dasturi // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. 1997. 9-son, 227-modda.*
4. *G'oziyev E. Psixologiya. – T.: O'qituvchi, 1994. 109-b.*
5. *O'zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida”gi qonuni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – T.: 2008 yil., 1-2-son, 1-modda.*

Feruzza LUTFULLAYEVA,

Kasb-hunar ta'limi tizimini innovatsion rivojlantirish, pedagog kadrlarning malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash instituti mustaqil izlanuvchisi

YOSHLARDA HUQUQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING SIFAT VA SAMARADORLIGINI TA'MINLASH YO'NALISHLARI

Annotatsiya

Maqolada o'quvchi-yoshlarning huquqiy madaniyatini o'rganish, jamiyatimizning kelajakdagi huquqiy holatining istiqbollarini baholashga imkon berishi bayon etilgan. Shuningdek, huquqiy tarbiyaning samaradorligi tarbiya obyekti, shu o'rinda o'quvchi-yoshlarning huquqiy madaniyatini ko'rsatib berishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar. Huquqiy ong, huquqiy savodxonlik, muqaddas burch, umuminsoniy va milliy qadriyatlar, qonun ustuvorligi, ijtimoiy-huquqiy faollik.

В статье рассматриваются возможности изучения правовой культуры учащейся молодежи для оценки правового состояния общества в будущем. Также выявляется эффективность правового воспитания и правовой культуры учащейся молодежи.

Ключевые слова. Правовое сознание, правовая грамотность, священный долг, общечеловеческие и национальные ценности, верховенство закона, общественно-правовая активность.

Article examines the possibilities of studying the legal culture of young people studying to assess the legal state of society in the future. There also revealed the effectiveness of legal education and legal culture of students.

Key words. Legal consciousness, legal literacy, sacred duty, universal and national values, rule of law, social and legal activity.

Yuksak huquqiy madaniyat – demokratik jamiyatning huquqiy poydevori, uning ma'naviy-ma'rifiy rivojlanishining ifodali, mamlakat huquqiy tizimining yetuklik ko'rsatkichidir. Har qanday jamiyatning huquqiy kamoloti fuqarolarning huquqiy savodxonligi, huquqiy ongi va huquqiy madaniyat darajasi bilan belgilanadi.

O'quvchilar huquqiy madaniyatini shakllantirishda huquqiy ta'lim-tarbiyaning samaradorligini hisobga olish, uni yanada takomillashtirib borish eng asosiy yo'nalishlardan biri bo'lishi zarur.

O'quvchilar huquqiy madaniyati shakllanganining samaradorligi quyidagi sifatlardan biri bo'lishi zarur:

– o'quvchilar tomonidan “Huquqshunoslik”, “Davlat va huquq asoslari” kabi huquqiy o'quv fanlarining o'zlashtirilishi darajasi, ya'ni huquqiy bilimlar muayyan darajasining hosil qilinishi;

– o'quvchilarning jamiyatda mavjud bo'lgan axloqiy-huquqiy me'yorlarga, ta'lim muassasasining ichki tartib-qoidalariga amal qilishlarining sezilarli darajada namoyon bo'lishi, tartibbuzarlik, g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarning kamayganligi, ularning o'z-o'zini nazorat qilishi, huquqiy xatti-harakatlarini ongli ravishda boshqara olish qobiliyati, ya'ni huquqiy ong darajasi;

– o'quvchilarning ijtimoiy-huquqiy faolliklari (o'quvchilarning o'zini o'zi boshqaruv organlari, jamoat va davlat tashkilotlari faoliyatida ishtirok etishi, huquqiy mavzudagi turli tadbirlarga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazishda faol qatnashish, huquqiy mavzularda ommaviy axborot vositalarida chiqishlar qilish) – amaliy-huquqiy faoliyat doirasi.

Huquqiy madaniyatni shakllantirish jarayonida o'quvchilarning huquqiy faoliyati, uning mazmuni muhim ahamiyat kasb etishidan kelib chiqqan holda ularda o'z faoliyatining mazmunini tahlil etish va tanqidiy yondashuv asosida real baholashga o'rgatish zarur.

O'quvchilar huquqiy faoliyatini uzluksiz nazorat qilib borish huquqiy ta'lim-tarbiyaning mohiyatini tashkil etishi bilan birga ularda tartib-intizomning mustahkamlanishiga, qonunlarga ongli ravishda bo'ysunish ko'nikmalarining hosil bo'lishiga yordam beradi.

O'quvchilar huquqiy faoliyatining real va tanqidiy baholanishi huquqiy xatti-harakatlarning ijobiy yoki salbiy oqibatlarini oldindan ko'ra bilish va kamchiliklarni o'z vaqtda bartaraf qilishga imkon beradi.

O'quvchilar huquqiy faoliyati ta'lim, tarbiya, o'yin sharoitlarida tashkil etiladi, egalangan nazariy bilimlarning amaliyotga tatbiq etilishi uning mazmunini tashkil etadi.

Mazkur jarayonda hosil bo'lgan huquqiy savodxonlik, qonunga hurmat va ongli itoatkorlik, huquqiy e'tiqod, huquqiy faollik o'quvchilar huquqiy madaniyatining tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Huquqiy madaniyat jamiyatining faqat huquqiy hayot sohasi bilan chegaralanib qolmasdan siyosiy hayot sohasi, tabiat va tabiiy boyliklar muhofazasi, iqtisodiy hayot sohasi, tarixiy-madaniy boyliklarni asrash, sog'lom turmush tarzi, diniy e'tiqod va vijdon erkinligi masalalari bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi uchun o'quvchilarda siyosiy, iqtisodiy, ekologik, diniy, estetik va jismoniy madaniyatning shakllanishiga ham o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

O'quvchilar huquqiy madaniyatining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri – huquqiy bilimlarni o'zlashtirish orqali erishilgan huquqiy savodxonlik bo'lib, ularning doimiy ravishda huquq me'yorlariga muvofiq keladigan faoliyat yuritishlariga imkon beradi.

Huquqiy bilimlar o'z mazmuniga ko'ra shaxsning huquqi va majburiyatlari, o'z majburiyatlarini bajarishi va shaxsiy huquqidan foydalanishdagi mas'uliyati, huquqiy me'yorlar buzilganda jazoning muqarrarligi va adolatligi haqidagi asosiy tushunchalar va tasavvurlardan tashkil topadi.

O'quvchilar huquqiy madaniyati ularning o'z huquqlari va majburiyatlarini yaxshi bilishi, qonunchilik, huquqning umumiy qoidalari, huquqiy-me'yoriy hujjatlarining mohiyati, davlat hokimiyati organlari va boshqaruvining funksiyalari haqidagi bilimlarni, huquqiy me'yorlarni hayotda qo'llash bo'yicha amaliy ko'nikmaga ega bo'lishni talab qiladi.

Bundan tashqari huquqiy savodxonlik davlat va jamiyat hayoti huquqiy asoslarining rivojlanishi, huquqiy tizimning maqsad va vazifalari to'g'risidagi ma'lumotlarga ega bo'lish, qonunlarni amalga oshirish vositasi bo'lib xizmat qiladigan siyosiy, iqtisodiy, madaniy vazifalarni to'g'ri tushunish hamdir.

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan yo'nalishlar bo'yicha bilimlar darajasining oshib borishi o'quvchi-yoshlarda qonuniy va noqonuniy, maqsadga muvofiq xatti-harakatlarni to'g'ri baholashga, ya'ni huquqni tushunishga olib keladi. Lekin o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida ko'p yillar davomida olib borgan kuzatishlarimiz, anketa savollariga berilgan javoblar o'quvchi-yoshlarning qonunlarni o'zlashtirib olish darajasining past ekanligini ko'rsatdi.

O'quvchilar egallagan huquqiy bilimlarning o'zigina ularda huquqiy xulq-atvor shakllanganligining kafolati bo'la olmaydi. O'quvchilar huquqiy madaniyati tarkibida qonunga hurmat va ongli itoatkorlik alohida o'rinni egallaydi. Qonunga hurmat bu huquqning ijtimoiy qadr-qimmatini anglash, uning ko'rsatmalarini bajarish zarurligi va foydaliligini, qonun talablarining adolatligini tan olish va ongli bo'ysunishdan, ziddiyatli holatlarda qonunga xilof kuchlardan foydalanmaslik kabilardan iboratdir. Qonunga hurmatni shakllantirishda huquq normalarining amal qilishi va qonun ijrosiga ko'ra ham ta'sir ko'rsatish kuchiga egadir.

Shuning uchun ham Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov "Huquqiy madaniyat saviyasi qabul qilingan qonunlar soni bilan emas, balki ushbu qonunlarning barcha darajalarda ijro etilishi bilan belgilanadi. Ushbu muhim ishda odamlarga qonunlarga va normativ hujjatlarga nisbatan chuqur hurmat hissini tarbiyalash alohida ahamiyatga egadir. Zero, huquqiy normalar odamlar ongiga singgan va ular orqali amal qilgan taqdirdagina yashaydi va ro'yobga chiqadi" deb ta'kidlagan edi.

Jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlashning asosiy yo'nalishlaridan biri ham o'quvchi-yoshlarda qonunga hurmat tuyg'usini shakllantirishdan iboratdir.

Qonunga ongli itoatkorlik – yuksak huquqiy onglilik, davlat va jamiyat manfaatlarini chuqur tushunib yetish, ijtimoiy burch, ya'ni o'z xatti-harakati uchun javobgarlik tuyg'usini his qilishdir. Qonunga bo'ysunuvchi har bir fuqaro qonun normalari jamiyatning manfaatlarini ifoda etishi, unga itoat qilish jamiyat manfaatlari bilan birga uning o'z manfaatlarini ham himoya qilishini yaxshi tushunadi.

Qonunga ongli itoatkorlik – qonunlarni bilish va o'rganishdan tashqari ularga doimo rioya qilish, ijtimoiy xulq-atvorni ta'minlashni ham taqozo qiladi. Huquqiy bilimlar, e'tiqod va qadriyatlar hamda ularning amal qilish birligi, umumiy qoidaga aylangan xulq-atvor me'yorlaridan og'ishmaslik ta'minlangandagina huquqiy madaniyat mavjud bo'ladi.

Kuzatuvlarimiz ko'rsatdiki, ko'pgina o'quvchilar qonunga ko'r-ko'rona itoat etish emas, balki uning mohiyatini, talablarini ongli ravishda bajarishlari lozim bo'lgani holda qonunlarning mohiyatini to'la tushunmaganliklari uchun qonun oldidagi javobgarlikdan qo'rqib, unga rioya etadilar.

Sosiologik tadqiqotlarimiz natijalariga murojaat qiladigan bo'lsak, "Nima sababdan fuqarolar qonunlarga amal qilishadi?" degan savolimizga 37,5 foiz o'quvchilar "Jazolanishdan qo'rqanliklari uchun" deb javob berishgan. Demak, ular qonun fuqarolar manfaatini himoya qiluvchi vosita ekanligini to'la anglab yetishmagan.

O'quvchi-yoshlar qonun normalariga jazolanishdan qo'rqanliklari uchun emas, qonunlarga rioya etish odati chuqur anglangan ichki ehtiyojga aylanganligi uchun ixti-

yoriy ravishda amal qilishlari kerak. Buning uchun ularda huquqlari, majburiyatlari va javobgarliklarining birligi hissini tarbiyalash zarur.

Qonuniy xatti-harakatlarga tayyorgarlikni shakllantirish yo'llari xilma-xildir. Ilk o'spirinlik davrida ergashish, taqlid qilish ko'proq namoyon bo'ladi. Lekin yuksak darajadagi axloqiy-huquqiy xatti-harakatlarga taqlid obyekti bo'lib qolmasdan, tengdoshlar, katta yoshdagilarning g'ayriaxloqiy, huquqqa zid harakatlariga ergashish holatlari ham bo'lishi mumkin.

Ilk o'spirinlik yoshidagi o'quvchilarning xarakteri xususiyati shundan iboratki, bir tomondan, ularning umumqabul qilingan normalar, qonunlar, taqiqlarni bilishi va tushunishi xos bo'lsa, ikkinchi tomondan, xatti-harakatlarida beqarorlik ham xosdir.

Bu yoshda huquqiy bilimlar aksariyat hollarda mavhum xususiyat kasb etib, bu birinchi navbatda ularning ijtimoiy tajribasining kamligi bilan izohlanadi.

Yuqorida bayon qilingan fikr-mulohazalar asosida quyidagi xulosaga kelish mumkin:

1. O'quvchilar huquqiy madaniyati huquqiy bilimlarni egallash, huquqiy savodxonlik, qonunni hurmat qilish va unga ongli ravishda bo'ysunish, huquqiy e'tiqod, huquqbuzarliklarning har qanday ko'rinishlariga nisbatan muvofiqlik, huquqiy muammolarni hal etishda faqat qonunga tayanish, huquqiy faollikni ta'minlashga yo'naltirilgan shaxs faoliyatining yuksak darajasi sifatida inson kamolotida muhim o'rin tutadi.

2. Demokratik davlat, fuqarolik jamiyati qurilishi sharoitida huquqiy me'yorlar va qonunlar talablarini har bir fuqaroning erkinligi, or-nomusi, sha'ni, qadr-qimmatini ta'minlash kafolati sifatida qabul qilgan holda fuqarolik jamiyati qurilishining faol qatnashchisi bo'lishga tayyorlash maqsadida o'quvchilar huquqiy madaniyatini shakllantirish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

3. O'quvchilar huquqiy madaniyatini shakllantirish tizimining ilmiy-amaliy, pedagogik asoslarini yaratish vositasidagina kutilgan natija va samaraga erishish mumkin.

4. Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun pedagogik va psixologik omillarning uzviylikini ta'minlash va maqsadga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish ilmiy-uslubiy mexanizmini ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.* – T.: O'zbekiston. 2017.
2. *Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat. 14-jild.* – T.: O'zbekiston, 2006. 280-b.
3. *Karimov I.A. Adolat, Vatan va xalq manfaati har narsadan ulug'.* – T.: O'zbekiston, 1998. 59-bet.
4. *Turdiyeva R. Yoshlarning huquqiy madaniyatini shakllantirish.* – T.: O'zbekiston, 2013. 64-b.
5. *Quvondiqov I. Huquqiy madaniyat va milliy g'oya.* – T.: O'zbekiston, 2011. 128-b.
6. *Saidov U. Madaniyat sohasidagi globallashtirish jarayonlari va ma'naviy tahdidlar.* – T.: Akademiya, 2011. 56-b.

Narimon ESHONQULOV,
Samarqand viloyati Urgut tumani
4-umumta'lim maktabi direktori

TA'LIMDA YO'LBOSHCHILIK VA RAHBARLIKNING O'ZIGA XOS USUL VA USLUBLARI

Annotatsiya

Maqolada ta'limda rahbarlikning o'ziga xos usul va uslublari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, xodimlarni boshqarishining huquqiy, ijtimoiy-psixologik jihatlarini hamda funksiyalari yoritilgan.

Kalit so'zlar. Rahbar, usul, uslub, xodim, boshqarish, jihat, boshqaruv, tizim, resurs.

В статье изложено мнение о специфических приемах и стиле руководства в образовании, освещены правовые и социально-психологические аспекты управления коллективом.

Ключевые слова. Руководитель, метод, прием, сотрудник, управление, аспект, система, ресурс.

Article contains an opinion on the specific methods and style of leadership in education. Highlighted the legal and socio-psychological aspects of collective management.

Key words. Manager, method, reception, employee, management, aspect, system, resource.

XX asr insoniyat tarixida fan-texnika rivojlanishi davri sifatida tanildi. XXI asrning boshlanishi esa ko'pchilikning ta'kidlashicha, informatsiya davri deb atalmoqda. Darhaqiqat, ma'lumot almashish nafaqat insoniy munosabatlar, balki iqtisodiy faoliyatning natijasiga ham to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etadigan davr ostonasiga qadam qo'yildi.

Kommunikatsiyaga oid soha iqtisodiyot dinamikasiga eng kuchli ta'sir etuvchi omilga aylanib bormoqda. O'tgan asrda qayerda, qanday ixtiro yoki texnologiya joriy etilganligi eng katta shov-shuv uyg'otgan bo'lsa, hozirgi kunda qayerda nima bo'lganligi va buni qay usulda yetkazish eng muhim sohaga aylanib qoldi. O'tgan asrda raqobat yangi mahsulotni ishlab chiqarishga asoslangan bo'lsa, endilikda yaratilishi kutilayotgan mahsulot haqidagi axborotga egalik ustida katta kurash bormoqda. O'tgan asrda hududlar bosqinchilik orqali ishg'ol qilingan bo'lsa, bugungi kunga kelib, axborot tarqatish va kerakli ma'lumotni qo'lga kiritish asosiy qurolga aylandi. Bu holat nafaqat siyosiy maydonda yoki katta kompaniyalar misolidagi iqtisodiy sohada, balki kishilarning kundalik turmushidagi xulqlari orqali ham ko'zga tashlanib turibdi. Televideniye orqali ko'plab kanallarni tomosha qilish imkoniyati, ma'lumotning dunyo uzra yashin tezligida tarqalishi, hatto uyali aloqa va internetning ommaviylashib ketishi davr taqozosidir. Hozirga kelib ma'lumot almashish sohasidagi, ayniqsa, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan bog'liq fanlar yetakchi o'ringa chiqib oldi.

Respublikamizda ta'lim muassasalarini boshqarish xususiyatlari tahlil etilganda, ularning ko'pchiligida mavjud muammolar va ularning hal etilishi rahbar shaxsi xislatlariga, uning moddiy va ma'naviy resurslarni oqilona boshqara olish malakasiga kelib taqaladi. Shuningdek, rahbar shaxsi, uning samarali boshqaruv jarayonini tashkil etishdagi aqliy, tashkiliy va hissiy-irodaviy jarayonlariga katta e'tibor qaratilmoqda. Rahbarning butun boshqaruv tizimida yetakchi o'rin egallashi, bir tomondan, tashkilotdagi islohotlarni amalga oshirishda mas'uliyatni o'z bo'yniga olish zarurati, ikkinchidan esa xodimlarning rahbarga bo'lgan ishonch va umidlari bilan asoslanadi. Tajribada ko'rsatilishicha, aynan shu ikkinchi omil O'zbekiston hududida yashab faoliyat ko'rsatuvchi fuqarolarda o'ziga xos xususiyatga ega. Ta'lim sohasidagi tajribalardan kelib chiqib aytish mumkinki, deyarli hamma rahbarlar o'z boshqaruv malakalarini rivojlantirish, boshqaruvga oid zamonaviy g'oya va yondashuvlarni bilishga katta qiziqish bildirishadi. Muayyan tashkilotni boshqarish faoliyati ko'p qirrali bo'lib, uning turli sohalardagi samarali rahbarlik faoliyati turlicha yondashuv va malakali mutaxassislar ishtirokini talab qiladi. Tashkilot miqyosidagi boyliklarni ikki asosiy guruhga bo'lgan holda moddiy va nomoddiy ko'rinishlarini qayd etish mumkin.

Nomoddiy boyliklarga shu tashkilot miqyosidagi nafaqat aqliy salohiyat, balki inson omili bilan bog'liq bo'lgan hamma yutuqlar kiradi. Muayyan tashkilotda faoliyat yurituvchi barcha shaxslar – “personal” atamasi bilan nomlanadi. Psixolog olim T.Yu. Bazarov ta'rifi bo'yicha: “Tashkilotdagi barcha inson resurslari yig'indisi – personaldir. Bunga tashkilot xodimlari, biron loyihani joriy etishda qatnashuvchi hamkorlar, tadqiqot o'tkazish uchun, strategiya ishlab chiqish, biron tadbirni amalga oshirishda qatnashishga taklif etilgan ekspertlar ham kiradi”.

Tashkilotdagi inson resursi – boshqaruvga oid fanlarning diqqat markazida turuvchi mavzu bo'lib, tashkilotning asosiy maqsadiga qay tarzda erishish aynan xodimni malakali boshqarish bilan bog'liqdir. Biror tashkilotning texnologik jarayonini boshqarish masalasi – xodim boshqaruvidan ajralgan holda tahlil qilina olmaydi. Shu o'rin-da, mashhur tadbirkor Endryu Karnegining quyidagi so'zlarini eslab o'tish o'rinlidir: “Menga fabrikalarimni qoldirib, xizmatchilarimni olib keting va yaqin orada zavodlarim hududida o'tlar o'sib ketadi. Fabrikalarimni olib qo'yib, odamlarimni qoldiring va yaqin orada avvalgilaridan yaxshiroq, yangi zavodlarni quramiz”.

Odatda biror korxonada xodimni boshqarishning huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy va psixologik jihatlarini farqlash mumkin.

Xodimlarni boshqarishning huquqiy jihatlarini. Mehnat jarayonida o'zaro munosabatga kirishuvchi odamlar ma'lum qoida, me'yor doirasida harakat qilishadi. Jamiyat uchun ahamiyatli bo'lgan mehnat munosabati, odatda, qonun orqali mustahkamlanadi. O'zaro munosabatlarning turli me'yoriy jihatlarini ushbu tarmoq, hudud, tashkilot, korxonada bo'limi, alohida xodim darajasida o'z xususiyatini topadi. Xodimlar boshqaruvi rahbariga shunday me'yoriy hujjatlarni bilish, ularni amalda qo'llay olish, ular asosida mustaqil chizgilar ishlab chiqish, ularni ommaviylashtirish, tashkilot xodimlariga, ularning mazmunini tushuntira olish majburiyati yuklanadi.

Har bir tashkilot miqyosida amal qiluvchi me'yoriy hujjatlarga – kasbga oid tavsifnomalar, ushbu tashkilot hayotiga oid ichki tartib-qoidalar, xodimlar haqida holatlar, tashkilot bo'limlari haqida Nizom, Mansab yo'riqnomalari, “Shartnoma” kabilar kiradi.

Ushbu me'yoriy hujjatlar xodim bilan ishlovchi menejerlarning nazorat va baholash faoliyatini ancha yengillashtiradi hamda xodimlar va guruhlar o'z-o'zini boshqaruvi imkoniyatini yanada oshiradi.

Xodimni boshqarishning ijtimoiy-psixologik jihatlari:

Kadrlarni joylashtirish sohasida. Bu sohada xodim boshqarish xizmatiga mavjud vakant o'rinlarga nomzodlarni tanlash, kadrlarni ish joyiga to'g'ri qo'yish, ish joyi va kasbga aloqador masalalarda xodimning shaxsiy va kasbiy xususiyatini chuqur o'rganish vazifasi qo'yiladi.

Xodimlar adaptatsiyasi/moslashuvini boshqarish. Xodimning o'zgaruvchan sharoitlarga yoki yangi ish joyiga moslashishini va tez orada jamoa hayotiga qo'shib ketishni nazarda tutadi.

Xodimlarni tashkilot maqsadi sari yetaklash, tashkilot maqsadlariga xodimlar faolligi va ishtiroki orqali erishish.

Xodimlarni motivatsiyalash, ya'ni ularda tashkilot maqsadi yo'lida mehnat qilish uchun ishtiyok uyg'otish. Motivatsiyaning asosiy mazmun-mohiyati tashkilot maqsadi va xodim manfaatlarini uyg'unlashtirishdan iborat bo'lib, aynan shu mas'uliyatli vazifa, odatda rahbar zimmasiga yuklanadi.

Xodimni o'qitish uning kasbiy mahoratini oshirish yo'lidagi asosiy tadbir bo'lib, ushbu omil nafaqat kasbga oid mutaxassisliklar, balki rahbarlik mahoratini oshirishga ham tegishlidir.

Tashkilot miqyosida e'tiborni bevosita va beg'araz ravishda xodimlar manfaatiga yo'naltirish, ma'muriyatga nafaqat obro', balki moddiy yutuqlar ham olib keladi.

Sanab o'tilgan jihatlar tashkilotdagi ijtimoiy-psixologik hodisalarga oid tadbirlarning bir qismi bo'lib, bu sohaga tegishli asosiy mavzular qo'llanma doirasida bayon etiladi.

Mehnat qiluvchi insonni ongli ravishda ilmiy o'rganish o'tgan asrdan boshlandi. Tashkilot menejmentini o'rganuvchi olim V.A. Spivak boshqaruv nazariyalarining rivojlanish tarixini quyidagi davrlarga ajratgan holda tadqiq etadi:

Ilmiy boshqaruv maktabi yoki mehnatni ilmiy tashkil etish maktabi. Ushbu yo'nalish asosida amerikalik olim F.U. Teylor nomiga qo'yilgan "teylorizm" ta'limoti yotadi va bu sohada olib borilgan AQShdagi izlanishlar 1885-1920-yillarni o'z ichiga oladi. F.U. Teylor o'sha davrdagi malakasiz ishchilardan samarali foydalanish maqsadida murakkab va malaka talab etuvchi mehnat turini mayda operatsiyalarga ajratadi.

Ma'muriy boshqaruv maktabi. Ushbu yondashuv A. Fayol nomi bilan bog'liq bo'lib, bunga oid g'oyalar boshqaruvda keng miqyosda tatbiq etila boshlandi. A. Fayol alohida mehnat elementlarini emas, balki tashkilot yaxlit tuzilma sifatida qaraydi va tashkilotni ratsional boshqarish tamoyillari, boshqaruv funksiyalari, boshqaruv tizimi kabilarni takomillashtirgan holda mehnat samaradorligini oshirishga erishdi.

Insoniy munosabatlar maktabi. Bu yondashuvning asosi va birlamchi manbalari amerikalik psixolog Elton Meyoning "Xotorn tajribalari"ga borib taqaladi.

Miqdoriy yondashuv. Bu yondashuvning asosiy mohiyati guruh va tashkilotlarni boshqarishda matematik metodlardan, xususan, mehnat operatsiyalarini tahlil etish, matematik modellar yaratish uslublari qo'llanildi. Tashkilot boshqaruvi tizimiga mos model yaratib bo'lmasa-da, lekin matematik apparatni qo'llash natijasida boshqaruv jarayonini chuqur bilish va ayrim iqtisodiy natijalarni bashorat qila olish imkoniyati oshadi.

Boshqaruvga jarayon sifatida yondashish ta'limotida esa tashkilot hayotiga murakkab va dinamik jihat sifatida qaraladi hamda boshqaruvga o'zaro bog'liq bo'lib, funksiyalarni bajarishning uzluksiz jarayoni sifatida tushuniladi. Bunday funksiyalar sifatida: rejalashtirish, tashkil etish, topshiriqlar berish (ma'muriy boshqaruv), motivlashtirish,

rahbarlik, koordinatsiya, nazorat, tadqiqotlar, kommunikatsiya, baholash, qaror qabul qilish, xodim tanlash, muzokaralar olib borish va vakolat berish kabilardan iborat.

Tizimli va vaziyatli yondashuv orqali esa tashkilotda amalga oshayotgan jarayonlar, ishlab chiqarishda qatnashuvchi hamma ishtirokchilar o'rtasida sababiy aloqa mavjudligi, tashqi muhit va vaziyat xodim xulqidagi hal etuvchi omil ekanligini tushunish imkoniyati paydo bo'ladi.

Ishlab chiqarish jarayonida insonga bo'lgan munosabatni aks ettiruvchi yana bir yondashuv – “inson kapitali” nazariyasi bo'lib, bunga muvofiq korxonadagi ishchi kuchi kapital sifatida, masalan, pul tarzida idrok etiladi. Ushbu nazariya doirasida xodim boshqaruviga oid holatlar va tasdiqlar biznesmenga tushunarli bo'lgan iqtisodiy atama va kategoriyalarda bayon etiladi. Bu ta'limotga binoan, inson kapitali odatda pul birligida o'lchanadi.

Zamonaviy yondashuvlardan biri – inson resurslarini rivojlantirish konsepsiyasi bo'lib, bunda tashkilot manfaati yo'lida xodimning o'z tashabbusi bo'yicha samarali mehnat qilishi uchun yaratiladigan sharoitlar markaziy masala deb qaraladi. Tashkilot xodimini rivojlantirish omili sifatida xodimlarning ehtiyojini aniqlash va qondirish, ularning kasbiy va shaxsiy kamolotga erishishi uchun shart-sharoit yaratish g'oyasi yotadi. Aniqlangan ehtiyojlar majmuasiga har tomonlama ta'sir etish natijasida ishchining mehnatga ijobiy yondashuvi va samarali mehnati ta'minlanadi.

Qayd etilgan asosiy boshqaruv konsepsiyalari o'z davriga xos bo'lgan xodim boshqaruv uslublarini ifodalaydi. Ayni paytda turli tashkilot va rahbarlar sanab o'tilgan yondashuv elementlarini o'z faoliyatida qo'llab keladi. Tashkilot rahbari mavjud iqtisodiy ahvol, qo'l ostidagi xodimlar xususiyatiga asoslangan holda turli yondashuvlardan birortasiga urg'u berishi, tashkilot manfaatidan kelib chiqib, u yoki bu yo'nalish modellarini jamoalar boshqaruviga tatbiq etishi mumkin. Ammo ko'zlangan maqsadga tashkilotdagi xodimning faol ishtiroki orqali erishmoqchi bo'lgan rahbar, iloji boricha o'z xodimlarida tashabbusga moyillik, ish natijasi uchun yuksak mas'uliyat uyg'ota olishi lozim. Aynan shu maqsadni ko'zlagan rahbar iloji boricha inson resurslari deb nomlanuvchi yondashuvga asoslanishi o'rinlidir. Zamonaviy psixologiya ham insonni aynan shu nuqtayi nazardan tushunishga va shaxs kamolotini uning ichki zaxiralarini uyg'otish orqali erishishga intiladi.

Fanda boshqaruv tushunchasi tizimning o'z hayot faoliyatini ta'minlash jarayoni sifatida tushuniladi. Bunday tizimlar qatoriga biologik, texnik, ijtimoiy tuzilmalar kiradi. Boshqaruv tuzilma sifatida: boshqaruvchi va boshqariluvchi bo'laklarga ajratiladi.

Boshqaruv o'z tasarrufidagi boshqariluvchi bo'lakka muntazam, rejali va maqsadga yo'nalgan tarzdagi ta'sir kuchiga ega. Bunday o'zaro faoliyat tizimning ishchanlik qobiliyatini ta'minlaydi. Boshqaruvdagi tadqiqotlar, kibernetika fani yuzaga kelishi tufayli jadal sur'atlar bilan rivojlanib, murakkab tuzilmani boshqarishning ilmiy asoslangan tavsiyalari amaliyotga tatbiq etila boshlandi.

Boshqaruv jarayoni, bir tomondan, tuzilmaning yaxlitligini ta'minlasa, ikkinchi tomondan, uni yanada takomillashtirish va rivojlantirish imkonini beradi. Shu o'rinda boshqaruvning ikki asosiy funksiyasi farqlanadi: maqsadga yo'naltiruvchi va tashkiliy funksiyalar.

Maqsadga yo'naltiruvchi funksiya tuzilmani yanada mukammallashtirish maqsadiga yo'naltiradi.

Tashkiliy funksiya esa tuzilmaning maqsadga erishishdagi ichki tartibi va uning

turli qismlari o'rtasidagi o'zaro muvofiqlikni ta'minlaydi.

Yuqoridagi asosiy ikki boshqaruv funksiyasi qator vazifalar orqali amalga oshadi. Masalan, maqsadga yo'naltiruvchi funksiyani bajarishda faoliyat tarkibiga:

- natijani prognozlash;
- maqsad sari faoliyatni rejalash;
- amalga oshirish motivatsiyalari kiradi.

Maqsadga yo'nalgan faoliyatni amalga oshirish esa tashkiliy funksiyalar orqali ta'minlanadi. Bu sohadagi asosiy vazifalardan biri faoliyatni nazorat etish va kuchlarni safarbar etishdir. Umuman olganda, nazoratni amalga oshirish boshqaruvning ikkala funksiyasi uchun ham umumiy bo'lgan universal xususiyat bo'lib, u boshqaruvning har qanday jarayonida doimiy qayta aloqani ta'minlab turadi. Boshqaruv fanidagi asosiy tushunchalardan biri qayta aloqa tushunchasi bo'lib, bu ibora tuzilmaning o'z maqsadi sari intilishi qay yo'sinda ketayotgani va qanday jihatlarni o'zgartirish, yanada mukammallashtirish haqida ma'lumot olishni anglatadi.

Yuqorida qayd etilgan boshqaruvning ikki asosiy funksiyasini alohida talqin etish juda shartli bo'lib, aslida ular ajralmas va yagona jarayonlardir.

Rahbarlik boshqaruv faoliyati sifatida. Har qanday boshqaruv ushbu jarayonning mukammal tarzda idora etish ehtiyojini sezadi. Shu maqsadda, tuzilma mas'ul boshqaruvchiga ega bo'lishi lozim. Tashkilot tuzilma sifatida qabul qilinganda, uning rahbari boshqaruvning aynan ikki asosiy funksiyasini ta'minlovchi shaxs sifatida tushuniladi.

Tashkilot miqyosida tahlil qilinganda yuqorida qayd etilgan asosiy funksiyalar quyidagicha ifoda etiladi:

Maqsadga yo'naltiruvchi funksiya – tashkilotni ma'lum maqsadga olib boruvchi vazifalarni mujassamlashtiradi.

Tashkiliy funksiya – tashkilot turli bo'limlaridagi mavjud imkoniyatlardan optimal darajada foydalanishdir. Rahbar ado etishi zarur bo'lgan asosiy funksiya va vazifalar tasviriy ravishda quyidagicha ifodalangan:

Rahbarlikning asosiy maqsadi, ushbu vazifalar o'rtasida mutanosiblik va uyg'unlikka erishish hamda shu orqali tashkilot butunligini ta'minlashdir.

Tashkilot boshqaruvining asosiy funksiyalaridan yana quyidagi xususiy funksiyalar kelib chiqadi:

Rejalashtirish funksiyasi:

Natija qanday bo'lishi haqidagi tasavvur, unga erishish bosqichlari va uslublar.

Asosiy tamoyili – boshqaruvchi va boshqariluvchi subyektlarni muvofiqlashtirish.

Nazorat etish funksiyasi:

Tashkilot faoliyati, uning faoliyatini ta'minlovchi mablag' va resurslar haqidagi ma'lumotlarni saqlash, boshqaruvning ta'sirchanligi haqidagi axborotlarga ega bo'lish.

Nazoratning asosi hisob-kitobdir hamda nazorat jarayonidagi real faoliyatni rejaga solishtirib borishdan iboratdir.

Siyosiy-huquqiy funksiya:

Tashkilot xodimlarining jamiyatda qabul qilingan qonun va huquqlar doirasida faoliyat yuritishlarini nazorat etadi va ta'minlaydi.

Ijtimoiy funksiya:

Ijtimoiy hodisalar (turli kasb faoliyati va ularga haq to'lash tafovutlari, insonlar o'rtasidagi ijtimoiy tengsizlik, ijtimoiy himoyaga muhtoj xodimlarning mavjudligi).

Rag'batlantirish funksiyasi:

Ijro harakatlari me'yorda o'tishini ta'minlashdan iborat bo'lib, moddiy va

ma'naviy rag'batlantirish vositalarini o'z ichiga oladi.

So'nggi davrlarda rahbarlik lavozimi samarali boshqarishning asosiy omillari degan fikr yuzaga keldi va ko'pchilikning orasida keng tarqaldi. Faqat uzoqni ko'ra olmaydigan odamgina shuning o'zi yetarli deb fikrlashi mumkin. Ta'lim muassasasidek murakkab tizimning vazifalarini to'laqonli bajarish uchun boshqarishga qo'yilgan barcha talablar ta'minlanishi kerak.

Rahbarlik – yo'l boshchilik faoliyatning shunday turiki, u boshqarish tizimining ichiga kirib ketadi. Rejalashtirish, ishni tashkil qilish, motivatsiyalash va nazoratni samarali rahbarliksiz amalga oshirib bo'lmaydi.

Ta'lim tizimi xodimlarining deyarli barchasiga ma'lum bo'lgan ko'p uchraydigan asosiy muammolar quyidagilar:

- ta'lim muassasasida ijro intizomining yetarli darajada emasligi;
- rahbariyatning jamoani samarali ishlashga harakat qildirayolmasligi;
- pedagogik jamoadagi ijtimoiy-psixologik muhitning salbiy ko'rinishi;
- ta'lim muassasada ijodiy hamkorlik muhitining yo'qligi;
- rahbariyat va ta'lim muassasasi o'rtasida nizolarning mavjudligi va h.k.

Yo'l boshchilik negizida uchta tashkil etuvchi – yo'l boshchilik, ta'sir ko'rsatish va hukmronlikdan iborat:

Yo'l boshchilik – bu alohida shaxs va guruhni ta'lim muassasasi maqsadlarini bajarishga yo'naltirish uchun ta'sir ko'rsatish qobiliyatidir.

Ta'sir ko'rsatish – bu bir shaxsning boshqa shaxs fe'l-atvori, munosabatlari, holati va shu kabilariga o'zgarishlar kiritish maqsadida qilgan har qanday xatti-harakatlari.

Rahbarlar shunday bir usul bilan ta'sir ko'rsatishlari kerakki, uni ko'ra bilish oson bo'lishi va u g'oyani ko'r-ko'rona qabul qilishga emas, balki ta'lim muassasasi oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan ijodiy izlanish, unumli mehnat qilish, ijobiy harakatlarga olib kelinishi lozim.

Hukmronlik – bu boshqalarning xulq-atvori, xatti-harakatiga ta'sir ko'rsatishdir.

Yo'l boshchilik va ta'sir ko'rsatish samarali bo'lishi uchun rahbar o'z hukmronligini qo'llashi hamda uni rivojlantirishi shart. Boshqacha qilib aytganda, rahbarning jamoa a'zolari yoki vaziyatga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan vositalar va omillar hukmronlik deb nomlanadi.

Taniqli olim Jon P. Kotter rahbarga hukmronlikning zarurligini quyidagicha qayd qilib o'tadi: “Rahbarlar har doim o'zlariga bo'ysunmaydigan ma'lum bir odamlarga bog'liq bo'ladilar, ikkinchidan, amalda zamonaviy tashkilotlarda uni hech kim qabul qilmaydi, u berayotgan buyruqlarning uzluksiz oqimiga esa u faqatgina boshliq bo'lganligi uchun to'liq bo'ysunishmaydi”. Barcha tuzilmalarda to'laqonli faoliyat ko'rsatish uchun ma'lum darajada hukmronlikni qo'llash kerak.

M.Mekson qayd qilib o'tadi: “Rahbar tushunib yetishi kerakki, bo'ysunuvchilar ham ko'p hollarda hukmronlikka ega bo'lganliklari bois, u bir tomonlama o'z hukmronligini to'liq hajmda qo'llashi bo'ysunuvchilarda ham o'z hokimliklarini ko'rsatish kayfiyatini vujudga keltirishi mumkin. Bu esa, sarf qilingan harakatlarni puchga chiqarishi va maqsadga erishish darajasining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli haqiqiy rahbar hukmronligini me'yor darajasida qo'llaydi, muvozanatni saqlaydi, ya'ni: bo'ysunuvchilarda buysunmaslikka olib keladigan kamsitilish hissiyatini yuzaga keltirmasdan, qo'yilgan maqsadlarga erishish imkonini berish darajasida”.

Boshqarishda yo'l boshchilik uslublari va ta'sir ko'rsatish shakllarining rivojlanishi bo'yicha jahon tajribasida hozirgi davrgacha hokimlik va bo'ysunuvchilarga ta'sir ko'r-

satish nuqtayi nazaridan ko'p miqdorda rahbarlik va boshqarish nazariyalari yaratilgan.

Shunday qilib, agar rahbar xarizmatik xususiyatlarni o'zida mujassamlagan bo'lsa, demak bu uning o'z vazifasini bajarishi uchun juda katta va muhim omildir. Boshqacha qilib aytganda, agar rahbar o'z jamoasi a'zolarining qalbini egallab olsa, odamlar rahbarga namuna sifatida o'xshashga harakat qilishsa, boshqaruvchining rahbar sifatidagi imkoniyatlari bir necha marotaba ortadi. Hattoki, bu holatda ommabop bo'lmagan qarorlar ham katta tushunish bilan qabul qilinadi. Asosiy e'tibor boshqaruv jarayoni ko'pqirrali faoliyat ekanligiga qaratilganini unutmash kerak. Rahbar ayni paytning o'zida bir necha sohalarda faollik yuritishi talab qilinadi. Bunday hol esa rahbardan na faqat jamoani boshqarish malakalari, balki o'z-o'zini boshqarish xususiyatlarini bilishni ham taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qurbonov Sh, Seytxalilov E. *Ta'lim sifatini boshqarish*. – T.: Turon-Iqbol, 2006. 592-b.
2. Axliddinov R.Sh., Oldroyd D., Xodjayev A. *O'zbekistonda ta'limni boshqarish: muammolar, izlanishlar, yechimlar*. – T.: TACIS-PROJECT, 1999. 133-b.
3. Яхонтова Е.С. *Эффективные технологии управления персоналом*. – М., 2003.
4. Базаров Т.Ю. *Управлению персоналом*. – М., 2002.
5. Галкина Т.П. *Социология управления: От групп к команде*. –М., 2003.
6. Спивак В.А. *Организационное поведение и управление персоналом*. – Спб., 2000.
7. Вив Шеклтон. *Психология лидерства в бизнесе*. – Спб., 2003.
8. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining www.eduportal.uz axborot-ta'lim portali.
9. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining rasmiy www.uzedu.uz veb-sayti.
10. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining www.ziyonet.uz veb-sayti.
11. Respublika ta'lim markazining www.rtm.uz veb-sayti.

Abdujamil KARIMOV,

Nizomiy nomidagi TDPU mustaqil izlanuvchisi

RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHDA TA'LIM XIZMATLARI MARKETINGI MAQSADI VA VAZIFALARI

Annotatsiya

Maqolada ta'lim muassasalarining sifatli ta'lim xizmatlari ko'rsatish bo'yicha mavqeyini oshirish, uning mehnat bozorida faoliyatini boshqarish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalalariga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, muallif ta'lim muassasalarining sifat va samaradorligini ta'minlashda marketing xizmatlarining maqsadi, vazifalari va mohiyatini bayon etgan.

Kalit so'zlar. Raqobatbardosh kadrlar, ta'lim xizmatlari, ta'limda marketing, marketing xizmatlari, boshqaruv, bozor, sifat, samaradorlik.

В статье освещена проблема оказания качественных образовательных услуг обучающимся в образовательных учреждениях, управления деятельностью учебных заведений, подготовки конкурентоспособных кадров в условиях современного рынка труда. Автором изложены цель, задачи, сущность и значение маркетинговых услуг в обеспечении качества и эффективности образовательных учреждений.

Ключевые слова. Конкурентоспособные кадры, образовательные услуги, маркетинг в образовании, маркетинговые услуги, управление, рынок, качество, эффективность.

Article highlights the problem of providing quality educational services to students in educational institutions, managing the activities of educational institutions, training competitive personnel in the modern labor market. Author outlines the purpose, objectives, essence and importance of marketing services in ensuring the quality and effectiveness of educational institutions.

Key words. Competitive staff, educational services, marketing in education, marketing services, management, market, quality, efficiency.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlar, iqtisodiyotning innovatsion yo'nalishda shakllantirilishi, jahon iqtisodiyotiga integrallashuvi ta'lim tizimi oldiga dolzarb masalalaridan biri bo'lgan raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash vazifasini qo'yadi. Ta'lim sifati har qanday davlatning muvaffaqiyatli rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Rivojlangan mamlakatlarda ta'lim sifati bilan belgilanuvchi intellektual salohiyat jamiyat farovonligining muhim omiliga aylanmoqda.

Ta'lim-tarbiya sohasidagi sifat o'zgarishlari va yuqori samaradorligi ularning jahon ta'lim talablari bilan mosligi va hayotdagi o'rnini qay darajada topayotganligiga bog'liq. Ta'lim-tarbiyadagi sifat o'zgarishlari va yuqori samaradorlik esa mazkur sohaga ijobiy yangilik kiritish bilan belgilanadi. Bunday yangilikni kiritish jarayoni innovatsion jarayon bo'lib, ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy qilib, ta'limda sifat va samaradorlikka erishishdan iborat bo'ladi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish davri ta'lim tizimida mavjud gorizontal va vertikal munosabatlarning tubdan o'zgarishiga olib keldi. Shuning uchun ta'lim tizimi faoliyatini tubdan yangi shakllarda barpo qilish uchun mamlakatdagi ta'lim muassasasi ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlariga asoslangan ta'lim rivojlanishining strategiyasini loyihalashtirishga, ta'lim xizmati bozorining dinamikasini o'rganishga ehtiyoj paydo bo'lmoqda.

Mamlakat iqtisodiyotini innovatsion rivojlanish yo'liga o'tkazish, ishlab chiqarishda modernizatsiyalash va tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishda ta'lim tizimi muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonlari miqyosining ortishi yuqori malakali va ko'nikmali ishchi kuchiga bo'lgan talabning keskin o'sishiga olib keldi. Iste'molchi ta'lim xizmatlari mazmuni va sifatini tanlar ekan, egallagan ma'lumoti, kasbiy tayyorgarligi mehnat bozorida va mehnat faoliyati jarayonida ishga solishda qanday foyda olish mumkinligidan kelib chiqadi. Bunday foyda miqdorini u muayyan ta'lim xizmatlaridan foydalanish uchun qilingan xarajatlar bilan qiyoslaydi. Iqtisodiy adabiyotdagi ta'lim xizmatlari xususidagi ilmiy qarashlarning tahlili turli yondashuvlar mavjudligini ko'rsatadi.

Marketing sohasida butun dunyoga mashhur mutaxassis Filipp Kotler quyidagi ta'rifni beradi: "Marketing inson faoliyatining talab va ehtiyojlarini ayirboshlash yordamida qanoatlantirishga yo'naltirilgan turdir".

Zamonaviy menejment sohasidagi boshqa mutaxassis Piter Drukkerning fikrcha: "Marketing maqsadi – ta'minot bo'yicha ovoragarchiliklarni yo'qqa chiqarishdan iborat. Uning maqsadi – mijozni shu qadar yaxshi anglash va tushunishga qaratilganki, bunda tovar yoki xizmat mijoz uchun mutlaqo mos kelib, sotuvni o'zi uchun o'zi amalga oshiradi".

BMTning YUNESKO tashkiloti "ta'lim" atamasiga o'zida ta'limga bo'lgan ehtiyojni qondirish maqsadlarida amalga oshiriladigan, aniq maqsadga yo'naltirilgan va muntazam faoliyatning barcha turlari ma'nosini ifoda etadi degan ta'rif beradi.

Ta'lim xizmatlari marketingi boshqaruv jarayoni bo'lib, u iste'molchilarning ehtiyojlarini o'rganish, tahlil qilish va qanoatlantirishni o'z ichiga oladi hamda ta'lim muassasasining barqaror rivojlanishini ta'minlaydigan darajada foyda olinishiga erishiladigan tarzda rivojlantirishni ko'zda tutadi. Ushbu ta'rif marketing o'z ichiga qanday jarayonlarni olishini va qanday maqsadlarga intilishini tushunib olish imkonini beradi.

Ta'lim xizmatlari deganda, inson faoliyatining muayyan bilimlar yig'indisini olish natijasida qo'lga kiritilgan foydali samarani, shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarni qondiruvchi, bozor munosabatlarini mujassamlovchi aralash ne'matni tasavvur etish mumkin.

Ta'lim xizmatlari barcha xizmatlar uchun xos umumiy jihatlar bilan birgalikda boshqa xizmatlardan farqlovchi quyidagi o'ziga xos jihatlariga ega: ta'lim xizmatlarini individuallashtirish; ta'lim xizmatlarining aralash ne'mat sifati mavjud bo'lishi; ta'lim xizmatlarining umumiyligi; ularni ishlab chiqarishga nisbatan uzoq davom etishi; ta'lim xizmati ko'rsatishga haq to'lashni normalashning qiyinligi; iste'molchi yoshining ta'lim xizmatlari miqdor-sifat darajasiga muvofiqligi; ijtimoiy iste'mol.

Bugungi kunda ta'limda marketing tushunchasiga quyidagi zamonaviy yondashuvlar mavjud:

– ta'lim xizmatlariga yo'naltirilgan marketing, bunda ta'lim muassasasining faoliyati yangi ta'lim xizmatlari ko'rsatishga yoki mavjud xizmatlarni takomillashtirishga qaratiladi;

– iste'molchilarga yo'naltirilgan marketing, bunda ta'lim muassasasining faoliyati iste'molchilarning, ya'ni ish beruvchi va mehnat bozori ehtiyojlarini qondirishga qara-

tiladi;

– ta'lim mahsulotlariga yo'naltirilgan marketing, bunda ta'lim muassasasi pedagog kadrlarining mehnat faoliyati natijasida yuzaga keladigan, alohida yoki ta'lim jarayonida foydalanish mumkin bo'lgan mahsulotlar (darslik, o'quv qo'llanma, didaktik materiallar va b.) takomillashtirishga qaratiladi.

Ta'lim xizmatlari marketingi bu ta'lim oluvchilarning muayyan sifat va xususiyatlarini shakllantirishga qaratilgan ta'lim maqsadlariga erishishda ta'lim jarayonida amalga oshiriladigan tadbirlar majmuasiga ko'rsatiladigan xizmatlardir.

Ta'limda marketingning maqsadi:

- iste'molchilarning ehtiyojlarini maksimal darajada qondirilishiga erishish;
- iste'molchilar talabining maksimal qondirilishiga erishish;
- iste'molchilarga ta'lim xizmatlaridan foydalanishni tanlashga imkoniyat yaratish;
- jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish.

Ta'lim xizmatlari marketingining asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

– ta'lim xizmatlari bozorini tadqiq etish va baholash, uning o'zgarishlarini bashorat qilish;

– ta'limning istiqbolli yo'nalishlarini aniqlash, ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlarining hajmi va turlarini aniqlash;

– raqobatchi ta'lim muassasalari to'g'risida ma'lumotlar to'plash va tahlil qilish;

– iste'molchilarning o'qishga bo'lgan talabini va ularni qanoatlantirish imkoniyatlarini baholash;

– ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirish yo'llarini, sifatli ta'lim xizmatlari ko'rsatish usullarini aniqlash;

– ta'lim xizmatlaridan foydalanish jarayonida servis xizmatlarni amalga oshirish;

– narxni shakllantirish siyosati va strategiyasini ishlab chiqish;

– ta'lim xizmatlari reklamasini tashkil etish.

Ta'lim xizmatlari sohasidagi marketingning asosiy tamoyillari:

– ta'lim muassasasi resurslarini bozorning tanlangan segmentidagi iste'molchilar talabini hisobga olgan holda raqobatbardosh ta'lim xizmatlarini ko'rsatishga yo'naltirish;

– ta'lim xizmatlari sifatini mutaxassis kadrlarga bo'lgan talabni qondirish chorasi sifatida baholash.

Ta'lim xizmatlari bozori amal qilish mexanizmi talab, taklif, narx va raqobatning o'zaro munosabatda bo'lishini taqozo etadi, buning natijasida kishilar ta'lim ishlab chiqarish jarayoniga jalb etiladi, ta'lim xizmatlarini iste'mol qilib, ushbu xizmatlarga bo'lgan ehtiyojni qondiradilar.

Ta'lim xizmatlari bozorining amal qilish mexanizmini quyidagicha tasavvur etish mumkin: ta'lim xizmatlari iste'molchilari, odatda mehnat bozorida talab bo'lmagan kasbdagi kadrlarga o'qish uchun haq to'lashga moyil emas. Bu hol ta'lim muassasalarini bunday ixtisosliklar bo'yicha kadr tayyorlashni qisqartirishga majbur etadi. Aksincha, agar mehnat bozorida maqbul holatni egallash imkonini beradigan ta'lim xizmatlariga talab katta bo'lsa, ta'lim muassasalari ushbu kasblar bo'yicha kadrlar tayyorlashni amalga oshirishadi.

Ta'lim xizmatlari bozoridagi talab deganda, xaridorlarning muayyan miqdor va sifatidagi ta'lim xizmatlariga to'lov qobiliyatiga ega ehtiyoji tushuniladi. Ushbu bozordagi talab uni boshqa bozorlardagi talabdan farqlovchi o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Ta'lim xizmatlariga talab narx bilan bog'liq bo'lmagan va narx omillari ta'sirida

shakllanadi.

Narx bilan bog'liq bo'lmagan omillarga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

– iste'molchilarning ehtiyojini qondirish uchun ta'lim xizmatlarining biron-bir turini afzal ko'rish, ta'limga talab mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat, ijtimoiy, tarixiy va psixologik omillar, oila an'analari ta'sirida shakllanadi;

– ta'lim xizmatlari iste'molchisining daromadi. Iste'molchi daromadining kamayishi ta'lim xizmatlarini iste'mol qilishni cheklashga olib keladi. Iste'molchi tomonidan nufuzli ma'lumot olishni ustuvor maqsad qilib qo'yilsa, u ta'lim xizmatlaridan foydalanish ehtiyojini qondirish uchun boshqa tovarlar va xizmatlarga qilinadigan xarajatlar hajmini qisqartirishga majbur bo'ladi; iste'molchilar kutgan narsalar.

Mavjud saviyadagi malaka bilan ishga joylashish bo'yicha istiqbolda kutilgan narsa ta'lim xizmatlariga bo'lgan joriy talabga ta'sir ko'rsatishi mumkin; ta'lim xizmatlari bozoridagi xaridorlar soni. Ta'lim xizmatlari iste'molchilari o'rtasidagi raqobat ularga bo'lgan talabda o'zgarish qilishi mumkin.

Ta'lim xizmatlari bozoridagi taklif deganda, ta'lim muassasalari tomonidan ma'lum davr mobaynida ko'rsatishi mumkin bo'lgan ma'lum sifatdagi ta'lim xizmatlari miqdorini tushunamiz. Ta'lim xizmatlari taklifi ta'lim muassasalarining o'quv o'rinlarini to'ldirish ehtiyojini ko'rsatadi.

Ta'lim xizmatlari taklifi dastlab, taklif qilinayotgan xizmatlar miqdori o'rtasidagi bevosita aloqani aks ettiruvchi omillari ta'sirida shakllanadi va ta'lim xizmatlarini ko'rsatish qancha yuqori bo'lsa, taklifning hajmi shuncha katta bo'ladi.

Ta'lim xizmatlari bozoridagi taklifning xususiyati shundan iboratki, ushbu xizmat kimgadir to'g'ridan-to'g'ri yo'naltirilmagan. Ta'lim muassasalarining aniq iste'molchilarga o'z ta'lim xizmatlarini taklif qilish zarur moliyaviy mablag' olish uchun mutasaddi davlat boshqaruv organlariga yo'naltirilgan taklif bilan o'zaro bog'liq bo'lib, unga qo'shib ketadi.

Taklif sifatida aniq ta'lim xizmati emas, balki uning har bir xo'jalik subyekti tomonidan qiymatiga qarab turlicha qabul qilinadigan obrazi ta'lim xizmatlarining xarakterli xususiyati sifatida mavjud bo'ladi. Talab va taklif ma'lum ixtisoslik bo'yicha ta'lim xizmatlari ortiqchaligi yoki tanqisligini vujudga keltirib, miqdor va sifat jihatdan aksariyat hollarda bir-biriga mos tushmaydi.

Ta'lim xizmatlari bozori mohiyatining nazariy tahlili uning birlashtirish, taqsimlash, axborot berish, rag'batlantirish, tabaqalashtirish va ijtimoiy funksiyalarini ajratish imkonini beradi.

Ta'lim xizmatlari bozorini bozor iqtisodiyotining o'ziga xos segmenti sifatidagi mohiyati uning ijobiy va salbiy jihatlarini ajratib ko'rsatish imkonini yaratadi.

Ta'lim xizmatlari marketingi mohiyatini o'rganishni uni tarkib toptiruvchi unsurlardan: ta'lim xizmatlari subyektlari va obyektlaridan boshlagan ma'qul.

Ta'lim xizmatlari marketingi subyektlari sirasiga, qoidaga ko'ra: ta'lim muassasalari, xizmat iste'molchilari, bozorda ta'lim xizmatlarini ilgari surish faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar va tuzilmalar kiritiladi. Turli iste'molchilar har xil talabga ega va turlicha tovarlar va xizmatlarni xarid qilishni istashadi. Shu munosabat bilan har qanday ta'lim muassasasi o'zining marketing faoliyatini, avvalo, iste'molchilarning ana shunday maqsadli guruhlariga mo'ljallab olib boradi.

Bozorni bo'g'inlashtirish (segmentatsiyalash) marketing faoliyatining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi va qoidaga ko'ra, cheklangan miqdordagi o'z mab-

lag'lari va resurslarini o'qitishning muayyan yo'nalishlari bo'yicha markazlashtirish, o'z e'tiborini ehtiyojlarini eng ko'p miqdorda qanoatlantirishi aniq bo'lgan mijozlarning muayyan guruhiga qaratish imkonini beradi.

Ta'lim xizmatlari va mehnat bozorlari aloqalari tizimining ajralmas qismlari hisoblanadi. Mehnat bozori iqtisodiy vazifasiga ko'ra resurslar bozorlariga, ta'lim xizmatlari bozori esa xizmatlar bozoriga kiradi. Shu bilan birga mazkur bozorlar o'ziga xos munosabatlar, amal qilish mexanizmlari, institutlariga xos tegishli mazmunga ega bo'lishini taqozo etadi.

Mehnat va ta'lim xizmatlari bozorlari, ularning subyektlari o'rtasida yuzaga keladigan bozor munosabatlarida kishilarning iqtisodiy manfaatlari, didi va qobiliyati, raqobat va narx-navo bilan birgalikda tadqiq etilayotgan bozorlarning faoliyati va o'zaro aloqasiga faol ta'sir ko'rsatuvchi omillarni hisobga olish darkor.

Mamlakatning mehnat va ta'lim xizmatlari bozorlari mehnat munosabatlari tizimidagi o'zgarishlar, bandlikni, kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlashni tartibga solish metodlarini isloh qilish bilan uzviy qo'shilib ketgani uchun ushbu qonuniyatlar o'zaro bog'liq bo'lgan bozorning o'zaro aloqasiga ta'sir ko'rsatuvchi tamoyillarni ishga solishni taqozo etadi.

Ta'lim xizmatlari marketingi bu – marketing sohasidagi yangi, hali to'liq shakllanmagan yo'nalish bo'lib, uni ta'lim sifatini boshqarishning innovatsion usuli deb baholash mumkin. Ya'ni, ta'limda marketing ta'lim muassasalarining sifatli ta'lim xizmatlari ko'rsatish bo'yicha mavqeyini oshirish, uning mehnat bozorida faoliyatini boshqarish, iste'molchilarning talab va ehtiyojlari asosida kadrlar tayyorlash kabi masalalarni hal etadi. Bu o'z navbatida quyidagi bir-biriga o'zaro bog'langan va biri ikkinchisini to'ldirib boradigan ta'lim xizmatlari iste'molchilarining ehtiyojini qondirilishini ta'minlaydi:

- shaxsning sifatli ta'lim xizmatlaridan qoniqishi;
- ta'lim muassasalarining ta'lim xizmatlari ko'rsatish bo'yicha imkoniyatlarining kengayib borishi;

- ish beruvchilarning sifatli kadrlarga bo'lgan talabining qondirilishi;
- jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, intellektual potensialning oshishi.

Marketing faoliyatining mohiyatidan kelib chiqqan holda ta'limda marketing xizmatining asosiy subyektlari sifatida quyidagilarni qayd etish mumkin:

- ishlab chiqaruvchilar (ta'lim muassasalari va ularda faoliyat ko'rsatuvchi mutaxassislar, pedagoglar);

- vositachilar (hokimiyat vakillari, bandlikka ko'maklashuvchi markazlar va h.k.);

- ta'lim xizmatlari iste'molchilari:

- o'quvchilar va ota-onalar;
- tashkilot va korxonalar;
- oliy ta'lim muassasalari;
- davlat, jamiyat.

Ta'lim muassasalarining samarali faoliyat yuritishi va sifatli ta'lim xizmatlari ko'rsatishini ta'minlashda ta'lim tizimida marketing tadqiqotlarini olib borishning o'rni beqiyosdir. Biroq respublikamiz ta'lim sohasida marketingdan foydalanishning ilmiy asoslari hali to'liq yaratilmagan. Shu bois, bugungi kunda mehnat bozori ehtiyoji asosida kichik mutaxassislar tayyorlash va ularning bandligini ta'minlashda bir qator muammolar mavjud.

Ta'limda marketing tadqiqotlari – bu ta'lim tizimida marketing xizmatiga doir muammolar bo'yicha ma'lumotlarni to'plash, qayd etish va tahlil qilish jarayonidir. Shu

nuqtayi nazardan ta'lim tizimida marketing faoliyatini yo'lga qo'yishdan avval mehnat bozorining hozirgi holati, iste'molchilarning talabi va raqobatchilar haqida ma'lumotlar yig'ish va tahlil qilish, ya'ni marketing tadqiqotlarini o'tkazish zarur.

Ta'limda marketing tadqiqotlari olib borish ta'lim muassasalari oldiga quyidagi vazifalarni hal etishni talab etadi:

1. Mehnat bozori ehtiyojini kompleks tadqiq etish.

2. Ta'lim xizmatlari iste'molchilari (davlat, ish beruvchilar) talablarini o'rganish va tahlil etish.

3. Sifatli ta'lim xizmatlari ko'rsatish bo'yicha talablarni qondira oluvchi pedagoglar salohiyatini tahlil etish.

4. Ta'lim muassasasining tegishli ta'lim xizmati ko'rsatish bo'yicha moddiy-texnik bazasi va o'quv-uslubiy ta'minoti bo'yicha imkoniyatlarini tahlil etish.

5. Ta'lim muassasasining hududiy joylashuvi, shart-sharoitlari va rivojlanish imkoniyatlarini tahlil etish.

6. Sifatli ta'lim xizmati ko'rsatilishini ta'minlash (ta'lim sifatining doimiy monitorin-gini o'tkazib borish va natijalarini tahlil etish).

7. Raqobatchi ta'lim muassasalari haqida ma'lumotlar to'plash, tahlil etish va raqobatda ustunlikka erishish yo'lini belgilash.

8. Pulli ta'lim xizmatlari ko'rsatishni yo'lga qo'yish va byudjetdan tashqari mablag' topish faoliyatini jadallashtirish.

9. Ta'lim muassasasining marketing strategiyasini ishlab chiqish.

Yuqoridagi vazifalarni hal etishda ta'lim muassasalariga homiy va vasiy tashkilot-larning amaliy yordam ko'rsatishlari, bunda ta'lim muassasasi rahbarlarining homiylik va vasiylik kengashlarining muntazam faoliyat ko'rsatishini ta'minlashi muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi*. – T.: O'zbekiston, 2017.

2. *Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori*. – T.: Sharq, 1997. 63 -b.

3. *Xo'jayev A.A., Xeyki Litinin. O'zbekiston o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizi-mida boshqarish samaradorligini oshirish yo'llari. (Monografiya)*. – T.: O'zbekistonda kasb-hunar ta'limi islohotiga ko'mak, TISIS loyihasi, 2001.

4. *Jalolov J., Ahmedov I. Marketing tadqiqotlari*. – T., 2005.

5. *German Sonveld, Qosimov M.Yu., Maxmudova R.S., Jon Fransis Mak Grass, Muyassarov J.R. Mehnat bozori, bilim, malaka va kasbiy ko'nikmalarga bo'lgan ehtiyoj-larni tahlil qilish bo'yicha uslubiy tavsiyanoma. O'zbekiston Respublikasida kasb-hunar ta'limi islohotiga ko'mak, TISIS EDUZ 9803 loyihasi*, – T., 2001.

6. *Xodjayev A.A. va Yo'ldoshev H.O. Ijtimoiy hamkorlik va kasb-hunar ta'lim mu-assasalari bitiruvchilarida ishga joylashish bo'yicha amaliy ko'nikmalarni shakllantirish. O'zbekistonda o'qitish va ta'lim sohasida ijtimoiy hamkorlik / 116304/C/SV/UZ-11 loyi-hasi. Amaliy qo'llanma*. – T., 2006.

7. *Чистякова С. Н., Захаров Н. Н. Профессиональная ориентация школьников: организация и управление*. – М.: Педагогика, 1987.

8. *Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности*. – М.: Педагогика, 1981.

9. www.pedagog.uz

10. www.tdpu.uz

Bahodir ABBOSOV,
Dilafruz XUDAYBERDIYEVA,
Toshkent moliya instituti
Jismoniy madaniyat va sport kafedrasida katta o'qituvchilari

JISMONIY TARBIYA FANINI O'QITISHDA TA'LIMNING INTERFAOL METODLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO'LLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada mamlakatimizda sportga bo'lgan e'tibor, ta'lim jarayonini yanada rivojlantirish, o'quvchilar salomatligini saqlash va mustahkamlash haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar. Jismoniy tarbiya, ko'pkurash, harakatli o'yinlar, jismoniy tayyorgarlik, uslub.

Статья посвящена вопросам дальнейшего развития образовательного процесса, усиления внимания к развитию спорта в нашей стране, охраны и укрепления здоровья учащихся.

Ключевые слова. Физическое воспитание, многоборье, подвижные игры, физическая подготовка, метод.

Article devoted to the issues of the further development of the educational process, the strengthening of attention to the development of sport in our country, protection and health promotion of students.

Key words. Physical upbringing, all-around, outdoor games, physical training, method.

Bugungi kunda barkamol, sog'lom va teran fikrli yosh avlod tarbiyasi, uning har tomonlama puxta, mukammal inson bo'lib yetishishiga erishish masalasiga har qachongidan ham jiddiyroq e'tibor berilmoqda. Yosh avlodni yuksak ma'naviyatli shaxs sifatida tarbiyalash jamiyatda muhim ijtimoiy omil sifatida qaraladi.

Yosh avlodni ma'naviy-ahloqiy tarbiyalashda xalqning boy milliy madaniy-tarixiy an'alariga, urf-odatlariga hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etiladi. Shaxsni tarbiyalash va uni har tomonlama kamol toptirishning ustuvorligi ta'minlanadi. Umumiy hamda pedagogik madaniyatni oshirish maqsadida, mamlakat aholisi orasidagi ma'rifiy ishlar takomillashtirib boriladi.

O'zbekistonda aholining keng qatlami, ayniqsa, yoshlarni jismoniy tarbiya va sportga jalb qilish davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida belgilab olingan. Shu munosabat bilan jismoniy tarbiya va sportni boshqarish, uni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning huquqiy mexanizmlari yaratilayotganligi diqqatga sazovordir. Bu esa ta'lim muassasalarida "Jismoniy tarbiya" fanini o'qitish tizimini yanada takomillashtirish bilan bog'liq masalalarga jiddiy e'tibor qaratish lozimligini ko'rsatadi.

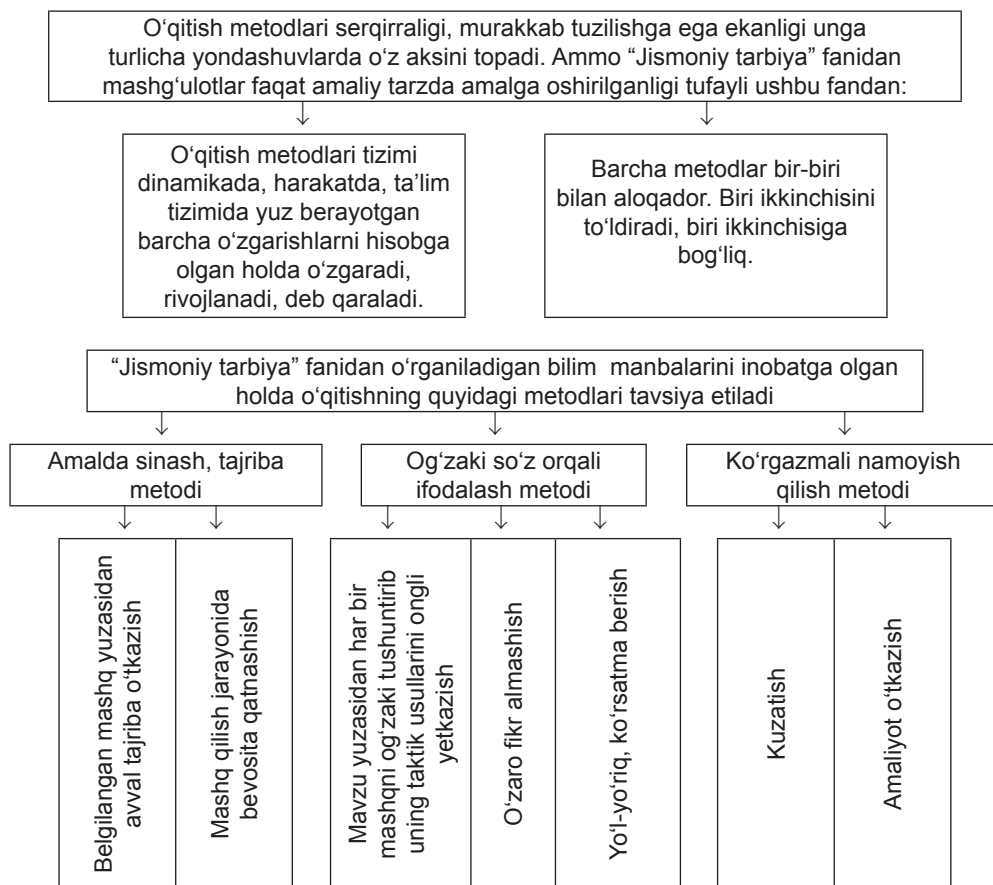
Ta'kidlash joizki, "Jismoniy tarbiya" fani ta'lim muassasalarida o'quvchi va o'qituvchilarning har tomonlama yetuk, jismonan baquvvat va zamonaviy mutaxassis bo'lib shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, o'quv jarayonida reja asosida olib boriladigan mashg'ulotlar har bir o'quvchi uchun shart bo'lgan jismoniy tayyorgarlikni ta'minlaydigan, shaxsning sog'lig'ini mustahkamlaydigan asosiy omildir.

"Jismoniy tarbiya" fanini kasb-hunar kolleji o'quvchi-yoshlariga o'qitish jarayonini samarali tashkil etishda bir qator metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Ushbu jarayonda psixologik nuqtayi nazardan "Jismoniy tarbiya" darslarida bilimlarni mustahkamlash hamda amaliyot darslarini samarali tashkil etish maqsadida quyidagi usullarni tavsiya etish mumkin:

Dars o'tish metodlari va unga turli jihatdan yondashish

Mavzuni amaliy tadqiq etish metodi.

Bu metod nazariy bilim olish jarayonida tadqiq etiladigan muhim metodlardan biri sanaladi. Shu nuqtayi nazardan fanimizning faqat amaliy mashg'ulotlardan iborat ekanligini inobatga olib, metoddan muhim amaliy vosita sifatida foydalanish ko'zda tutiladi. Jumladan:

– o'qituvchi talabalar bilan mavzu bo'yicha elementar taktik usullarni aniqlab oladi va ularni tushuntirish uchun vaqtning ma'lum bir qismini ajratadi;

– o'qituvchi mavzuning nomini aytadi. Unda bajarilishi kerak bo'lgan mashqlarni talabalar o'z fikrlaridan kelib chiqib taklif etadilar. Fikrlardagi kamchiliklarni o'qituvchi to'ldiradi;

– o'qituvchining vazifasi mashg'ulot jarayonini boshqarishdan iborat bo'ladi;

– o'quv jarayoni yuqori intensivligi bilan xarakterlanadi. Mashg'ulot qiziqarli bo'lib, bilimlar asosan amaliy tarzda mustahkamlanadi.

Pedagog, psixolog mutaxassislarning ta'kidlashlaricha, metodlar o'quv-tarbiya jarayonida quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Ta'lim beruvchi. Metodlar yordamida ta'limning maqsadi amalga oshiriladi. Metodlar o'qituvchi va o'quvchilarning nazariy hamda amaliy ta'lim olish borasidagi vazifalarni bajarishga qaratadi.

2. Kamolotga boshlash funksiyasi. O'quvchilarni fikrlash doirasini, bilim olish, aqliy rivojlanish sur'atini tezlashtirishda, qiziquvchanligini oshirishda o'z ifodasini topadi.

3. Tarbiyalash funksiyasi. O'quv materialini o'rganish, o'zlashtirish jarayoniga mustaqil qarash, fikrlash, iroda xususiyatlari, axloqiy, ma'naviy qarashlarning shakllanishiga olib keladi.

4. Bilim olishga da'vat etish, istak, xohish uyg'otish funksiyasi. Metodlar o'quvchilarni bilim olishga da'vat qiluvchi vosita hisoblanadi. Asosiy, gohida bilishga qiziqtiruvchi, istak, xohish tug'diruvchi yagona stimulyator vazifasini bajaradi.

5. Nazorat funksiyasi. Metodlar yordamida o'qituvchi o'quvchilarning bilimni nazorat qilibgina qolmay, o'quv jarayoni natijalariga ko'ra unga o'zgartirishlar kiritadi.

Bir xil metodlar ko'proq ta'lim berish, o'quvchilarni kamol toptirish, tarbiyalashda muhim rol o'ynasa, boshqalari bilim olishga da'vat etish, uchinchilari esa bilimni nazorat qilishda imkoniyatlarga ega.

O'qitish metodlari, bu – pedagogik texnologiyalarning nerv tomirlari, chunki qo'yilgan maqsadni qanday amalga oshirish, qanday natijaga erishish aynan qaysi metodni qay tarzda qo'llashga bog'liqdir.

Pedagogik texnologiyalar quyidagilardan iborat:

– o'rganiladigan fan bo'yicha maqsad qo'yish, uni amalga oshirish uchun vazifalar belgilash, ularning ro'yxatini ishlab chiqish;

– ta'lim berish shakllarini tanlash;

– qo'yilgan o'quv maqsadiga erishish uchun dars o'tish metodlarini tanlash;

– o'quv maqsadlarini nazorat topshiriqlari orqali baholash;

– o'quv maqsadiga erishish vositalarini tanlash.

Erishilgan natijani, ya'ni qo'yilgan o'quv maqsadiga qay darajada erishilganini baholash. Ma'lumki, innovatsion faoliyat pedagogning ruhiy, aqliy, jismoniy kuchini ma'lum maqsadga yo'naltirish asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni egallash, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan to'ldirib borish, bilish, loyihalash, kommunikativ nutq va tashkilotchilik mahoratini rivojlantirishni talab etadi.

Pedagogning innovatsion faoliyati:

• yangilikni qo'llashga tayyorgarligi;

• pedagogik yangiliklarni qabul qilishi;

• novatorlik darajasi;

• kommunikativ qobiliyatning rivojlanganligi;

• ijodkorligi bilan belgilanadi.

“Jismoniy tarbiya” fanini kasb-hunar kolleji o'quvchi-yoshlariga o'qitishda shaxsiy

tajribalar asosida o'yinlardan foydalanish mashg'ulot sifati, uyushqoqligi, o'quvchilarni jalb etish samaradorligi va baholash jarayonining qulayligini ta'minlab beradi.

Tavsiya etilayotgan ta'lim texnologiyalaridan birinchisi "Hamkorlikdagi ta'lim" texnologiyasidir. Ushbu ta'limi texnologiyasi – o'quv jarayonida talabalarning jamoada, kichik guruh va juftlikda bilimlarni birgalikda o'zlashtirishlari, o'zaro rivojlanishlari, shuningdek, "pedagog-talaba(lar)" munosabatining hamkorlikda tashkil etilishini ta'minlovchi ta'limiy xarakterdagi texnologiyadir. Bu texnologiyani aksariyat yengil atletika mashqlarini bajarish va baholash me'yorlarini qabul qilish jarayonida qo'llash maqsadga muvofiqdir. Ushbu texnologiya asosida "Estafeta" usulidan foydalangan ma'qul. Bu usul guruhda o'quvchilar o'ntadan ortiq bo'lganda qo'llaniladi. O'yinning maqsadi o'quvchilarni chaqqonlikka o'rgatishdan iborat. O'yin sharti quyidagicha:

O'quvchilarning har biri bir guruhni tashkil etadi. Ular uzoq masofaga yugurish bo'yicha kuch sinashishadi. Ularning harakati va tezligi baholash mezoni bo'yicha emas, balki kim birinchi bo'lib shartni bajarishi bilan baholanib boriladi. Masalan, bir o'quvchi normativda ko'rsatilgan vaqt mobaynida belgilangan harakatni bajarishga imkoniyati yetarli bo'lmasligi mumkin, ammo u yuqoridagi ko'rinishli uslublarni qo'llash jarayonida sherigidan ortda qolmaslik uchun tezkorligini oshirishga harakat qiladi. Oqibatda kelgusi mashg'ulotlarga u boshqalardan o'zib ketish uchun samarali tayyorgarlik ko'rib keladi. O'yin so'nggida yuqori natija ko'rsatgan birinchi uchta o'quvchiga shu kungi mashg'ulot uchun "a'lo", navbatdagi olti o'quvchiga "yaxshi" va qolganlariga o'yinda ishtirok etganlari uchun rag'batlantiruvchi baholar qo'yiladi.

Buning afzallik jihati shuki, har bir o'quvchining yutuqlaridan guruh xabardor bo'ladi, chunki guruh har bir o'quvchi tomonidan o'quv materialining muvaffaqiyatli o'zlashtirilishidan manfaatdor. Zero, guruhning muvaffaqiyati har bir o'quvchi va uning yutug'iga, guruh oldiga qo'yilgan muammoning yechimiga bog'liq. Bu yechim esa kun mavzusini ta'limning intensiv texnologik usullari asosida to'liq o'zlashtirilayotganligida aniq namoyon bo'ladi.

Bu kabi faol texnologik usullarni faqat yengil atletikaga doir mavzular bo'yicha emas, balki barcha mavzu uchun ham qo'llash mumkin. Buning uchun esa guruhdagi o'quvchilar soni va usullar ketma-ketligi o'zaro muvofiqlashtirib olinishi lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqib ta'kidlash o'rinliki, turli interfol o'yinlarni qo'llamay turib dars mashg'ulotlarining samarali tashkil etilishini ta'minlab bo'lmaydi. Ayniqsa, jismoniy tarbiya sohasida garchi bunday usullarni kashf etishning o'zi juda murakkab jarayon ekanligini hisobga olgan holda, ayrim innovatsion usullarni qo'llash o'quvchilarning mashg'ulotlardagi faolligini oshirish bilan bir qatorda ularni darsga yanada kuchliroq jalb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Salomov R.S. *Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati.*–T.; I jild. 2015.
2. Alistratov G. va b. *Jismoniy tayyorgarlik asoslari, uslubiy qo'llanma.* – T., 2010.
3. *O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni (yangi tahriri). O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2017-yil., 24-son 487-modda.*
4. Михайлов Н.Г. *Физическая культура в новом формате // Вестник образования: концептуальные основы здорового образа жизни в детской и подростковой среде. 2011. № 2. –С. 34-40.*

Shukrulla MARDONOV,

Toshkent viloyati Chirchiq Davlat pedagogika instituti professori,

Temur ALMAMATOV,

Jizzax Davlat pedagogika instituti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

PEDAGOG XODIMLARNING MALAKASINI OSHIRISHGA INNOVATSION YONDASHUV

Annotatsiya

Maqolada pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimida ta'limning o'ziga xos xususiyatlari, uning muhim imkoniyatlari, ular o'rtasidagi bog'lanishlar ochib berilgan. Shuningdek, ta'lim tizimini isloh qilish orqali jamiyatning butun hayotini qayta qurish vazifasi maqsad qilib qo'yilganligi hamda malaka oshirishda bu sohada bajarilayotgan ishlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar. Ta'lim islohotlari, ijtimoiy taraqqiyot, ta'lim muassasalari, kasbiy bilim va ko'nikmalar, jarayon subyektlari, ijtimoiy zarurat, kasbiy mahorat, malaka oshirish.

В статье раскрыты особенности и возможности обучения в системе повышения квалификации педагогических кадров, представлена информация о преобразовании всех сфер жизни общества путем реформирования системы образования и осуществления определенных работ в направлении повышения квалификации.

Ключевые слова. Реформы образования, социальный прогресс, образовательные учреждения, профессиональные знания и умения, субъекты процесса, социальная необходимость, профессиональное мастерство, повышение квалификации.

Article reveals the features and opportunities for training in the system of professional development of pedagogical staff, provides information on the transformation of all spheres of society through the reform of the education system and the implementation of certain work in the direction of professional development.

Key words. Reforms of education, social progress, educational institutions, professional knowledge and skills, subjects of the process, social necessity, professional skills.

Bugungi kunda pedagogikada mavjud pedagogik tizim faoliyatining natijasi va unga qo'yilgan ijtimoiy jamiyat talablari, maqsad bilan natija orasida vujudga kelgan ziddiyat yoki fan oldida yangi tashkil etilgan tizim faoliyatini amaliy va nazariy jihatdan hal etish talab qilinganda muammolar paydo bo'ladi.

Mamlakatimizda mustaqillikgacha mavjud bo'lgan ta'lim tizimi jamiyatning ijtimoiy talabi va zaruriy maqsadini qanoatlantira olmadi. Shuning uchun respublikamizda ta'lim tizimini isloh qilish orqali jamiyatning butun hayotini qayta qurish vazifasi maqsad qilib qo'yildi. Buning oqibatida ta'limning maqsad va vazifalari, shakllari, ta'lim muassasalari hamda turlari o'zgardi.

Ta'lim islohotlari asosida mamlakatimizda ta'lim tizimi bosqichlari, tuzilishi, maqsad va vazifalari, faoliyat ko'rsatish tamoyillari, g'oyaviy-siyosiy, mafkuraviy asosi tubdan

o'zgard. Yangi paydo bo'lgan pedagogik tizimning ilmiy-amaliy, tashkiliy-pedagogik muammolarini yechish ham pedagogika fani oldiga ko'ndalang qilib qo'yildi. Shulardan biri amaliyotchi o'qituvchining malakasini oshirishni takomillashtirish bo'lib, uning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarini ishlab chiqish muammosidir.

O'qituvchini kasbiy pedagogik faoliyatga malakasini oshirish orqali muntazam tayyorlash, pedagogik jarayonni tadqiq qilish tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bois pedagog xodimlarning ilmiy salohiyati, dars berish sifatini takomillashtirish, ularning ilmiy izlanishlar bilan shug'ullanishlari uchun imkoniyat yaratish, pedagog-o'qituvchilarning faoliyatini tashqi baholashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish jarayonida xalq ta'limi va oliy ta'lim tizimlari o'rtasida uzluksizlik va uzviylikni ta'minlash, pedagog xodimlarni fanlarni o'qitish metodikasi, ta'lim va tarbiya nazariyasi yangiliklaridan, oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlardan, ilg'or xorijiy tajribalardan xabardor qilish kerak. Bu borada Prezidentimizning "Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorini e'tirof etish joiz.

Qarorga binoan, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish institutlari tegishli hududdagi oliy ta'lim muassasalari tasarrufiga berildi. Tabiiyki, bu jarayonda ularning faoliyatiga, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga bo'lgan talablar yanada kuchayadi. Binobarin:

- o'qituvchi-pedagoglarning metodik ehtiyojlarini qondirish uchun ta'lim jarayoniga pedagogikaning ilg'or shakl va usullarini joriy etish;

- ta'lim dasturlarini takomillashtirish bo'yicha pedagog kadrlarning o'quv-metodik ishlarni bajara olish ko'nikmalarini rivojlantirish;

- masofadan o'qitish usullarini yanada takomillashtirish;

- tinglovchilarning kasbiy mahoratini oshirish uchun tegishli o'quv-metodik resurslarni modernizatsiya qilish;

- tinglovchilarning qayta tayyorlash va malaka oshirishdan keyingi faoliyatini takomillashtirishda uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash;

- pedagog kadrlarga bo'lgan talabni to'liq qondirish;

- tegishli yo'nalishlar bo'yicha fanlarning umumkasbiy va maxsus bloklari bo'yicha zamonaviy metodik, axborot-ma'lumotnoma bazasini yaratish;

- ta'lim dasturlarini uzluksiz takomillashtirib borish;

- o'quv-tarbiya jarayonini hamkorlik asosida oliy ta'lim muassasalarida tashkil etish;

- mashg'ulotlarni zamonaviy texnika va texnologiyalar asosida tashkil etish va h.k. chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Respublikamizda ta'lim tizimidagi bu kabi vazifalar o'quv-tarbiya jarayoniga yuqori talablar qo'yilib, uning samaradorligini oshirishni taqozo qilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimining maqsad, tashkiliy shakl va mazmunini ilmiy jihatdan to'g'ri asoslash bilan bog'liqdir. Bular bir qancha oraliq masalalar, malakasini oshirish jarayonida muhim hisoblangan ta'limni tashkil etishning xususiyati va mohiyatini tahlil qilish, kasbiy takomillashtirishning asosiy metod va prinsiplarini aniqlash, o'qituvchi malakasini oshirishning uzluksizligini ta'minlash kabi muammolarni bartaraf etishni taqozo qiladi. Eng avvalo, "malaka oshirish" atamasi,

uning nazariyasi va amaliyoti bilan shug'ullanuvchi olimlar tomonidan talqin qilinishini ko'rib chiqish mumkin. Bu atama ayrim hollarda o'z-o'zidan aniq, avvaldan ma'lumdek talqin qilinadi. Ammo bu boradagi adabiyotlar bilan chuqurroq tanishish uni uch xil tarzda, ya'ni ma'lum murakkablikdagi aniq bir ishni xodimning bajarish qobiliyati; ma'lum ma'nodagi aniq ishlab chiqarishni bajarish qobiliyati; kasbiy mahoratini bajarish darajasini takomillashtirish kabi talqin qilinishini ko'rish mumkin.

Pedagogik tadqiqotlarda malaka oshirish ta'lim jarayonini va tinglovchilar axborot imkoniyatini tartibga solish sifatida ham qaraladi.

Malaka oshirish – mutaxassislarining kasbiy bilim va ko'nikmalarini yangilash va chuqurlashtirish, ularni zamon talablariga javob bera oladigan qilib qayta tayyorlash¹. “Malaka oshirish tizimi” tushunchasiga O.Fedorovanning ishida to'liqroq ta'rif berilgan.

Unda malaka oshirishga bilim, ko'nikma va malakani ma'lum darajada saqlashni ta'minlovchi mazmun, tashkiliy shakl sifatida qaraladi. Bu ta'rif ham pedagog kadrlar malakasini oshirishining mohiyatini to'liq ochib berolmaydi. Chunki har qanday malaka oshirish tizimi ma'lum ma'noda mutaxassis faoliyatini o'zgartirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Shu munosabat bilan malaka oshirish tushunchasining mazmunini maqsadga qaratilgan, optimal muddatda tinglovchilarda ilmiy bilim, ko'nikma va malakalar tizimini shakllantiruvchi, ularni fan yangiliklari bilan tanishtiruvchi, ilg'or tajriba va nazariyani amaliyotga qo'llash hamda ularda mustaqil ishlash ehtiyojini o'stirish borasidagi faoliyatini takomillashtiruvchi jarayon sifatida qarashimiz mumkin.

Uzluksiz ta'lim olish alohida faoliyat sifatida egallagan bilim va yangiliklarni butun hayoti davomida takomillashtirish jarayoni tarzida namoyon bo'ladi. Bunday faoliyat turli ta'lim muassasalarida va mustaqil bilim olish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, pedagog kadrlar malaka oshirishni tadqiq qilishda maqsadni aniqlashdan boshlash o'rinli bo'ladi. Chunki maqsad natijaga olib boruvchi yo'l va vositalarni qat'iy belgilash mezonidir.

Har qanday tizim mavjudligi va rivojlanishining asosi, uning aniq maqsadi sanaladi hamda pedagogik jarayonni takomillashtirish negizi vazifasini o'taydi. Ammo “malaka oshirish” tushunchasi asosini belgilashda hozirgacha aniqlikka erishilgan emas.

Bu esa malaka oshirish maqsadini belgilashda turlicha yondashuvlar va uning oqibatida noaniqliklarga sabab bo'lmoqda. Masalan, malaka oshirishning turli bo'g'inlarda maqsad turlicha ta'riflanadi: bilim saviyasini oshirish; pedagogik mahoratini oshirish; hozirgi zamon fan va texnikasi masalalarini o'rganish.

Malaka oshirish maqsadini belgilashda bulardan o'zgacharoq urinishlar ham mavjud.

Maqsadni belgilashdagi bunday noaniqlik va har xillik malaka oshirish tizimi faoliyatiga hamda tinglovchilarning keyingi ish tartibiga ham salbiy ta'sir qilmoqda. Shubhasiz, maqsadni belgilashdagi zaruriyat hamda uni aniqlashtirishni murakkablashtirayotgan yana bir omil mavjud. Olimlarning fikriga ko'ra, kasbiy mahoratni takomillashtirish bo'yicha mutaxassis professiogrammasi, ya'ni kasbiy etalonining yo'qligi yoki umuman ishlanmaganligi bilan izohlanadi.

Pedagog kadrlar malakasini oshirish muammolariga doir e'lon qilingan ishlarining tahlili shuni ko'rsatdiki, ularda faoliyatni takomillashtirish maqsadini belgilashda noaniqlik, turli-tumanlik bilan birga miqdoriy mezonlarning haligacha aniqlanmaganligi ham masalani ilmiy hal qilishda to'sqinlik qiladi. Malaka oshirish tizimini baholashga mualliflarning ko'pchiligi “yaxshilash”, “kengaytirish”, “chuqurlashtirish” kabi atamalarini ishlatadilar. Shu mezonlarga asoslanib, o'quv-tarbiya jarayoni darajasini aniqlash

¹ Hasanboyev J. va b. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – T.: Fan va texnologiya, 2009, 258 b.

umuman mumkin emasligini isbotlashning imkoniyati bo'lmasa kerak.

Malaka oshirish jarayoni subyektlari amaliyotchi o'qituvchilar to'g'risida aytilganda, ular faoliyatining ta'lim-tarbiyaga yo'nalganligi, malakasini oshirishning maqsadi samarali pedagogik faoliyatga tayyorligini takomillashtirishga qaratilganligini nazarda tutish lozim. Ammo bu ham faqat tinglovchilar bilim, ko'nikma va malakalarini oshirish va chuqurlashtirishning boshlang'ich bosqichiga to'g'ri keladi, ammo butun tizim maqsadini belgilashda yetarli bo'la olmaydi. Olimlar fikricha, malaka oshirish jarayoni tinglovchilar faoliyatini optimal muddatlarda qayta qurib, ularda fan yangiliklari haqida bilimlar tizimini faollashtiradi, nazariya va ilg'or tajribalarni qo'llashning yo'llari va mustaqil bilim olishga ehtiyojini shakllantiradi.

Uzluksiz malaka oshirishning yana bir pog'onasi sifatida o'qituvchida shakllangan odat (stereotip – "men buni o'zim bilaman") va faoliyatini qayta qurishga yo'naltirilganligi bilan ahamiyatlidir.

Ammo bunda biz faqat malaka oshirish muassasalarida bir martalik o'qishni nazarda tutmasligimiz kerak. Bu bosqichda tinglovchilarda kursdan keyingi faoliyatida doimiy mustaqil o'qish orqali o'z faoliyatini takomillashtirishga ehtiyoj hamda muntazam bilim, ko'nikma va malakalarni yangilashga xohishi bo'lmasa, malaka oshirish maqsadining amalga oshishi haqida gapirish ortiqcha.

Tajribalarimizning ko'rsatishicha, shaxsning nazariy va amaliy faoliyati xarakteri muttasil o'zgarib, egallagan va egallashi lozim bo'lgan bilimlariga munosabati ham o'zgarib boradi.

Faqat shunday hollarda malaka oshirish tizimining maqsadi, ya'ni ta'lim oluvchilarning faoliyatini o'zgartirish, qayta qurish hamda keyingi bosqichda o'qishini optimallashtirishga erishish mumkin.

Shu tarzda ta'lim oluvchini uzluksiz o'qishga ruhiy tayyorlash hamda malakasini oshirishini muntazam davom ettirish va o'qituvchida bilish faoliyatiga doimiy intilish istagini singdirish hamda o'zida shakllangan "men hamma narsani bilaman" stereotipini qayta qurish mumkin.

Pedagog kadrlar malakasini oshirish maqsadini belgilashda turli yondashuvlar mavjudligi, uning murakkabligi hamda ijtimoiy ahamiyatligini ifodalaydi. Ma'lumki, o'quv yurtidagi o'quv-tarbiyaviy faoliyat murakkab intellektual jarayon sifatida muhim ijtimoiy talablarga javob berishi kerak. Biz tadqiq qilayotgan obyekt o'zining ko'p qirraliligi va murakkabligi bilan xarakterlanadi. Obyektning murakkabligidan kelib chiqib, unga mos keluvchi tadqiqot metodi hamda metodologikasi sifatida tizimli yondashuvni tanlash maqsadga muvofiqdir. Shunga asoslanib, malaka oshirish hamda uning maqsadini belgilashda ham tizimli yondashuv talablaridan kelib chiqiladi.

Pedagogik tizimlarni tadqiq qilishda ayrim metodlar ancha samarali hisoblangan bo'lib, tizimli yondashuvning umumiy nazariyasidan foydalanib, pedagogik tizimning yagona modeli yaratilgan.

Har qanday pedagogik tizimning tarkibiy qismlari o'zaro yaqin aloqadorlikda bo'lib, ta'lim-tarbiya maqsadlari yechimiga qaratilgandir.

Agar biz o'qituvchilar malakasini oshirish tizimiga, ya'ni tadqiqot obyektiga tizimli yondashuv asosida qarasaq, uning murakkab pedagogik tizim sifatida bir-biriga bog'liq muassasalar majmuidan iborat ekanligi hamda pedagoglar uzluksiz malakasini oshirishining umumiy maqsadini amalga oshirishga qaratilganini ko'rish mumkin.

Demak, tizimli yondashuv murakkab pedagogik tizimlarni yaxlit-butunlikda va ma'lum qismlarga bo'lib hamda boshqa tizimlar bilan aloqadorlikda tadqiq qilish im-

koniyatini beradi.

Malaka oshirishni yaxlit tizim sifatida tasavvur qilish va uning boshqa pedagogik tizimlardan farqini aniqlash uchun, eng avvalo, uning komponentlari (tuzilishini)ni aniqlash lozim.

Har qanday tizimni, jumladan, pedagogik tizimni xarakterlovchi komponentlar maqsad va vazifa, mazmun va ta'lim jarayonining mohiyati, subyektlar faoliyatining ahamiyati (tinglovchilar), ta'sir ko'rsatish subyektlarining xususiyati (o'qituvchilar tarkibi), jarayon amalga oshadigan muhit (ta'lim va subyektlar faoliyati, sharoiti), jarayonni amalga oshirish uchun zarur vositalar (ta'lim shakl va metodlari), subyektlar faoliyatini tashkil qilish vositasi, ularni turli faoliyatga jalb qilish, subyektlar o'rtasidagi muloqot shakllari (ular faoliyatini boshqarish jarayoni) birgalikdagi faoliyat natijasi sifatida ta'lim samarasidan (tinglovchilarning bilim darajasi yoki ularning malakasi – o'quv yurtidagi pedagogik faoliyatiga ta'siridan) iboratdir.

Malaka oshirishning yagona va yaxlit pedagogik tizimliliigi uning barcha komponentlarining o'zaro bog'liqligidadir. Shuning uchun uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi bog'lanishlarni tahlil qilishdan oldin uni tashqi olam yoki o'zidan katta tizimlar bilan bog'liqligini qarab chiqish joizdir.

Malaka oshirish pedagogik tizim sifatida ochiqligi bilan ham xarakterlanadi. Malaka oshirishning ijtimoiy tizim sifatidagi muhim xususiyati, uning subyekti – kishilar, insonlar bo'lib, asosan, mazkur tizim bilan tashqi muhit orasida o'zaro ta'sir va axborot almashuvi yuzaga keladi. Biz tadqiq qilayotgan malaka oshirish tizimida tinglovchilar tarkibi doimiy o'zgarib turadi va buning oqibatida ularning malakasiga bo'lgan talab ham o'zgarib turadi.

Ta'lim islohotining eng muhim talabi – o'quvchilarga chuqur bilim berish va kasb-hunar o'rgatish orqali ularga hayotda o'z o'rinlarini topishlariga ruhiy, ilmiy-pedagogik shart-sharoit yaratishdan iboratdir. Shu bilan birga, o'quvchilarda umumiy o'rta ta'lim bilan oliy ta'lim hamda ishlab chiqarish o'rtasidagi uzviylik, vorislik rishtalarini o'rnatishdan iborat. O'quvchilarga chuqur bilim berish hamda kasb-hunarga o'rgatish darajasi ham doimiy qotib qolmaydi, balki jamiyat rivojlanishi bilan ularga talab ham oshib boraveradi.

Xulosa qilib aytganda, pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimi samaradorligini oshirish va uni ilmiy asosda qayta qurishdan maqsad o'qituvchining ijtimoiy imkoniyati, uning shaxsiy sifatleri hamda kasbiy bilim, ko'nikmasini takomillashtirish orqali ta'lim-tarbiya sifatini oshirishdir. Pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimi doimiy ravishda amaliyotchi o'qituvchilarning g'oyaviy-siyosiy, umummadaniy, kasbiy, iqtisodiy, ekologik, huquqiy bilimlarni to'ldirish, yangilash va qo'llash asosida ularning pedagogik mahoratni shakllantirish, takomillashtirishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo'ldoshev J.G'. *Malaka oshirishning nazariy va metodologik asoslari*. – T.: O'qituvchi, 1998. 208 b.
2. Hasanboyev J. va b. *Pedagogika fanidan izohli lug'at*. – T.: Fan va texnologiya, 2009, 258 b.
3. Abdullayeva B. *Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirishning ustuvor yo'nalishlari*. – T.: Xalq ta'limi jurnali, 2016-yil 6-son, 24-28-betlar.

Dildora PO‘LATOVA,

A.Avloniy nomidagi Xalq ta’limi tizimi
rahbar va mutaxassis xodimlarini qayta tayyorlash va
malakasini oshirish instituti o’qituvchisi

XALQ TA’LIMI XODIMLARINING EHTIYOJLARGA ASOSLANGAN MALAKA OSHIRISH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISHDA PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR

Annotatsiya

Maqolada xalq ta’limi xodimlarining ehtiyojlarga asoslangan malaka oshirish mexanizmini takomillashtirishda pedagogik innovatsiyalar haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, metodist maktabi, mahorat maktabi va bu maktablarning boshlang’ich sinf o’qituvchilari ehtiyojiga mos ravishda tashkil etilishi masalalari ko’rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar. Maktab, metodbirlashma, rahbar, metodist, o’qituvchi, mahorat, ehtiyoj.

В статье изложены мнения автора о совершенствовании механизмов повышения квалификации работников народного образования на основе их запросов и потребностей. Рассмотрены вопросы организации школы методиста, школы мастерства в соответствии с потребностями учителей начальных классов.

Ключевые слова. Школа, методобъединение, руководитель, методист, учитель, мастерство, потребность.

Article contains the author's views on improving the mechanisms for improving the skills of public education workers based on their needs and requirements. Also considered issues on organisation of the school of the methodologist and the school of mastery in accordance with the needs of primary school teachers.

Key words. School, methodological association, manager, methodologist, teacher, skill, need.

Xalq ta’limi xodimlarining ehtiyojlarga asoslangan malaka oshirishlarini tashkil qilish bo’yicha mavjud mexanizmni ilmiy-metodik va tashkiliy jihatlardan takomillashtirish hozirgi dolzarb masalalardan hisoblanadi. Bu mexanizmni takomillashtirish malaka oshirish sifatini oshirish va buning natijasida xalq ta’limi muassasalarida ta’lim-tarbiya jarayoni hozirgi talablar darajasida bo’lishini ta’minlashga imkon beradi.

Bunga erishish uchun xalq ta’limi xodimlarining ehtiyojlarga asoslangan malaka oshirish mexanizmini takomillashtirish bo’yicha pedagogik innovatsiyalardan foydalanish alohida o’rin tutadi. Shuni nazarda tutgan holda boshlang’ich sinf o’qituvchilarining ehtiyojlarga asoslangan malaka oshirishlari mexanizmini takomillashtirishga xizmat qiluvchi pedagogik innovatsiyalarga quyidagi yo’nalishlardagi ishlarni kiritish maqsadga muvofiqdir:

- o'qituvchilarning malaka oshirishga bo'lgan ehtiyojlarini kasbiy pedagogik diagnostika usullaridan foydalangan holda oldindan aniqlab borish;
- malaka oshirish bo'yicha buyurtmalarni o'qituvchilarning kasbiy pedagogik diagnostika asosida aniqlangan ehtiyojlarini hisobga olgan holda shakllantirish;
- mavjud malaka oshirish mazmunini o'qituvchilarning ehtiyojlariga asoslangan holda takomillashtirib borish;
- maqsadli malaka oshirishni tashkil qilish;
- “Ustoz-shogird” usulida malaka oshirishni tashkil qilish;
- maktabda uzluksiz malaka oshirishni tashkil qilish;
- malaka oshirishda monitoring olib borish ishlarini takomillashtirish;
- mavjud malaka oshirish mexanizmini yanada takomillashtirish bo'yicha izlanishlar natijalarini amalga tatbiq qilish hamda boshqa innovatsion yondashuvlar.

Bu innovatsiyalar qatorida, avvalo, pedagog kadrlar malakasini oshirish bo'yicha kasbiy pedagogik diagnostika usullaridan foydalanishni joriy qilish va uni takomillashtirib borish asosiy o'rin tutadi. Bu usullar rahbar va pedagog xodimlarning kasbiy tayyorgarligi darajasini va undagi mavjud bo'shliqlarni aniqlash hamda ularni bartaraf qilish yo'llarini belgilashga xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda kasbiy pedagogik diagnostika – rahbar va pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligi darajasi hamda undagi mavjud bo'shliqlarni aniqlash va ularni bartaraf qilish yo'llarini belgilash jarayonidan iborat.

Respublikamizda xalq ta'limi xodimlari malakasini oshirishni takomillashtirish yo'nalishlaridan biri sifatida so'nggi yillarda aniq manzilli, buyurtmali malaka oshirish tizimining amalga joriy qilingani hisoblanadi. Bunday buyurtmali asosdagi malaka oshirish tizimi malaka oshirish jarayonining maqsadli olib borilishi va shunga muvofiq ravishda mashg'ulotlar mazmuni va metodlarining zamonaviy talablar darajasida bo'lishiga xizmat qiladi.

Bunda aniq manzilli buyurtma deb, kim, qaysi ta'lim muassasasi xodimi, qachon, qayerda va qanday kursda malaka oshirishini oldindan belgilash nazarda tutiladi. Bundan asosiy maqsad esa har bir rahbar va pedagog xodimning malaka oshirish kursida o'qishga borishdan oldin tegishli tayyorgarlik ko'rish, o'z kasbiy faoliyatini yanada takomillashtirish yuzasidan kursda o'qish davrida o'rganishi zarur deb hisoblagan yo'nalishlarini belgilashi orqali malaka oshirish o'quv mashg'ulotlarining tinglovchilar ehtiyojiga muvofiqligini ta'minlashdan iborat.

Yuqorida aytilgan fikrlar malaka oshirish kurslarida o'qish uchun buyurtmalarni shakllantirish yuzasidan muayyan ishlarni amalga oshirib borish zarurligini ko'rsatib turibdi. So'nggi yillarda mazkur masala bo'yicha to'plangan tajribalar asosida ushbu vazifalarni quyidagicha taqsimlash mumkin:

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari malakasini oshirish buyurtmasini shakllantirish ishtirokchilariga pedagog kadrlar (boshlang'ich sinf o'qituvchilari), maktab boshlang'ich sinf o'qituvchilari metodika birlashmasi, maktab ma'muriyati, tuman (shahar) metodika kabinetlari, tuman (shahar) xalq ta'limi bo'limlari, hududiy (Qoraqalpog'iston Respublikasi, Toshkent shahar va viloyatlar) xalq ta'limi boshqarmalari, malaka oshirish ta'lim muassasalari kiradi. Ularning har biri mazkur masala bo'yicha muayyan vazifalarni bajarishlari nazarda tutiladi. Bu vazifalarning qisqacha mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Pedagog kadrlar – malaka oshirish bo'yicha o'z ehtiyojlarini belgilash yuzasidan o'zini o'zi kasbiy diagnostika qilish;

Maktab metodika birlashmasi – o‘qituvchilarning kasbiy diagnostikasini turli usullar bilan olib borish, natijalarini tahlil qilish asosida malaka oshirish institutiga tavsiyalar berish hamda uzluksiz malaka oshirish shakllari bilan shug‘ullanishlari samaradorligini oshirib borish yuzasidan zarur yordamlar ko‘rsatib borish;

Maktab ma‘muriyati – o‘qituvchilarning kasbiy diagnostikasini tashkil qilish asosida ularning malaka oshirish bo‘yicha ehtiyojlarini aniqlash. Shu bilan birga ta‘lim muassasasini rivojlantirish bo‘yicha istiqbol rejalarga muvofiq pedagog kadrlarning maqsadli malaka oshirishlarini tashkil qilishga qaratilgan buyurtmalarni shakllantirish va tuman (shahar) metodika kabinetiga taqdim qilish. Ta‘lim muassasasining rahbar va pedagog kadrlari malaka oshirishi bo‘yicha yillik va istiqbol rejalarni ishlab chiqish, ularga zarur o‘zgartirishlar kiritib borish va bajarilishini ta‘minlash;

Tuman (shahar) metodika kabinetlari – ta‘lim muassasalarida pedagog kadrlarning kasbiy diagnostikasiga metodik rahbarlik qilish, ularning natijalarini jamlash va tahlil qilish, umumlashtirish, malaka oshirish buyurtmasi loyahasini tayyorlab, tuman (shahar) XTBga taqdim qilish. Malaka oshirib kelgan pedagog kadrlarning hisobotlarini tinglash, ularning kursdan keyingi faoliyati samaradorligini o‘rganib borish;

Tuman (shahar) XTBlar – o‘z hududidagi ta‘lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlar malakasini oshirish yuzasidan aniqlangan ehtiyojlar asosida buyurtmalarni shakllantirish. Tuzilgan buyurtmalarga muvofiq tegishli xodimlarning malaka oshirish kursida o‘qishga o‘z vaqtida borishlarini ta‘minlash. Malaka oshirish yo‘nalishida istiqboldagi maqsad va rejalarni belgilash;

Hududiy XTBlar – o‘z hududlari bo‘yicha rahbar va pedagog xodimlar malakasini oshirishga buyurtmalarni to‘plash, umumlashtirish va tegishli malaka oshirish markazlariga taqdim qilish. Buyurtmalarning o‘z vaqtida bajarilishi nazoratini olib borish.

Ushbu vazifalarning o‘z vaqtida, to‘liq va sifatli bajarib borilishini tashkil qilish lozim, chunki hozirda malaka oshirish bo‘yicha buyurtmalarni to‘g‘ri va o‘z vaqtida shakllantirishni ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratish zarurligi tajribadan ma‘lum bo‘lmoqda. Bunga sabab bo‘ladigan holatlar quyidagilar: kelgusi yil uchun buyurtmalarni ancha ilgari boshlab, yil boshlanishidan bir necha oy oldindan shakllantirish natijasida ayrim so‘nggi o‘zgarishlarni hisobga olish imkoni bo‘lmasligi, shu bilan birga yil davomidagi o‘zgarishlardan iborat bo‘lib, bularni obyektiv sabablar deb hisoblash kerak.

Ayrim hollarda buyurtmalarni shakllantirish bo‘yicha ishlarni belgilangan muddatlardan kech boshlash natijasida har bir ta‘lim muassasasidan aniq buyurtmalarni jamlash, tahlil qilish va umumlashtirishga vaqt yetishmagani uchun shoshilish oqibatida ba‘zan haqiqiy ahvolga muvofiq bo‘lmagan ma‘lumotlar asosida noreal buyurtmalar shakllantirilishi uchraydi. Buning oqibatida esa malaka oshirish kurslariga buyurtmada ko‘rsatilgan xodim emas, uning o‘rniga boshqa xodimni yuborish hollari hozirda ko‘p uchramoqda. Natijada buyurtmali tizimdan ko‘zda tutilgan asosiy maqsadlar to‘liq amalga oshmay qolishiga yo‘l qo‘yilmoqda.

Bu masalani ijobiy hal etishdagi turli qiyinchiliklar shu darajaga yetadiki, har oy boshlanishidan biroz oldin muayyan hududdan shu oyda malaka oshirish kursiga kelib o‘qiydigan rahbar va pedagog kadrlarning eng so‘nggi va faqat kirib kelayotgan bir oy uchun ro‘yxati malaka oshirish ta‘lim muassasasiga beriladi. Lekin shunga qaramasdan amalda shu ro‘yxatga ham to‘liq rioya qilinmasdan, undagi ayrim kadrlar o‘rniga boshqalarini yuborish hollari hozirgacha ham uchraydi.

Bu holning sababi esa, mazkur masala bo‘yicha joylarda mustahkam tartib o‘rnatilmagani, har bir xalq ta‘limi boshqaruv bo‘linmalarida kadrlarning malaka oshirishi

bo'yicha barcha ma'lumotlarni uzluksiz jamlab, tegishli tahlil qilib, umumlashtirib, buyurtmalarni to'g'ri va o'z vaqtida shakllantirib, ularning to'liq ravishda va doimiy bajarilishini muntazam tashkil qilib, nazorat olib boruvchi mas'ul xodimni, unga shu masala bo'yicha tegishli vakolatlar berilgan holda buyruq bilan tayinlash hamda unga zarur yordamlar ko'rsatib borish ishlari talab darajasida yo'lga qo'yilmaganidan iborat.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, buyurtmali malaka oshirish tizimining zarur sifat va samaradorlikka erishishini ta'minlash uchun ushbu kamchiliklarni zudlik bilan bartaraf qilish lozim. Shu bilan birga malaka oshirish kursiga har bir tinglovchining kasbiy diagnostikasi natijalari asosidagi ehtiyojlari bo'yicha asosiy maqsadlarini belgilagan holda kelishini tashkil qilish kerak. Bunda uning kurs davomida tayyorlab, kurs oxiridagi yakuniy attestatsiyada himoya qiladigan malaka ishi bo'yicha dastlabki materiallar, uning o'ziga xos homaki varianti bilan kelishi ahamiyatga ega. Shundagina tinglovchi kurs davomidagi muddatda o'ziga birkiritilgan rahbar qo'l ostida puxta malaka ishi tayyorlashi bir muncha osonroq bo'ladi.

Aytish mumkinki, buyurtmali malaka oshirishni zamonaviy talablar darajasida tashkil etish uchun shu masalaga aloqador bo'lgan har bir rahbar va pedagog xodimlar, ular ishlayotgan maktab metodika birlashmalari, ta'lim muassasalari, tuman (shahar) XTB va ular huzuridagi metodika kabinetlari, hududiy XTBlar, malaka oshirish ta'lim muassasalari rahbarlarining har biri o'zlariga tegishli vazifalarni aniq belgilab olishlari, ularni o'z vaqtida, to'liq va sifatli bajarib borilishini ta'minlash bo'yicha choralarini amalga oshirishlari hamda nazorat olib borishlari lozim.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy pedagogik diagnostikasi natijasida ularning kasbiy tayyorgarligidagi bo'shliqlarni aniqlash va ularni umumlashtirish amalga oshiriladi. Shu asosda ularning malaka oshirishga bo'lgan ehtiyojlari ma'lum bo'ladi. Ushbu ehtiyojlarni hisobga olgan holda malaka oshirish jarayonini tashkil qilish natijasida ehtiyojlarga asoslangan malaka oshirish amalga oshiriladi. Bu ehtiyojlarni umumlashtirgan holda malaka oshirish mashg'ulotlarining mazmuni ishlab chiqiladi. Bu mashg'ulotlarni olib borishda tinglovchilarning kasbiy tayyorgarligidagi ma'lum bo'lgan bo'shliqlarni to'ldirish, ularning bilim, ko'nikma, malakalarini yangilash va chuqurlashtirish amalga oshiriladi.

Maqsadli malaka oshirish kurslari bir necha turli bo'ladi. Bunday malaka oshirish ta'lim tizimida biror yangilikni joriy qilish, yangi mazmunni kiritish, yangi o'quv fanini kiritish, o'quv dasturini yangilash, yangi o'qitish usullari, vositalarini amaliyotga joriy qilish munosabati bilan hamda ta'lim-tarbiya sifatini oshirishga yordam beruvchi ilg'or pedagogik texnologiyalar, ilg'or tajribalarni keng yoyish maqsadida tashkil qilinadi.

Har bir maqsadli malaka oshirish kursi alohida mavzu bo'yicha tashkil qilinadi. Bunday kurslarda o'qituvchilarning muayyan mavzular bo'yicha kasbiy tayyorgarliklari darajasini oshirish orqali ularning zamonaviy talablarga muvofiq tayyorgarlikka ega bo'lishlari ta'minlanadi. Maqsadli kurslar uchun o'quv mashg'ulotlari hajmi uning mavzusini o'zlashtirish uchun zarur mazmunni hisobga olgan holda belgilanadi. Kichik hajmli maqsadli kurslar statsionar malaka oshirish kurslari o'quv dasturi tarkibiga kiritib o'tkazilishi mumkin.

Malaka oshirishning ushbu shakli o'quv fanlari bo'yicha eng yaxshi pedagog kadrlar to'g'risidagi tezkor ma'lumotlar banki shakllantirilishini taqozo etadi. Uning asosida tegishli ta'lim muassasalarida (yoki uning bo'linmalarida) malakasini oshirishga ehtiyoj sezadigan pedagoglar uchun potensial pedagog-ustozlar tanlab olinishi mumkin. O'qitishga yakka tartibda yondashish, shuningdek, ta'lim jarayonining moslashuvchanligi

va amaliy yo'naltirganligi pedagoglar malakasini oshirishining asosiy afzalligi hisoblanadi.

Malaka oshirish tizimini takomillashtirish bo'yicha hozirda amalga oshirilayotgan ilmiy, uslubiy, amaliy tadbirlar orasida zamonaviy monitoring shakl va usullaridan foydalanish yo'nalishi alohida o'rin tutadi. Monitoring o'z mazmun-mohiyatiga ko'ra kuzatish, nazoratni amalga oshirishdan iborat bo'lib, u mavjud kamchiliklarni aniqlash, zarur tahlillar o'tkazish va shu sohani yanada rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan, real va haqiqiy ahvolni hisobga olgan holdagi tavsiyalar berish orqali boshqaruv sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Bu masala yuzasidan mavjud tajribalarni o'rganish, hozirgi talablar nuqtayi nazaridan tahlil qilish natijalari asosida kelib chiqqan xulosalarga muvofiq tavsiyalar quyidagilardan iborat.

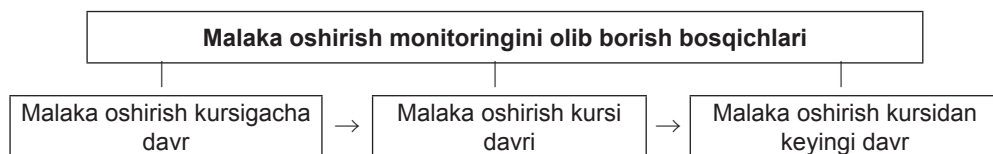
Bunda eng avvalo, o'tkaziladigan har bir monitoring uchun aniq maqsadni belgilab olish zarur.

Malaka oshirish bilan bog'liq monitoringni xodimlarning malaka oshirish kursida o'qishlari jarayonida va uni tugatganlaridan keyin, belgilangan davriylik bo'yicha keyingi malaka oshirish kursida o'qish vaqtlarigacha, ya'ni kurslar oralig'idagi davrda o'tkazib boriladi.

Kurslar oraligidagi davrni kursgacha va kursdan keyingi davr deb ikki qismga ajratish uni to'liqroq va aniqroq tahlil qilish uchun qulay hisoblanadi. Bu davrlar quyidagi ketma-ketlikda belgilanadi:

1-sxema

Uzluksiz malaka oshirish monitoringining asosiy bosqichlari

Monitoringni shu har bir bosqichlarga tegishli ravishda quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

Kursgacha davrda: Kasbiy pedagogik faoliyat monitoringi.

Kurs davrida: Kurs mavzusini o'zlashtirish monitoringi.

Kursdan keyingi davrda: Kursda o'zlashtirganlarini amalga tatbiq qilishi monitoringi.

O'qituvchining ushbu uchta davrdagi faoliyati uning uzluksiz malaka oshirishi jarayonini tashkil qiladi. Mazkur yo'nalishlarning har biri bo'yicha olib boriladigan monitoring o'qituvchining uzluksiz malaka oshirishi monitoringi hisoblanadi. Ushbu uzluksiz malaka oshirish monitoringi mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Kursgacha davrda:

Kasbiy bilim, ko'nikma, malakalar.

Ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalari.

Me'yoriy hujjatlar.

Metodik faoliyat, malaka ishi loyihasi.

Ma'naviy-ma'rifiy faoliyat.

Ushbu kursgacha davrdagi monitoring yakunida aniqlangan natijalar va ehtiyojlarga muvofiq ravishda malaka oshirish kursiga tegishli buyurtmalarni shakllantiriladi.

Kurs davrida:

Ijtimoiy fanlar.

Umumkasbiy fanlar.

Mutaxassislik fanlari.

Ilg'or pedagogik texnologiyalar.

Malaka ishi va kursdan keyingi ijodiy loyiha.

Kurs davridagi monitoring natijasiga ko'ra esa, tinglovchilarning shu kursda o'qishdan ko'zda tutilgan maqsadlarga erishganlik darajalari aniqlanadi, bu esa kurs mashg'ulotlarining sifatini ham o'zida aks ettiradi.

Kursdan keyingi davrda:

Kursda o'zlashtirganlari haqida hisobot, kasbiy bilim, ko'nikma, malakalari.

Ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini amalga tatbiq qilish.

Kursdan keyingi ijodiy loyihani amalga oshirish.

Metodik faoliyat natijalari.

O'quvchilar o'zlashtirishidagi o'zgarishlar.

Ma'naviy-ma'rifiy faoliyat.

Kursdan keyingi davrdagi monitoring buyurtmachilar, ya'ni ta'lim muassasasi yoki hududiy xalq ta'limi organi tomonidan o'tkazilib, u malaka oshirish ta'lim muassasasi tomonidan buyurtmaning bajarilishi darajasini aniqlash hamda tinglovchining kursdan keyingi loyihalarni amalga oshirishini kuzatib borish, unga zarur yordamlar ko'rsatish va nazorat qilishga xizmat qiladi.

Ushbu monitoring ishlarini bajaruvchilar quyidagilar hisoblanadi:

Kursgacha davrda: O'qituvchi ishlayotgan ta'lim muassasasi. Tuman (shahar) metodika kabineti.

Kurs davrida: Malaka oshirish ta'lim muassasasining ichki nazorat guruhi.

Kursdan keyingi davrda: O'qituvchi ishlayotgan ta'lim muassasasi. Tuman (shahar) metodika kabineti.

Shu bajaruvchilar monitoringning har bir bosqichlarida tegishli shakl, usul va vositalardan foydalangan holda zarur ma'lumotlarni aniqlaydilar. Malaka oshirish monitoringining shu maqsadlar uchun ko'proq qo'llaniladigan asosiy usullari quyidagilar hisoblanadi:

Kursgacha davrda: Kuzatish, o'rganish, so'rovnoma, tahlil, baholash, xulosa, tavsiya.

Kurs davrida: Test sinovi, malaka ishi himoyasi, so'rovnoma.

Kursdan keyingi davrda: Kuzatish, o'rganish, so'rovnoma, tahlil, baholash, xulosa, tavsiya.

Har bir monitoring natijalari tegishli tahlil qilinib, belgilangan maqsadga erishilganlik darajasi aniqlanadi, zarur darajada umumlashtirib, xulosalar chiqariladi, kurs davrida va boshqa lozim hollarda o'rnatilgan mezonlar bo'yicha baholanadi hamda aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish, ijobiy jihatlarni yanada rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar beriladi. Bu usullar orasida xodimning o'z-o'zini baholashi natijalari asosida belgilagan ehtiyojlarini hisobga olish ham jiddiy ahamiyatga ega.

Shunday tartibda olib borilgan monitoring natijalari orqali pedagog kadrlar kasbiy tayyorgarligining haqiqiy darajasini muntazam bilib borish asosida ularning kasbiy pedagogik o'sishlarini ta'minlash va bu jarayonni nazorat qilib borish imkoniyati yara-

tiladi. Bu esa, o'z navbatida, boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish jarayonini muntazam ravishda takomillashtirib borishga xizmat qiladi.

Amalga oshirilgan kasbiy diagnostika natijalarini umumlashtirish asosida pedagogning navbatdagi malaka oshirish kursida o'qishi jarayonida o'rganishi zarur masalalar belgilanadi. Shu asosda malaka oshirish kurslarini tinglovchilarning haqiqiy ehtiyojlariga muvofiq tashkil qilish, shu bilan birga kurslar mazmuni va metodlarini takomillashtirib borish imkoniyati hosil bo'ladi. Bunga erishish uchun ta'lim muassasalarida pedagoglarning kasbiy diagnostikasini hozirgi talablar darajasida tashkil etish talab qilinadi. Hozirgi kunda umuman har qanday yo'nalishdagi takomillashtirish bo'yicha olib boriladigan ishlar aslida muayyan innovatsiyalarni amalga joriy qilishdan iborat ekanligini hisobga olishimiz lozim.

Xulosa o'rnida shunday deyish mumkin, jamiyatning taraqqiy etishi bevosita ta'limning rivojlanishi, o'quvchilarga beriladigan bilimning samaradorligini oshirib borish bilan bog'liq. Shunday ekan, o'qituvchining mahoratini oshirib borish, ta'lim jarayonida pedagogik va axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan samarali foydalanish, o'quvchi qiziqishi va o'qituvchi ehtiyojini o'rganish metodik xizmat bilan mashg'ul bo'lgan mutaxassislarning asosiy vazifalaridir. Bu esa o'z navbatida ulardan tinimsiz izlanish va mahoratini oshirib borishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limiga oid normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. 1 va 2-jildlar.* – T., 2008.
2. *Zaripov K.Z. O'qituvchi faoliyati va shaxsni pedagogik tashxis asosida o'rganish.* – T.: *Xalq ta'limi jurnali. 2002-yil 3-son, 83-87-betlar.*
3. *Zokirov I., Mannopova I. Shaxsga yo'naltirilgan metodik xizmat. Xalq ta'limi tizimida faoliyati ko'rsatayotgan metodistlar, ta'lim muassasalari rahbarlari uchun o'quv qo'llanma. (1-qism).* – T., 2015.
4. *Ингем Камп. Педагогическая диагностика.* – М.: Педагогика. 1991.

Asliddin KALONOV,

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti Kitob grafikasi va miniatyura kafedrası dotsenti

Barno ATBOSAROVA,

Toshkent Tibbiyot Akademiyasi huzuridagi

Pedagog kadrlar malakasini oshirish tarmoq markazi katta o'qituvchisi

OLIV TA'LIMDA GRAFIK RASSOMLARNI TAYYORLASHDA INTERFAOL METODLARNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada grafik rassomlarni tayyorlashda "Kompozitsiya" fani bo'yicha interfaol metodlarni qo'llash mavzusi keng yoritilgan. Shuningdek, mualliflar malakali grafik rassom tayyorlashda kompozitsiya fanining ahamiyati va uni o'qitishda interfaol metodlar samarali natija berishini misollar orqali ko'rsatib o'tgan.

Kalit so'zlar. Mahorat darslari, ijodkor, interaktiv, amaliy mashg'ulot, san'at, natura, proporsiya.

В статье рассматривается использование интерактивных методов при подготовке художников-графиков по предмету "Композиция". Также авторами показаны примеры эффективного использования интерактивных методов при преподавании данного предмета.

Ключевые слова. Уроки мастерства, создатель, интерактивный, практические занятия, искусство, натура, пропорция.

Article discusses the issues of use of interactive methods for the preparation of graphic artists on the subject "Composition". The authors also show examples of the effective use of interactive methods in teaching this subject.

Key words. Master classes, creator, interactive, practical classes, art, nature, proportion

Madaniyat, san'at, fan va ta'lim sohalarini rivojlantirish, uni yangi davr, yangicha dunyoqarash nuqtayi nazaridan taraqqiy toptirish, bu sohalarda ham chuqur islohotlarni amalga oshirish davlatimiz va jamiyatimiz istiqbolining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Yoshlarning ta'lim olishi uchun davlatimiz tomonidan barcha sharoitlar yaratilgan. Bugungi kunda yoshlarimiz ta'lim olib, kasb o'rganib, yaxshi mutaxassislikni egallashlari uchun ulardan yuksak bilimli bo'lish talab etiladi.

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti respublikamizda yagona bo'lgan dastgohli va kitob grafikasi mutaxassisligi bo'yicha kadrlar tayyorlaydi. Grafika mutaxassisligini o'zlashtirishda "Kompozitsiya" fani asosiy o'rinni egallaydi. Chunki rassom ijodining muvaffaqiyati birinchi navbatda uning "kompozitsiya" fanini yaxshi o'zlashtirganligiga bog'liq. Quyidagi fikrlarning maqsadi ham talabalarga mukam-

mal kompozitsiya tuzishni o'rgatishda interfaol metodlarning ahamiyatiga qaratilgan.

Grafik rassomlarni tayyorlashda "Kompozitsiya" fani bo'yicha interfaol metodlarni qo'llash mavzusida yozilgan ushbu metodlar respublikamizda badiiy ta'lim islohotlarini yanada chuqurlashtirish, malakali mutaxassis rassom kadrlar tayyorlash borasida ularning kasbiy xususiyatlarini rivojlantiruvchi, shuningdek, iqtidorli, grafik rassom ko'nikmalarini o'zida namoyon qiluvchi va sohaga qiziqish uyg'ota oluvchi, o'z yo'nalishini topishda, ayniqsa, badiiy asarning kompozitsion qurilishini o'rgatishda yordam beradi.

Shuningdek, grafik rassomlarni o'qitishning interfaol metodlari talabalarda kasbiy bilim, ko'nikma malakalarni shakllantirish va mustahkamlash uchun sharoit yaratadi. Nazariy va amaliy mashg'ulotlarni interfaol metodlar asosida olib borish, malakali mutaxassis rassom kadrlar tayyorlash borasida ularning kasbiy xususiyatlarini rivojlantiruvchi, shuningdek, iqtidorli grafik rassom ko'nikmalarini o'zida namoyon qiluvchi va sohaga qiziqish uyg'ota oluvchi, o'z yo'nalishini topishda, ayniqsa, badiiy asarning kompozitsion qurilishini o'rgatishda yordam beradi.

Kompozitsiya (lotinchada: composition – tuzish, ijod qilish ma'nosi) badiiy asarning tuzilishi (strukturasi), qismlarning asar g'oyasi, xarakteri va vazifasiga muvofiq joylashtirilishi, o'zaro nisbati, realistik badiiy adabiyot, tasviriy san'at, musiqa, arxitekturada hayotni haqqoniy aks ettirishga, hayotdagi haqiqatni ifodalashga xizmat qiladi.

Kompozitsiyada ijodkorning dunyoqarashi, saviyasi, mahorati o'z ifodasini topadi. Kompozitsiya yaratish tizimi va usullari tarixiy sharoit, jamiyatning estetik qarashlari, davr talablari bilan bog'liq bo'lib, ularning o'zgarishi, san'atning o'zi, uning ijodiy metodlari rivoj topishi munosabati bilan o'zgarib, takomillashib, rivojlanib boradi.

Asar g'oyasi ijodkor tasvirlamoqchi bo'lgan, tasvir, voqea va shaxslarni umumiylikka yig'uvchi kuchdir. Qadimdan kompozitsiya asar g'oyasi bilan uzviy bog'liq holda tushunib kelingan.

Fanni o'rganishdan maqsad bo'lg'usi ijodkor mutaxassislarni tasviriy san'atning realistik maktab an'analarini o'rganish, saqlash hamda rivojlantirishda hozirgi zamon tasviriy san'atining yangi-yangi pog'onalarini egallash, yaratilgan va yaratilayotgan badiiy asar ta'sirchanligini anglash, his etish va badiiy g'oyasini oshirish, rivojlantirish yo'nalishlarini belgilab olish bo'yicha nazariy bilimlarini shakllantirishdan iborat. Malakali grafik rassom tayyorlashda kompozitsiya fanining ahamiyati kattadir. Kompozitsiya fani tubdan chizmatasvir, rangtasvir bilan chambarchas uzviy bog'liq.

Bu fanlarni bir-biridan ajratishni hatto tasavvur ham qilib bo'lmaydi.

Naturadan chizish butun bosqich davomida, o'quv jarayonining asosiy qismini tashkil etadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, amaliy mashg'ulotlarda g'arb san'ati qoidasiga ko'ra kompozitsiya asoslariga oid tushunchalar bilan talabalarni tanishtirish maqsadga muvofiqdir. Masalan:

Butunlik: kompozitsiyaning hamma qismlarini bir-biriga tegishlilikini ko'rsatish.

Balans: simmetrik joylashtirish xorijamlik hissini qo'shadi, asimmetrik joylashtirish esa noqulaylik, disbalans kabi tuyg'ularni yuzaga keltiradi.

Harakat: kartinada harakatni ifoda etishning ko'p yo'llari mavjud, masalan, predmetlarning joylashuvi, qomatlarining holati, daryoning oqimi.

Ritm: xuddi musiqa singari, san'at asari ham qaraganingizda nigohingizni yetaklab boruvchi ritm yoki sirli sehriga egadir.

Fokus (yoki Urg'u aksent): tomoshabinning ko'zi rasmda "eng muhim" bo'lgan narsada, yani markaziy fokus nuqtasida dam olishni istaydi, aks holda nigoh yo'qotilib, atrofda ma'nosiz sayr qilgandek bo'ladi.

Kontrast: to'q bilan och o'rtasidagi kuchli keskin farq, yoki minimal farq (Vistler o'zining Nocturne turkumida ishlatganidek).

Ornament (naqsh): asosda yotuvchi struktura, kompozitsiyadagi asosiy chiziq va shakllar.

Proportsiya (Nisbat): predmetlarning bir-biriga mos kelishi, katta-kichikligi, yaqin va uzoqligi.

Amaliy mashg'ulotlarda ushbu tushunchalar mazmun mohiyatini tushuntirishda “Tushunchalar tahlili” metodidan foydalanish, mavzu bo'yicha tayanch tushunchalarni o'zlashtirish darajasini aniqlash, o'z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu bo'yicha dastlabki bilimlar darajasini tashxis qilish imkonini beradi.

Metod quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

1. Talabalar mashg'ulot qoidalari bilan tanishtiriladi.

2. Mavzuga oid tushunchalar nomi tushurilgan tarqatmalar beriladi.

3. Talabalar mazkur tushunchalar qanday ma'no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo'llanilishi haqida yozma ma'lumot beradilar.

4. Belgilangan vaqt yakuniga yetgach, o'qituvchi berilgan tushunchalarning to'liq va to'g'ri izohini o'qib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi.

5. Har bir talaba to'g'ri javoblar bilan o'zining javobini taqqoslaydi, farqini aniqlaydi. Shu bilan birga o'z bilim darajasini tekshirib, o'zini o'zi baholaydi.

Ushbu metod orqali talabalarning bilimlarni o'zlashtirishi mustaqil, ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllanishiga yordam beradi.

Hozirgi kunda kitob poligrafiyasi texnologiyasi misli ko'rilmagan darajada rivojlanib ketdi. Kitob elementlarining maketini yaratish, uni badiiy bezatishda kompyuter yordamida va qo'l mehnatida bajarilsa-da, hali-hanuz buyuk ajdodlarimizdan qolgan meros, kitobni tayyorlash, badiiy bezatish an'alariga tayaniladi.

O'tmishda bosmaxonalar bo'lmagan, kitob qo'lda ko'chirilgan. Kitob o'z mazmuni bilangina emas, balki shakli va bezatilishi bilan ham kitobxonga manzur bo'lishi, uning didi va talabiga javob berishi, ma'lum estetik zavq bag'ishlashi kerak. Shu sababli amaliy mashg'ulotlarda bo'lajak grafik rassomlarga “Kitob muqovasi ustida ishlash”, “Kitob maketini yaratish”, “Kitob elementlari ustida ishlash” kabi mavzularni tushuntirish, mazmun-mohiyatini ochib berish, talabalarda ijodiy-amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda interfaol metodlardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida mahorat darslarining ahamiyati katta. Mahorat darslari zamonaviy ta'limning tobora ommalashayotgan shakli sanaladi. Mahorat darslari ochiq tashkil etilib, ilg'or pedagogik tajribalarni targ'ib etishga yo'naltirilgan samarali o'qitish shaklidir. Bu shakldagi o'qitish bir martalikdir. Mahorat darslarini tashkil etishda ko'p yillik ish tajribasiga ega, shuningdek, samarali metodika yoki texnologiyaga ega innovator pedagoglarning kasbiy malakalari ochiq tarzda, interfaol muloqot asosida hamkasb pedagoglar hamda talabalarga namoyish etiladi.

Mahorat darslarini tashkil etishda malakali pedagoglar quyidagi vazifalarni bajardilar:

1. Tajribali, mahoratli pedagog tomonidan izchil harakatlarning to'g'ridan-to'g'ri yoki izohli namoyish etish orqali pedagogik faoliyatda samarali shakl metod va vositalardan foydalanish usullarining ko'rsatilishi.

2. Muayyan muammo bo'yicha tajribali, mahoratli pedagog ish tajribasining ommalashtirilishi.

3. Mahoratli pedagog tomonidan o'zining kasbiy malakalarini shogirdlarga o'rgatishi.

4. Talabalarning kasbiy takomillashuvi uchun mahoratli pedagog tomonidan yordam ko'rsatilishi.

5. Pedagog xodimlar o'rtasida innovatsion texnologiyalarni ommalashtirish.

6. Mahorat darslari ishtirokchilari kasbiy kompetentligini oshirish.

Grafik rassomlarni tayyorlashda mahorat darslari shaklida o'qitish talabalarning ranglarni tanlash, ularni aralashtirib, yangi ranglar hosil qilish, ranglarni uyg'unlashtirish, issiq va sovuq tuslarni farqlash, o'z o'rnida ishlatish, predmet va inson qomatlarini atrof-muhit bilan bog'lash, ularning o'zaro nisbatlarini ajratish malaka va ko'nikmalarini shakllantirish va takomillashtirishga yordam beribgina qolmay, balki ustoz va shogirdni ijodiy-kasbiy yaqinlashtiradi.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodi – ta'lim oluvchilarni faollashtirish maqsadida ularni kichik guruhlarga ajratgan holda o'quv materialini o'rganish yoki berilgan topshiriqni bajarishga qaratilgan darsdagi ijodiy ish.

Ushbu metod qo'llanilganda ta'lim oluvchi kichik guruhlarda ishlab, darsda faol ishtirok etish huquqiga, boshlovchi rolida bo'lishga, bir-biridan o'rganishga va turli nuqtayi nazarlarni qadrlash imkoniga ega bo'ladi. Bu metod boshqa interfaol metodlarga qaraganda vaqtni tejash imkoniyatiga ega bo'ladi. Chunki o'qituvchi bir vaqtning o'zida barcha talabalarni mavzuga jalb eta oladi va baholaydi. Amaliy mashg'ulotlarda bu metoddan foydalanish o'qitish mazmunini yaxshi o'zlashtirishga, mustaqil va erkin fikrlashga, muloqotga kirishish ko'nikmasining takomillashishiga olib keladi, vaqt tejaladi va barcha talabalar faoliyatga jalb etiladi.

“Davra suhbatlari” metodi – aylana stol atrofida berilgan muammo yoki savollar yuzasidan ta'lim oluvchilar tomonidan o'z fikr-mulohazalarini bildirish orqali olib boriladigan o'qitish metodidir.

“Mashhur rassomlar ijodini tahlil qilish”, “Ko'rgazmalar taassuroti”, “Musiqqa va tasviriy san'at” kabi mavzularda “Davra suhbatlari” metodini qo'llash ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. “Davra suhbatlari” metodi qo'llanilganda stol-stullarni doira shaklida joylashtirish kerak. Bu har bir talabaning bir-biri bilan aloqa o'rnatib turishiga yordam beradi. “Davra suhbatlari” metodining og'zaki va yozma shakllari mavjud. Og'zaki “Davra suhbatlari”da o'qituvchi mavzuni boshlab beradi va talabalardan ushbu savol bo'yicha o'z fikr-mulohazalarini bildirishlarini so'raydi va aylana bo'ylab har bir talaba o'z fikr-mulohazalarini og'zaki bayon etadilar. Savolga javob berayotgan talabani barcha diqqat bilan tinglaydi, muhokama qilish lozim bo'lsa, barcha fikr-mulohazalar eshitilib bo'lingandan so'ng muhokama qilinadi. Bu esa talabalarning mustaqil fikrlashi, nutq madaniyatining rivojlanishi, kommunikativ va kreativ qobiliyatlarining shakllanishiga yordam beradi. Bu metod orqali talabalar berilgan mavzu bo'yicha o'zlarining bilimlarini qisqa va aniq ifoda etishga o'rganadilar. Qolaversa, ushbu metod orqali talabalarni ma'lum mavzu bo'yicha baholash imkoniyati yaratiladi. Bunda talabalar o'zlari bergan savollariga guruhdagi boshqa talabalar bergan javoblarini baholashlari, shu bilan birga o'qituvchi ham talabalarni baholashi mumkin.

Grafik rassomlarni tayyorlashda birinchi kursning birinchi semestridagi dastlabki vazifa dastgohli grafika bo'yicha “Kuz” mavzusiga bag'ishlanadi. Talaba usta rassomlarning shu mavzu bo'yicha yaratgan asarlarini ko'rib, o'qituvchi bilan tahlil qiladi, bu asardagi kompozitsion yechim haqida suhbatlashadi. O'quv yili sentabr oyidan boshlanishi hammaga ma'lum. Shu sababli ushbu mavzu yilning aynan kuz fasliga mos kelishi bilan maqsadga muvofiqdir.

Dunyo tasviriy san'atining to'plangan turli kompozitsiya qonunlari tajribasidan kelib chiqib, dastgohli grafikada rang-barang kompozitsiya uslublari va vositalarini qo'llash mumkin. Ammo grafikada ular rangtasvir va haykaltaroshlik bilan taqqoslaganda birmuncha boshqacharoq natija beradi. Bu grafikaning o'ziga xos xususiyatlari bilan

bog'liqdir. Grafika san'atining eng asosiy qirrasini bu – shartlilik, mana shu yechim orqali rangtasvir yoki haykaltaroshlik asarlaridan farq qilib turadi.

Kuzatishlar natijasida talaba xayolida, fantaziyasida kompozitsiya syujetlari paydo bo'ladi. Asta-sekin u bo'lajak kompozitsiya vazifasini ongida, tasavvurida chizadi. Atrofida sodir bo'layotgan voqealarga sinchkovlik bilan qaray boshlaydi. Kompozitsiya personaji va fazoviy bo'shliq vositalari tasvirining umumiy uyg'unligi tipik aniqlik bilan individual natura va etyudlarda amalga oshiriladi. Personajlar harakati, holati, yuz ifodasi, qiyofa – mimikasini yosh rassom ularni hayotda kuzatgan taqdiridagina haqqoniy va ishonarli ifodalab bera oladi. Hech bir naturachi mashg'ulotda ustaxona sharoitidagi haqqoniy qomat holatini bera olishga qodir emas. Talaba tabiatni kuzatadi, undagi o'zgarishlarning guvohi bo'ladi. Kuz faslidagi yig'im-terimlar, xalq o'yinlariga e'tiborni qaratadi.

Tanlangan syujet bo'yicha bir qator, qoralama etyudlar ishlash uchun, tabiat quchog'ini, yon-atrofni, shaharda ro'y berayotgan qaynoq hayotni kuzatadi. Shahardan chetga chiqib, zahmatkash qishloq xo'jaligi mehnatkashlari, bog'bonu paxtakorlarning qaynoq ish faoliyatlarini kuzatib, bir talay qoralama va etyudlar ishlab keladi. Mavzuga mos obrazlarni odamlar orasidan qidirib topib, ularni ishtiyoq bilan tasvirlashga kirishadi.

Shu jihatdan “Kuz” mavzusidagi amaliy mashg'ulotda talabalardan kuz faslidagi manzaralarni kompozitsion tasvirlash, fasl holati, uning xarakterli ranglarini tanlash kabi vazifalarni bajarish talab etiladi. Ushbu mavzuni o'tishda “Bahs-munozara” metodidan foydalanishni tavsiya etamiz.

“Bahs-munozara” metodi biror mavzu bo'yicha ta'lim oluvchilar bilan o'zaro bahs, fikr almashinuv tarzida o'tkaziladigan o'qitish metodidir.

Har qanday mavzu va muammolar bilimlar va tajribalar asosida muhokoma qilinishi nazarda tutilgan holda ushbu metod qo'llaniladi. Bahs-munozarani boshqarish vazifasi talabalardan biriga topshiriladi yoki o'qituvchining o'zi olib borishi mumkin. Bahs-munozarani erkin holatda olib borish har bir talabani munozaraga jalb etishga harakat qilish lozim. O'qituvchi munozara olib borilayotganda paydo bo'ladigan nizolarni ham bartaraf etishga harakat qilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, interfaol metodlar talabalarni erkin fikrlashga undaydi, tinglash va tahlil qilish, ijodkorlik qobiliyatining rivojlanishi, kasbiy mahorat, malaka va ko'nikmalar, grafik rassomlarga xos bo'lgan sifatlarning shakllanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xudoyberganov R.A., Xudoyberganov B.R. *Chizmatasvir. – T.: G'G'ulom, 2015.*
2. Ishmuhammedov R., Mirsoliyeva M. *O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari. – T.: Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2014.*
3. Ishmuhammedov R., Yuldashev M. *Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – T.: Nihol nashriyoti, 2013.*
4. Toshmurodov M.E. *Chizmatasvir. – T.: NOSHIR, 2012.*

Madina MAXKAMOVA,

Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat texnika universiteti o'qituvchisi

TEXNIK FANLAR ASOSIDA TALABALARDA AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI

Annotatsiya

Maqolada texnika oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan axborot texnologiyalari fani asosida talabalarda axborot madaniyatini shakllantirishda o'qituvchi faoliyatining asosiy xususiyatlari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Oliy ta'lim muassasasi, axborot, madaniyat, texnologiyalar, faoliyat, o'qituvchi, talaba, o'quv-uslubiy, fan, muloqot.

В статье отражены основные аспекты деятельности преподавателя по формированию студентов высших технических учебных заведений информационной культуры в процессе обучения предмету информационные технологии.

Ключевые слова. Высшее учебное заведение, информация, культура, технологии, деятельность, преподаватель, студент, учебно-методический, наука, общение.

Article reflects the main aspects of the teacher's activity on the formation of students of higher technical educational institutions of information culture in the process of teaching the subject "Information Technologies".

Key words. Higher education institution, information, culture, technology, activity, teacher, student, educational-methodical, science, communication.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari oldida axborot madaniyatiga ega bo'lgan ijodkor shaxsini shakllantirish vazifasini zamon talabi darajasida bajarishga katta e'tibor berilmoqda. Chunki o'qitish jarayonida talabalarda axborot madaniyatini rivojlantirish ijtimoiy zaruriyat sifatida kun tartibiga qo'yilmoqda. Texnika oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini jadallashtirish, samaradorligini oshirish, optimallashtirish bilan birga ularni ilmiy-nazariy va texnik bilimlar bilan qurollantirish kabi vazifalar talabalarda axborot madaniyatini rivojlantirish imkoniyatini yaratadi. O'qituvchi o'qitish jarayonida axborot oqimidan samarali foydalanish natijasida talabalarga yangi bilim berish, tushuntirish, ko'rsatish, namoyish qilish, ularning bilimini mustahkamlash va mukammallashtirish, savol-javob o'tkazish, amaliy ko'nikma va malakalar hosil qilish, o'zlashtirishini nazorat qilish, bilimlarni sinash, baholash kabi ishlarning samarali bo'lishini ta'minlaydi. Ushbu jarayonlar o'qituvchidan unumli ishlashni talab etadi. U mazkur faoliyatga talabalarni tayyorlashi, ular bilan bajaradigan ishlarni belgilashi, rejalashtirishi, boshqarishi, so'nggi qarorni esa, albatta, o'zi qabul qilishi bevosita uning pedagogik mahoratiga bog'liq.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, hozirgi vaqtda texnika, texnologiya va mashinasozlik, neft va gaz, energetika sohalariga ega bo'lgan har tomonlama yetuk, o'z sohasini yaxshi biladigan, raqobatbardosh muhandislarni tayyorlash dolzarb hisob-

lanadi. Shunday ekan muhandislar o'z mutaxassislik fanlaridan chuqur bilimga ega bo'lishi bilan birga axborot texnologiyalari haqidagi bilimlarni egallashlarida “Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari” fanining ahamiyati katta. Chunki ushbu fan talabalarda axborot madaniyatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu fanning qiziqarli va mazmunli bo'lishida o'qitishning shakli va usullarini tanlash, o'quv jarayonini tashkil qilish, talabalarning o'quv faoliyatiga alohida e'tibor qaratish, ularning mustaqil ishlarini o'quv rejasida belgilangan holda amalga oshirish kabilar talabalarni yangi bilimlar bilan qurollantiradi.

“Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari” fanining mashg'ulotlarida o'qituvchilar talabalarda yangi bilim va malakalarni hosil qilish, o'zlashtirishni baholab, yangi vazifalar berish, o'quv ma'lumotlarini o'rganishni amalga oshirish bilan birga texnik ta'lim faoliyatini yaxshilash, mavzularni modullarga ajratib o'qitish, talabani kasbiy faoliyatga tayyorlash, ma'ruza uchun taqdimot yoki mavzu bo'yicha amaliy mashg'ulotlarning elektron vositalarini yaratish, mustaqil ishlarni tashkil etish, murakkab bo'lmagan dasturlarni tuzish, nazorat ishlarini bajarish, kompyuterdan foydalanish orqali tashkil etadi. Bunda texnik tuzilmalar, dasturiy va o'quv-uslubiy ta'minotlar amalga oshiriladi. O'quv-uslubiy ta'minot kompyuterli o'qitish texnologiyasi jarayonini aniqlaydi va belgilaydi. Bu o'z o'rnida:

- axborot madaniyatini shakllantirishda yordam beruvchi o'quv va boshqa turdagi axborotlarni talabalar to'liq va aniq tasavvur qilishlari uchun fanni o'rganish bo'yicha metodik ko'rsatmalardan iborat va mavzularning mazmunini qisqacha ochib beradigan qo'llanmalar tayyorlash;

- asosiy darslik, o'quv qo'llanma, qo'shimcha o'quv materiallari, davriy ilmiy-uslubiy nashrlarda chop etilgan maqolalar va internet-saytlarning kompyuterli tizimlarini yaratish va amaliyotda qo'llash;

- ta'lim oluvchilarning bilimlarini mustaqil baholashga imkon beruvchi o'qitish dasturlarning elektron variantlarini lazerli disklar, flesh kartalar va boshqalar yordamida talabalarga yetkazilishi va bunda ularning tayyorgarlik darajasini hisobga olish va materiallarni yagona tizimga solish imkonini beradi.

Talabalarda axborot madaniyatini shakllantirishda o'quv materiallarini tanlash va tizimlashtirishda o'qituvchidan quyidagilarni amalga oshirish talab etiladi:

- bo'lajak muhandislarni tayyorlash maqsadlarini e'tiborga olgan holda o'quv kursi mazmunida axborot madaniyatini shakllantirish modelini qurish (DTSda nazarda tutilgan va o'rganilishi majburiy bo'lgan asosiy tushunchalar va ta'riflar doirasida);

- axborot texnologiyalari asosida talabalarning idroki va xotiralarini mustahkamlash maqsadida o'quv materialini modullar, bo'limlar, mavzular va elementlarga ajratish;

- har bir mavzu mazmuni uchun talabalar tomonidan o'zlashtirish darajalarini aniqlash uchun testlar ishlab chiqish;

- o'qitish jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini qo'llash, multimediali va tarmoqli resurslar hamda ta'limni axborotlashtirishga doir yondashuvlar haqida bilimlarga ega bo'lish;

- o'quv jarayonini tashkil etish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tanlash, mashg'ulotlarni o'tkazishda ularni qo'llash, usullarini ishlab chiqish;

- kompyuter orqali o'quv, ko'rgazmali, axborotni yig'ish, qayta ishlash, saqlash va uzatish bo'yicha faoliyatni amalga oshirish uchun dasturiy vositalar va apparatli qurilmalarni qo'llash, hisoblash va axborot-qidiruv faoliyat jarayonini avtomatlashtirish, o'rganilayotgan obyektlar haqidagi axborotlarni kompyuterli vizuallashtirish, ekranda

grafiklar va diagrammalarni qurish bo'yicha ko'nikma va malakalarga ega bo'lish kabi ilmiy-uslubiy tayyorgarlikka ega bo'lishi talabalar tomonidan ta'lim mazmunini egallashda muhim o'rin tutadi.

Texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarida axborot madaniyatini shakllantirishda kompyuter bilan erkin muloqot qilish ularning fan-texnika taraqqiyotining ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar haqidagi bilimlarini rivojlantiradi. Mashg'ulotlarda o'rganilayotgan mavzularni audio, video yozuv yoki elektron variantda amalga oshirish, ma'lumotlarni kompyuter texnologiyalari asosida talabaga yetkazib berish, berilgan topshiriqlarni bajarishni o'rgatish, ularni izlanishga tayyorlash, o'z ustida ko'proq ishlab, yetarli tajriba orttirish, o'quv materiallarini tushunarli, ravon tilda ifoda etish, so'nggi yangiliklardan keng foydalanish va barcha ta'lim tamoyillari asosida bo'lajak muhandislarning texnik tafakkurini rivojlantirishda samarali ishlar olib borilmoqda.

Shu jihatdan ham, har bir pedagog talabalarda axborot madaniyatini shakllantirish jarayonida samarali foydalanish uchun quyidagilarni nazarda tutishi lozim:

- axborot madaniyati haqida o'z bilimlarini boyitib borish va o'ziga ishonch hissini uyg'otish, mustaqillikni shakllantirish, o'quv faoliyatiga javobgarlikni oshirish;

- talabaning moyilligi, qiziqishi va qobiliyatiga to'g'ri tashxis qo'yib, maqsadli ta'limda uning imkoniyatlari qondirilishi va jamiyatda o'z o'rnini belgilab olishga sharoit yaratish;

- har qanday axborot ilmiy asoslangan bo'lib, pedagogik jihatdan talabga mos, didaktik xususiyatga ega bo'lishi, o'quv bilish faoliyati samarali kechishi va bu jarayonlar loyihalash bilan olib borilishi;

- talabalarda axborot madaniyatini shakllantirishda har bir fan sohasi bo'yicha o'ziga xos nazariya va amaliyotlardan foydalanish, bunda kompyuter vositalarini qo'llash metodik jihatdan ishlanganligi va o'quv jarayonida axborotlashtirishni yuqori darajada olib borish;

- axborot texnologiyalari va texnik kompyuter vositalardan foydalanish samaradorligini oshiruvchi didaktik materiallar ishlab chiqishni takomillashtirish;

- talabalarda axborot madaniyatini shakllantirishda yangi pedagogik uslublarni oldindan loyihalashtirilishi va yakuniy natija samaradorligini kafolatlash;

- axborot madaniyatini shakllantirish metodlarini amaliyotga joriy etish, munozara, debat, davra suhbatlaridan foydalanib, dars jarayonida talabalar faolligini oshirish, ishchanlik muhitini yaratish, ya'ni testlarda qo'llaniladigan qisqa javoblar bilan cheklanib qolmasdan, talabalarning fikrini suhbat metodi bilan bilish, uning ichki bilimlar dunyosini ochib berishdir. Shu jihatdan ham talabalarda fikrlashni, xotira, diqqatni, aql sifatlarini (teranlik, egiluvchanlik, tejamkorlik, mustaqillik) rivojlantirish, fanga oid bilim va ko'nikmalarni takomillashtirish;

- talabalarda intellektual bilimlarga, jamiyatga, qonuniyatlariga bo'lgan ehtiyojlarni o'z hissiyoti va ruhiy holatlarini boshqarish bo'yicha zaruriy ko'nikmalarni shakllantirish. Ortiqcha xavotirni yengish, o'zini xolisona baholashni tarbiyalash;

- maqsadga intilish, tashabbuskorlik, o'z kuchiga ishonish, o'zini boshqara olishni rivojlantirish, o'z faoliyatini rejalashtirish, amalga oshirish kabilarni nazorat qilish muhimdir.

Axborot madaniyatini shakllantirishda talabalarning diqqatini boshqarish, ularga bajariladigan ishlarni tushuntirish, zaruriy ehtiyoj va holatlarni faollashtirish, faoliyatga yordam berish, tuzatish kiritish jarayonini, o'quv faoliyatining natijasini baholash o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liqdir.

Talabaning axborot madaniyati ta'lim jarayoni davomida ham, ta'limdan tashqari vaqtda ham ularda axborot ma'lumotlari bazasini yaratishda professor-o'qituvchilarning intellektual salohiyatining ta'siri nihoyatda katta. Bunda har bir talabaning bilim darajasini yuksaltirish, o'quv jarayonida sodir bo'ladigan munosabatlarni ochib berish, axborot texnologiyalari, kompyuter va telekommunikatsiyalar yordamida qayta ishlash, saqlash, uzatish bilan bog'liq bo'lgan yo'nalishlarni amalga oshirish kabilar muhim hisoblanadi. Chunki ushbu jarayonda talabalar axborot texnologiyalari, texnik vositalari, dasturlariga oid ma'lumotlarni, parametrlarni, tafsilotlarni, nutq, matn, tasvir, grafik, jadval, videotasvir, tovush va boshqa ko'rinishlarni ifodalovchi holatlarni amalga oshiradilar.

Talabalar mashg'ulotlarda axborot – bu aniq va amalda ishlatiladigan xabarlar ekanligini, bu xabarlar kuzatishlarni o'z ichiga olishi bilan birga axborotga aylanishini, umuman, axborot odamlar orasidagi ma'lumot almashinuvi bo'lib, keng ma'nodagi insoniyat faoliyatining bir sohasi ekanligini bilib olishadi. Shu jihatdan “Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari” faniga oid mashg'ulotlarda o'qituvchi va talabalar o'z faoliyatlarida quyidagi vazifalarga amal qilishlari ularning hamkorligini yanada mustahkamlaydi:

T№	O'qituvchining faoliyati	Talabaning faoliyati
1	Talabalarda axborot madaniyatini shakllantirish maqsadi va vazifasini tushuntirish.	Axborot madaniyatini shakllantirishda shaxsiy faoliyat ko'rsatish.
2	Talabalarni axborot madaniyati haqidagi voqea-hodisalar bilan tanishtirish.	Axborot madaniyati haqidagi bilimlarni egallash.
3	Axborot madaniyati haqidagi bilimlarni egallash jarayonlarini boshqarish.	Axborotlarni tahlil etish, xulosa qilish, taqqoslash, solishtirish, tartibga solish ko'nikmalarini rivojlantirish.
4	Axborotlar orqali jamiyatdagi voqea va hodisalarni anglash.	Jamiyat talablarini anglash va ularda mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish.
5	Talabalarda axborot madaniyatini shakllantirishda nazariyadan tajribaga o'tish jarayonini boshqarish.	Axborot madaniyati haqidagi bilim va ko'nikmalarini amaliyotda qo'llash.
6	Axborot madaniyatini shakllantirishda talabalar faoliyatini tashkil etish.	Yuzaga kelgan muammolarni hal qilish.
7	Talabalarda axborot madaniyati rivojlanishini tekshirish, baholash.	Axborot ma'lumotlarni mustaqil baholash.
8	Axborot tushunchasi va mohiyatini tushunish va ular asosida insonni hayotga tayyorlash. Axborot faoliyatidagi yangiliklar haqidagi bilimlarning xususiyatlarini bilish.	Axborot madaniyatini shakllantirish, ijodiy tafakkur va dunyoqarashga ega bo'lish va ularni ilmiy, obyektiv jihatdan farqlash qobiliyatini o'zlashtirish.
9	Axborot madaniyati rivojlanishida ijtimoiy va axloqiy muammolarining fan-texnika bilan o'zaro uyg'unligini tushuntirish.	Axborot texnologiyalariga oid muammolarni hal etishga o'rganish. Axborot manbalaridan, konsepsiyalardan foydalanish yo'nalishiga ega bo'lish.
10	Axborot haqidagi tushunchalarning kundalik va ijodiy hayotdagi ahamiyatini o'rganish.	Axborotlarni tahlil etish, taqqoslash, modellashtirish, o'z-o'zini takomillashtirish va mustaqil ta'lim olish ko'nikmasini egallash.
11	“Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari” fanining metodologiyasi, shakl va metodlarini talabalarga tushuntirish.	Axborotlarni tezkorlik bilan o'zlashtirish va ulardan amaliyotda foydalanish malakasiga ega bo'lish.

12	Axborot madaniyatini shakllantirishda talabalarning mas'uliyatini rivojlantirish.	Har bir axborotga mas'uliyat bilan yondashish ko'nikmalarini rivojlantirish.
13	Texnik adabiyotlarni o'qish, tarjima qilish. Texnik tajriba va axborot asoslarini talabalarga o'rgatish.	Muhandislik mavzulari bo'yicha o'z fikrlarini ifoda etish va mutaxassislikka oid ilmiy-texnik matnlarni o'qish va tarjima qilish (lug'at bilan)
14	Insoniyat hayoti va faoliyatida axborot madaniyatning rolini tushuntirish. Madaniy qadriyatlar, ijtimoiy tajribalarni saqlash va uzatishda ular haqidagi tushunchalarga ega bo'lish va talabalar qobiliyatini rivojlantirish.	Axborot madaniyatining jamiyatdagi o'rnini tushunish va unga bo'lgan munosabatni bilish qobiliyatiga ega bo'lish. Axborot madaniyati tajribasini o'rganish.
15	Zamonaviy axborot texnologiyalari asosida o'quv jarayonini tashkil etish shakllari, ta'lim maqsadlari, o'qitish metodi, bilimni nazorat qilish turlari haqida ma'lumot berish.	O'quv mashg'ulotlarida ta'lim maqsadlari, uslublarini egallashda turli axborotlar, ko'rgazmali, reproduktiv, muammoli, izlanuvchan (evristik), sinchkovlik, qobiliyatiga ega bo'lish.
16	Axborot madaniyatini shakllantirish mazmuni va yo'nalishlari haqida talabalarga ma'lumotlar berish.	Talabalarni o'z-o'zini boshqarishga, mustaqil nazorat qilishga o'rgatish. Ular bilan auditoriyada va auditoriyadan tashqari ishlarda o'quv-tarbiya vaziyatlarini tahlil etish, muhandislik vazifalarini hal etish va uni aniqlash ko'nikmasini egallash.
17	Texnik axborotlar to'g'risida ma'lumotlar va ularning turlari to'g'risida bilimlarni shakllantirish. Texnik xizmat ko'rsatishga oid axborotlar haqida ma'lumotlarga ega bo'lish.	Texnik axborotlar to'g'risida tushunchani egallash, texnik xizmatni yo'lga qo'yish to'g'risida tasavvur hosil qilish, uni ishlash mexanizmlarini bilishga erishish.
18	Mehnat va ishlab chiqarishda axborot texnologiyalarining o'rniga oid ma'lumotlarni talabalar ongiga singdirish	Sanoatni rivojlantirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish.

Axborot madaniyatini shakllantirish jarayoni yuzaga keladigan muammolarni o'qituvchi va talaba hamkorligida hal etish, o'qitish va targ'ibot ishi qonuniyatlarini uyg'un ravishda amalga oshirishni o'rganish, ularning kasbiy faoliyatini yanada mukammal va samarali bo'lish bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish imkoniyatini yaratadi. Bunda har bir o'qituvchi talaba bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqotda bo'libgina qolmay, balki kompyuter texnologiyalari asosida mashg'ulotlarni ko'rgazmali, innovatsion va tizimli olib borish jarayonlarini amalga oshiradi. Shu jihatdan ham o'quv jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanishda texnika fanlari yangiliklari va yutuqlari bilan tanishish, ilg'or novatorlik va chet el tajribasini o'rganish, kompyuter texnologiyalarini amalga oshirish mahoratiga ega bo'lish ta'lim jarayonining samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Talabalarda axborot madaniyatini shakllantirishda ta'limni individuallashtirish ham muhim hisoblanadi. Shuning uchun mashinasozlik, energetika, neft-gaz, avtomatlashtirish va elektronika sohalari bo'yicha o'qitiladigan mutaxassislik fanlariga doir laboratoriya mashg'ulotlarini amalga oshirishda talabaning ta'lim jarayonining tuzilishi va mazmuni yaxlitligi haqida ma'lumotga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda ta'lim maqsadlariga erishishda o'quv materiallarini kichik-kichik bo'laklarga ajratib o'rganish, o'qishni individuallashtirish va murakkablashtira borish, bilimlarni tabaqalashtirish, axborot texnologiyalarini keng joriy etish kabilar talabalarni bilimlar bilan qurollantirish bilan birga ularda axborot madaniyatini shakllantirish vazifalarini

amalgaga oshiradi. Buning natijasida talabalar texnik ta'lim mohiyati va mazmunini anglashga ijtimoiy va ijodiy yondashish, fikrlash, yangilik yaratish, yangi g'oyalar, maqsadlarni vujudga keltirish, aniq maqsadga qaratilgan ijod qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ushbu jarayonda talabalarda sinchkovlik, tasavvur, bilimga va kasbga qiziqish, irodalilik, tanqidiy fikr, bilim olishga ishtiyoq, aqliy tayyorgarlik xususiyatlari rivojlantiriladi. Ularda tanlagan kasbini chuqur o'rganish sohasidagi nazariy dunyoqarashi, bilim va ko'nikmalarni chuqur o'zlashtirish, texnik ijodkorlikni o'stirish, mustaqil ishlash, ixtirochilik faoliyatida ishtirok etish kabilarga bo'lgan intilishlari namoyon bo'ladi.

Shu jihatdan davr talabiga xos yangiliklar, ta'limning zamonaviy interfaol shakllari, usullari, vositalarini o'rganish, yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarini egallash kabi vazifalarini amalga oshirishda har bir professor-o'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha mavjud adabiyotlar, gazeta-jurnal materiallari bilan muntazam tanishib borishi, talabalarning umumiy bilim va madaniy darajasini yuksak saviyada bo'lishini ta'minlaydi. Bunda ularning tafakkurini takomillashtirish, o'qitish mazmunining uslubiy darajasini oshirish, Axborot resurs markazi bilan hamkorlikda tadbirlar o'tkazish va internet orqali axborotlar olishga ko'maklashish, har tomonlama chuqur texnik bilimga ega bo'lish kabilar yangicha ong va tafakkurga ega, ma'naviyati yuksak bo'lgan muhandislarining kamol topishida muhim o'rin tutadi.

Ushbu jarayonda har bir talabani axborot faoliyatini tashkil etish va ularni tarkib toptirish, shuningdek, ijtimoiy va kasbiy ahamiyat xususida nazariy ma'lumotlar berish va mustahkamlab borishni ta'minlash borasidagi shaxsiy ehtiyojni qaror toptirish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. – T.: “Xalq so'zi” gazetasi, 2017-yil 23-dekabr.
2. Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. 488 b.
3. Avliyaqulov N.X. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari. – T., 2001. 67-b.
4. Ashurova D., Yuldosheva Z. Ta'lim tizimida innovatsion va axborot texnologiyalarini qo'llash – zamon talabi. –T.: Xalq ta'limi jurnali, 2006-yil 1-son, 15-19-b.
5. Алиева М.С. Активизация процесса усвоения общетехнический знаний учащихся учебных заведений ССПО. – Т.: Фан, 2004. – С. 208.

Nigora RO'ZIQULOVA,
Nizomiy nomidagi TDPU tayanch doktranti

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING AXBOROT BILAN ISHLASH KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH JARAYONIDA MEDIATA'LIM IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborotlar bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirish jarayonida mediata'limdan samarali foydalanishning mohiyati ochib berilgan. Shuningdek, maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga axborotlarni dastlabki tahlil qilishni o'rgatish jarayonining mazmuni bayon etilgan.

Kalit so'zlar. Boshlang'ich ta'lim, kompetensiya, mediata'lim, ta'lim beruvchi, ta'lim oluvchi, axborot, ijodkorlik.

В статье раскрыта сущность эффективного использования медиаобразования в процессе формирования информационной компетенции у учащихся начальных классов. Также изложено содержание процесса обучения первичному анализу информации учащихся начальных классов.

Ключевые слова. Начальное образование, компетенция, медиаобразование, преподаватель, ученик, информация, творчество.

This article observes the successful capability of learners in using informations with improving the competence during the media teaching (educating). Besides that the article includes the observed process of getting information by learners.

Key words. Primary education, competence, media education, teacher (trainer), learner (trainee), information, creative.

XXI asrda axborot, bilim va ko'nikmalarni muntazam ravishda yangilab borish vazifasi jahon ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining muhim omiliga aylanib bormoqda. Bu esa ta'lim tizimining yangi, innovatsion modelini yaratishni taqozo etmoqda.

Milliy ta'lim tizimining modernizatsiya qilinayotgan zamonaviy bosqichi fundamental o'zgarishlar va tizimli yondashuv bilan xarakterlanadi. Zero, shiddat bilan o'zgarayotgan dunyoda yosh avlodni yetuk kadrlar qilib tayyorlashga mas'ul bo'lgan pedagoglar oldiga qo'yilayotgan talablar nihoyatda yuqori bo'lib, ular sifat jihatidan yangi, intellektual, ma'nan barkamol va yuksak professional salohiyatli shaxslarni shakllantirishga yo'naltirilgan.

Bunday maqsadlarga erishish uchun, avvalo, ta'lim muassasalari faoliyatiga jiddiy e'tibor qaratish, mediata'lim vositalaridan samarali foydalanish zarurligi ayon

bo'ladi. Jamiyatdagi fan-texnika yutuqlari o'z navbatida, axborotlar oqimining oshib borishiga sabab bo'ladi. Axborotlashgan jamiyatning asosiy talabi eng avvalo, axborot tayyorlash, unga “ishlov berish”, saqlash va jamiyat a'zolariga yetkazish bilan bog'liq bo'ladigan ishlarga sharoit yaratuvchi jamiyat¹. Bunday jamiyatning faol tashkil etuvchilaridan biri shubhasiz o'quvchilardir.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qaroriga ko'ra tasdiqlangan DTSda boshlang'ich sinf bitiruvchilarida shakllangan axborot bilan ishlash kompetensiyasining A1 darajasida tavsiya etilgan media manbalardan axborotlarni izlab topa oladi, zarur bo'lsa uni boshqa ko'rinishlarga (matn, jadval, sxema va h.k.) o'tkaza oladi, A1+ darajasida mustaqil ravishda turli media manbalardan axborotni izlab topa oladi, dastlabki tahlil qila oladi deb belgilangan. Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi – mediamanbalardan zarur ma'lumotlarni izlab topa olishni, saralashni, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularning xavfsizligini ta'minlashni, mediamadaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Ya'ni o'quvchilar axborotlarni qabul qilish barobarida ularni tegishli fan sohalari bo'yicha qo'llay olishi shart hisoblanadi.

Ushbu maqsadlarni amalga oshirish kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan mediata'limni tashkil etish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Ta'lim sifati ko'p jihatdan o'qituvchining kompetentligi va kasbiy mahorati bilan belgilanadi. “Kompetentlik” atamasi (lotincha *competentio* intilaman, loyiqman, munosibman) – chuqur bilim va tajribaga egalik, yuksak mahorat, xabardorlik, omilkorlik deganidir. Kompetentli yondashuv dunyoda ta'limning konseptual asosiga aylanmoqda. Ayni paytda kompetentlik bu nafaqat bilimlarga ega bo'lish, balki ularni amaliyotga moslashtira olish imkoniyati hamdir.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim esa – o'quvchilarda egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z shaxsiy kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'limdir.¹

Mavzuimizni yanada ochiq bayon qilqish uchun “Media” atamasiga e'tibor qaratsak. “Media” atamasi – XX asrda dastlab ommaviy madaniyatni shakllantiruvchi vositalarga nisbatan qo'llangan.²

Mediata'lim hozirgi davrda shaxsning ommaviy axborot vositalari orqali rivojlanish jarayonini anglatadi.

Mediata'limning mohiyati va xususiyatlari borasidagi fikrlar so'nggi yillarda pedagogik muhitda eng muzokarali masalaga aylandi. Olimlar zamonaviy olamdagi mediata'limni ommaviy axborot bilan muloqot madaniyatini shakllantirish maqsadida ijodiy, kommunikativ salohiyatlar, tanqidiy tafakkur, mediamatnlarni to'laqonli idrok etish, talqin qilish, tahlil qilish va baholash, mediatexnika yordamida o'z-o'zini ifodalashning turli shakllariga o'qitish maqsadida ommaviy kommunikatsiya (media) vositalari va materiallari yordamida shaxsni rivojlantirish jarayoni sifatida ko'radi.³

¹ Falsafa ensiklopedik lug'at. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti. 2010. 32-b.

² Vahobov M. M. Maktab va hayot jurnali. 2016-yil. 3-son, 2-b.

³ Umataliyev Z. Mediavaxfsizlik yoshlarimiz kelajagining poydevori sifatida. “Ilmiy-pedagogik va o'quv-metodik nashrlar orqali informatsiyaviy tahdidlarga qarshi kurashish: profilaktika, texnologiya, mexanizm” respublika ilmiy-amaliy konferentsiya to'plami. – T.: 2017-y. 223-b.

Dunyoda mediata'limning ahamiyati turli xalqaro tashkilotlar, jumladan, YUNESKO tashkilotining tavsiyalarida alohida ta'kidlanib, mediata'lim rivojlanishi qo'llab-quvvatlangan (media education barcha turlari – elektron, bosma, grafik, media va boshqalar).

YUNESKO hujjatlari mediata'limni (ingl. *media education*, lotincha *media* – vosita) quyidagicha aniqlaydi: Mediata'lim (*media education*) media (bosma va grafik, tovush, ekran va boshqa) va har xil texnologiyalar turlari bilan bog'liq; u talabalarga ularning ommaviy axborot vositalarini qay tarzda qo'llanilishini tushunishga, boshqalar bilan aloqa qilganda mediadan foydalanish qobiliyatlarini egallashga imkoniyat beradi; quyidagilar bo'yicha inson bilimini oshiradi:

- 1) mediamatnlarni tahlil qilish, tanqidiy anglash va yaratish;
- 2) mediamatnlarning manbalarini, ularning siyosiy, ijtimoiy, tijorat va yoki madaniy manfaatlarini hamda kontekstini aniqlash;
- 3) media tomonidan tarqatilayotgan mediamatnlar va qadriyatlarini sharhlash;
- 4) mediamatnlarni yaratish, ularni tarqatish hamda ularga qiziqish bildirgan auditoriyaga ega bo'lish maqsadida tegishli medialarni tanlash;
- 5) qabul qilish va ishlab chiqarish maqsadida mediaga erkin ravishda kirish imkoniyatiga ega bo'lish.⁴

Mediata'lim – asosiy qonunlarni tushunishga yordam beradigan, oddiy yo'nalishlardagi media axborot tilini o'rganishga ko'maklashadigan, o'quvchilar badiiy salohiyatining o'sishi, rivojlanishiga hissa qo'shadigan, mediamatnlarni qabul qilish, o'rganish va malakali tahlil etish ko'nikmasini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini ifodalaydi.⁵

Xorijiy davlatlardagi shu sohada tadqiqot olib borayotgan bir qator olimlarning fikriga ko'ra, mediata'lim tarbiyaviy, ta'limiy ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarni ta'lim-tarbiya jarayonida tanqidiy-tahliliy fikrlashga o'rgatadi.

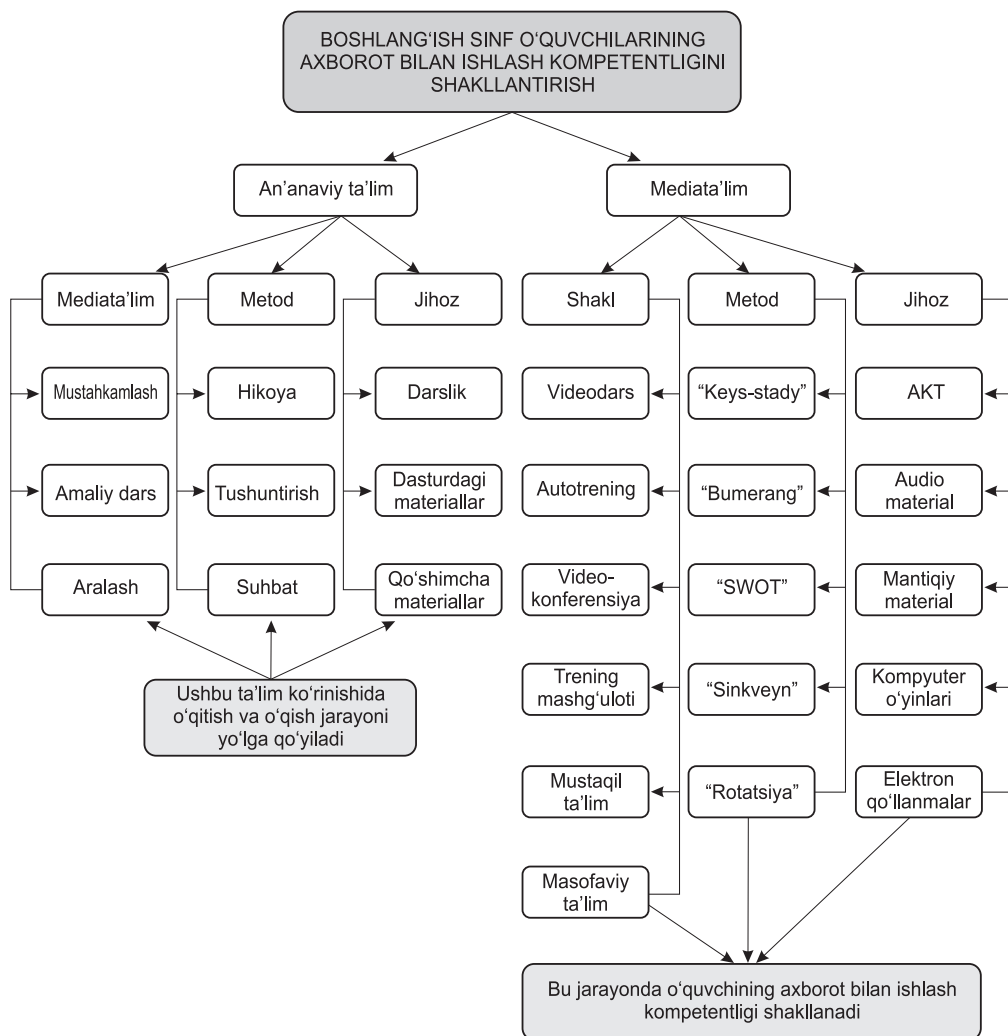
Mediata'lim shaxslarni xabarlarini talqin qilish va yaratish, kommunikatsiya uchun tobora mos keladigan mediani tanlashga o'rgatadi. Mediata'lim odamlarga o'zlarining axborot olish huquqini amalga oshirish imkonini beradi, bu nafaqat ularning shaxsiy o'sishiga ko'maklashadi, balki ijtimoiy (hayotda) ishtiroki va interfaolligini oshiradi. Bu ma'noda mediata'lim demokratik fuqarolik va siyosiy tushunishga tayyorlab boradi. Mediata'limni insonning butun hayoti mobaynidagi ta'lim konsepsiyasining qismi sifatida rivojlantirish zarur.

Mediata'lim natijasi auditoriyaning mediakompetentligi, mediasavodxonligi darajasining ortishidan iborat bo'ladi. Mediakompetentlik ko'p o'lchamli bo'lib, bilimlarning rivojlangan strukturasi asoslangan keng istiqbollarni talab etadi. Bu qotib qolgan kategoriya emas, kompetentlik darajasini insonning butun hayoti davomida bilishga oid, emotsional, estetik va axloqiy mediaaxborotni idrok qilish, talqin qilish orqali oshirib borish mumkin.

Boshlang'ich ta'limda mediata'limni tashkil etish jarayoni quyidagi jadvalda taqqoslab bayon qilingan:

⁴ Paxrutdinov Sh.I. Globallashuv va axborot almashinuvi jadallashgan sharoitda mediata'limning ahamiyati. – T.: Xalq ta'limi ilmiy-metodik jurnali. – T.: 2017-yil 2-son, 116-b.

⁵ Федоров А.В. , Новикова А.А. Медиаобразование в ведущих странах Запада. - Таганрог: Изд-во Кучма, 2005 г. – С.71.

An'anaviy ta'lim va mediata'limda axborotlar bilan ishlash kompetentligini shakllantirish jarayonining qiyosiy tahlili:

An'anaviy ta'limda:

- didaktik materiallarni va ularni o'rganish metodlarini faqat o'qituvchi tanlaydi;
- ta'limiy va rivojlantiruvchi maqsadlar mavzu mazmunidan kelib chiqib belgilanadi;
- ta'lim berish jarayoni tizimli amalga oshiriladi;
- didaktik materiallarning o'zaro uzviylikda uzatilishi, avvaldan ma'lum bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni berish bilan chegaralanish;
- o'rganiladigan bilimlar hajmining bir qolipga solinganligi;
- "ta'lim beruvchi-ta'lim oluvchi" munosabatlari yetakchi hisoblanadi;
- tayyor namuna asosidagi mashqlardan keng foydalaniladi.

Mediata'limda:

– o'rganilayotgan mavzu yuzasidan asosiy g'oya va mazmunni o'qituvchi ko'rsatib beradi, material mazmunini to'ldirish ta'lim oluvchilar bilan birga amalga oshiriladi;

– ta'lim oluvchilardagi ijodiy “uyg'onishlar” tufayli tasodifiy burilish va chetga chiqishlar yuzaga keladi;

– didaktik materiallarga ta'lim oluvchilarda axborotlarni qabul qilishda ijodiy yondashuvni shakllantirishga qaratilgan materiallar kiritib boriladi;

– ta'lim oluvchilardagi ijodiy tasavvurlarning kengligiga qarab bilimlar hajmi chegaralanmaydi;

– “ta'lim beruvchi-ta'lim oluvchi” munosabatlari qatorida “ta'lim oluvchi-ta'lim oluvchi” munosabatlariga keng o'rin beriladi;

– muammoli ta'limga keng o'rin beriladi.

Mediata'limda o'quvchilarning axborotlar bilan ishlash kompetentligini rivojlanish bosqichlarini ko'rib chiqamiz:

– axborotlarni qabul qilishga doir ehtiyojlar va ularni yuzaga keltiradigan omillarning mavjudligi;

– zarur bo'lgan axborotlar haqida tasavvurga ega bo'lish va ularni izlash, zararli va foydasiz axborotlarga nisbatan tegishli immunitetning mavjudligi, axborotlashning texnik vositalaridan foydalana olish;

– axborotlarning mohiyatini tushunish, ularni bilim sifatida o'zlashtirish, kengaytirish va tizimga solish;

– mavjud muammo yoki vaziyatlarning yechimini topishga doir amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish, yuzaga keladigan vaziyatlar haqida faraz qilish;

– mustaqil ravishda turli media manbalar (global internet tarmog'i, elektron pochta)dan axborotni izlab topa olish, dastlabki tahlil qila olish va o'z bilimlarini joriy qilish.

O'z o'rnida bilimlarni tegishli fan sohalarida qo'llay olish, muammolarni hal qilish, vaziyatlarni baholay olish va kerakli farazlarni ilgari surish ta'lim oluvchilardan ijodkorlikni talab qiladi. O'quvchilarning axborot bilan ishlash jarayonida ijodiy yondashuvini yuzaga keltiruvchi omillar:

Shaxsning individul xususiyatlari:

– noodatiy (nostandart) va noaniq vaziyatlarni baholay olishi, moslasha olishi va o'ziga ma'qul variantlarni tanlay olishi;

– muammolarga noodatiy yoki g'ayrioddiy yechim topa olishi;

– bildirayotgan fikrlarining turli variantlilikligi;

– tez-tez yoki vaqti-vaqti bilan “o'z qobig'ini” yorib chiqa olishi.

Ijodkorlik muhiti:

– ijodiy yondashuvga sharoit yaratuvchi doimiy muhit va bu muhitni yaratishga xizmat qiluvchi turli omillar;

– “portlash” effektini hosil qiladigan vaziyatlarni yuzaga keltiruvchi ta'sirlar (stimul). Bunday muhit o'quvchilarga uzatilayotgan axborotlarni tahlil qilish va ularga ijodiy yondashishga sharoit yaratadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Davlat ta'lim standarti talablarining amaliyotga joriy etilishi va natijaviyligi ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonining bugungi kun

talablariga mos darajada tashkil etilishiga chambarchas bog'liq. Mediata'limni samarali tashkil etish orqali o'quvchining o'z o'quv faoliyatida tavsiya etilgan media manbalardan yoki mustaqil ravishda turli media manbalardan axborotlarni izlab topish, qabul qilish va axborotlarga ijodiy yondasha olish bilan dastlabki tahlil qilish kompetentligi shakllantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva B.S. *Boshlang'ich ta'lim sifat-samaradorligini ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida oshirish. // “Boshlang'ich ta'lim va jismoniy madaniyat yo'nalishida sifat va samaradorlikni oshirish: muammo va yechimlar” xalqaro ilmiy konferensiya to'plami.* – T., 2017, 421-b.

2. *Falsafa: Ensiklopedik lug'at.* – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti. 2010, 32-b.

3. Rustamova N. *Mediata'lim va mediamadaniyat: nazariya va amaliyot.* – T.: Turon zamin ziyo, 2016.

4. Vahobov M. M. *Maktab va hayot jurnali.* 2016-yil. 3-son, 2-b.

5. Umataliyev Z. *Mediavaxfsizlik yoshlarimiz kelajagining poydevori sifatida. “Ilmiy-pedagogik va o'quv-metodik nashrlar orqali informatsiyaviy tahdidlarga qarshi kurashish: profilaktika, texnologiya, mexanizm” respublika ilmiy-amaliy konferensiya to'plami.* – T.: 2017 y. 223-b.

6. Paxrutdinov Sh.I. *Globalashuv va axborot almashinuvi jadallashgan sharoitda mediata'limning ahamiyati.* – T.: “Xalq ta'limi” ilmiy-metodik jurnali. 2017-yil, 2-son, 116-b.

7. www.lex.uz

Tahririyat: Ta'lim jarayoniga kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan mediata'limni joriy etishni davrning o'zi taqozo etmoqda. Chunki bugungi axborotlashgan jamiyatimizda turli axborotlar, ma'lumotlar shu qadar ko'paydiki, ularning to'g'riligi, aniqligi, xolisligini aniqlash va ulardan foydalanish uchun, albatta, mediata'lim imkoniyatlaridan foydalanish kerak. Ayniqsa, bu jarayon boshlang'ich sinfdan boshlansa, o'z samarasini berishi mumkin. Shu jihatdan muallifning maqolasini maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Qudratjon INOQOV,

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI mustaqil izlanuvchisi

HAMKORLIK PEDAGOGIKASI ASOSIDA TA'LIMNI BOSHQARUV FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHGA INNOVATSION QARASHLAR

Annotatsiya

Maqolada hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya berishning pedagogik asoslari bayon etilgan. Shuningdek, ta'lim muassasalarida hamkorlik pedagogikasini amalga oshirish uchun nafaqat oila, mahalla, ta'lim muassasasi, balki davlat boshqaruv organlari, jamoat tashkilotlari, o'zini yosh avlod tarbiyasiga mas'ul deb bilgan idora va tashkilotlarning bu boradagi vazifalari qayd etilgan.

Kalit so'zlar. Hamkorlik pedagogikasi, Harakatlar strategiyasi, boshqaruv, ta'lim sifati, jamoat tashkilotlari, qadriyat, jarayon, vazifa.

В статье изложены педагогические основы образования на базе педагогики сотрудничества. Также отмечены задачи семьи, махалли, образовательных учреждений, органов государственного управления и общественных организаций по внедрению педагогики сотрудничества в образовательных учреждениях и повышению ответственности за воспитание молодого поколения.

Ключевые слова. Педагогика сотрудничества, Стратегия действий, управление, качество образования, общественные организации, ценность, процесс, задача.

Article describes pedagogical bases of education on the basis of pedagogy of cooperation. Also were noted the tasks of the family, makhallas (local neighborhood), educational institutions, government bodies and public organizations to implementing of pedagogy of cooperation in educational institutions and increase responsibility for the upbringing of the younger generation.

Key words. Pedagogy of cooperation, Strategy of Action, management, quality of education, public organizations, value, process, task

Yangi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning shakllanish davrida ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan olamshumul o'zgarishlar, keng qamrovli tub islohotlar, albatta, hayotning o'zi taqozo qilgan u yoki bu muammolar va masalalar bilan to'qnashadi. Bu qonuniy va tabiiy rivojlanish jarayonidir. Shu bois ta'limning barcha bosqichlaridagi boshqaruvchilarning vazifasi mazkur muammolar-ga o'z vaqtida yechim topish orqali butun tizimning rivojlanishini ta'minlashdan iborat.

Bularning hammasi chuqur bilim, mehnatni maromida tashkil qilish, ish sifatini nazorat qilish, mahalliy sharoitlarni hisobga olish, yon-atrofdagilarga ta'sir ko'rsatish, qisqasi biz boshqarish deb atagan jarayonlar bo'lishini talab qilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni bilan qabul qilingan 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan.

Strategiyaga binoan, bugungi kunda markazlashtirilgan davlat boshqaruvidan voz kechish, davlat xizmatchilarining kasbiy tayyorgarlik, moddiy va ijtimoiy ta'minot darajasini oshirish hamda iqtisodiyotni tartibga solishda davlat ishtirokini bosqichma-bosqich qisqartirish orqali davlat boshqaruvi va davlat xizmati tizimini isloh qilish vazifalari izchil amalga oshirilmoqda. Boshqaruv tizimini takomillashtirishda xalq bilan muloqot qilishning samarali mexanizmlaridan foydalanilmoqda, jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning zamonaviy shakllari rivojlandi, ijtimoiy sheriklikning ta'lim muassasalari misolida samarasi oshdi.

Jahonda boshqarish fani va san'ati sohasida ulkan nazariy va amaliy tajriba to'plangan. Biz qisqa muddat ichida, demokratik mamlakatlarda o'nlab yillar mobaynida vujudga kelgan g'arbning boshqarish fanini faqat o'rganib qolmay, balki uni tahlil qilib, fikrlab, undan biz uchun zarur bo'lgan va muhitimizga mos keladiganini ajratib olishimiz zarur.

Ta'kidlash joizki, boshqarishning zamonaviy nazariyalari hayotning barcha muammolariga tayyor yechimlar bera olmaydi. Shu bois tadqiqotlarimizda rivojlangan G'arb va Sharq mamlakatlari yutuqlari bilan hayratlanish davri o'tib ketganligini, urushlar, turg'unlik va inqirozlarni boshidan kechirgan holda bu mamlakatlarning olamshumul muvaffaqiyatlarga erishganligini, ularning tajribasini jiddiy o'rganish hamda yechimlarni izlashga tanqidiy va konstruktiv yondashish davri kelganligini nazarda tutdik.

Yuqorida qayd qilinganidek, jahonda ko'p sonli boshqarish nazariyalari va yondashuvlari ishlab chiqilgan. Bu nazariyalarni to'g'ridan-to'g'ri, ko'r-ko'rona ko'chirish va amaliyotga joriy qilish maqsadga muvofiq emas.

Mamlakatimiz demokratik huquqiy davlat, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etish kabi maqsadlardan iborat bo'lgan o'z taraqqiyot yo'lini aniq belgilab olgan. Shu yo'lda amalga oshirilayotgan keng ko'lami islohotlar markazida, avvalo, inson omili, uning manfaatlari ustuvor o'ringa ega bo'lib kelmoqda. Jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk, yuksak intellektual salohiyat, zamonaviy bilimlarga ega, mustaqil fikrlaydigan, kelajakka ishonch bilan qaraydigan barkamol avlodni tarbiyalash haqida g'amxo'rlik qilish ushbu siyosatning ustuvor yo'nalishidir.

Shu jihatdan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 19-iyundagi “Barkamol avlodni tarbiyalashda oila instituti va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining ta'lim muassasalari bilan o'zaro hamkorligini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 175-sonli qarori, Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi “Oila, mahalla va ta'lim muassasalari” Jamoat kengashining yig'ilishi №1-sonli bayoni bilan tasdiqlangan “Barkamol avlodni tarbiyalashda oila, mahalla va ta'lim muassasasi hamkorligi konsepsiyasi” o'quv-tarbiya jarayoniga hamkorlik pedagogikasini joriy etish ehtiyojini yuzaga keltirdi.

Hamkorlik konsepsiyasining eng asosiy maqsadi – har bir bolaning hayotda o'z o'rnini topib, o'z baxti uchun zamin yaratishiga, el-yurt oldidagi mas'uliyatini seza

oladigan, insonparvar bo'lishiga qaratilgan. Ta'lim-tarbiya jarayonining sifati, eng avvalo, quyidagi bir qator muhim omillarga bog'liq:

- o'qituvchilarning zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib, ilg'or pedagogik hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida darslarni tashkil etilishi;

- o'quvchilarda zarur bilimlar va hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan bola shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvini samarali joriy qilinishi;

- o'quvchilarning ta'lim-tarbiya jarayonini hamkorlik pedagogikasi asosida tashkil etilishi;

- o'qituvchining pedagogik ehtiyojiga asoslangan metodik xizmatning samarali yo'lga qo'yilganligi;

- o'quvchilar tomonidan davlat ta'lim standartlarida belgilangan bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirish dinamikasini tizimli kuzatish, o'quvchilar bilimidagi bo'shliqlar va ularning kelib chiqish sabablarini aniqlash hamda bartaraf etishga oid chora-tadbirlarni samarali amalga oshirish va boshqalar.

Eng avvalo, ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligi, zamonaviy talablarga javob beradigan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish ko'p jihatdan barcha maktablarimizda zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib barkamol avlodni tarbiyalash hamkorlik pedagogikasining maqsad va vazifalarini amaliyotga joriy etilishiga bog'liq.

Shunday qilib, hamkorlik pedagogikasi yo'nalishlari tahlili va hozirgi kundagi amaliyot va tajribalarni tahlili asosida umumiy o'rta ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini boshqarish modelini, hamkorlik pedagogikasi prinsiplari va konseptual g'oyalarini amaliyotga joriy etish yo'nalishlari va joriy etilganlik darajasini, hamkorlik pedagogikasining asosiy prinsiplari va konseptual g'oyalarini amaliyotda samarali qo'llashni baholashning mezonlari va ko'rsatkichlari va umumiy o'rta ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini boshqarishni takomillashtirishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatmoqda.

Mazkur muammoning yechimi ta'lim muassasalarida pedagogik xizmat ko'rsatuvchilar va iste'molchilar hamkorligini ilmiy asosda tashkil etish imkonini berish bilan bir qatorda, pedagogika fanini ham boshqaruv nazariyasiga oid yangicha yondashuvlar bilan boyitadi.

Uzluksiz ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini boshqarishni takomillashtirish bo'yicha quyidagilar amalga oshirilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Bular:

- hamkorlik pedagogikasi ilmiy-nazariy jihatdan o'rganish;

- hamkorlik pedagogikasi konseptual g'oyalari, prinsiplari va tavsiflarini tahlil qilish;

- uzluksiz ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini boshqarishning yo'llari va vositalarini o'rganib chiqish;

- uzluksiz ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini boshqarishni takomillashtirishning modelini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish;

- uzluksiz ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini

boshqarishning mavjud nazariy va metodik asoslari, tegishli me'yoriy hujjatlari o'rganiladi va tahlil etiladi.

– uzluksiz ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini boshqarishning mexanizmi hamda shu jarayonda foydalaniladigan metod va vositalarni ilmiy-metodik jihatdan asoslash;

– uzluksiz ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini boshqarishning metodlari aniq belgilanib, tizimlashtirilgan, ilmiy-metodik jihatdan asoslangan modelni yaratish;

– uzluksiz ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini boshqarishning texnologiyalarini ishlab chiqish;

– uzluksiz ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini boshqarish modelini amaliyotga samarali joriy etishning istiqbolli rejasi va nazorat qilish mexanizmini ishlab chiqish.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining yuqoridagi 175-sonli qarori asosida Xalq ta'limi vazirligi huzurida “Oila – mahalla – ta'lim muassasasi” hamkorligi Jamoat kengashining faoliyati yo'lga qo'yildi.

O'z navbatida, joylardagi barcha xalq ta'limi boshqaruv idoralari va umumta'lim maktablari huzurida “Oila – mahalla – ta'lim muassasasi” hamkorligi hududiy Jamoat kengashlari faoliyat ko'rsatmoqda.

Mazkur qarorda ko'zda tutilgan chora-tadbirlarni faqat oila, mahalla, ta'lim muassasasi emas, balki keng jamoatchilik – davlat va xo'jalik boshqaruv organlari, jamoat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalarining bevosita ishtiroki orqali amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan:

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi:

Jamoat kengashi faoliyatini kengashning Nizomi asosida hamda qonuniylik, oshkorlik, ijtimoiy adolat va insonparvarlik tamoyillariga amal qilgan holda tashkil etadi. Jamoat kengashiga a'zo bo'lgan vazirlik va idoralarning vazifalarini belgilaydi, o'zaro hamkorlikni muvofiqlashtiradi va mustahkamlaydi. Jamoat kengashining yillik rejasi, yig'ilish qarori va faoliyat doirasidagi tegishli me'yoriy hujjatlarni tasdiqlaydi hamda belgilangan vazifalarning bajarilishini o'rganadi, ko'maklashadi, muhokamaga olib chiqadi va nazorat qiladi. Shuningdek:

– ta'lim-tarbiya jarayonini ilg'or pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalaridan o'rinli foydalangan holda tashkil etadi;

– ta'lim muassasalarida ahillik, mehr-oqibatlilik va millatlararo do'stlik muhitini mustahkamlash, zaruriy shart-sharoit va imkoniyat yaratadi;

– ta'lim muassasalari negizida faoliyat yuritayotgan pedagogik, huquqiy, psixologik, ma'naviy va ma'rifiy bilimlar beruvchi “Ota-onalar universiteti” mashg'ulotlarini turli xil shakl va usulda tashkil etadi;

– huquqiy tarbiyani o'quvchi-yoshlar, ota-onalar, jamoatchilik bilan amalga oshiradi;

– tarbiya jarayonining barcha ishtirokchilari orasida milliy mafkurani targ'ib qilish, aqidaparastlik, diniy ekstremizm va milliy taraqqiyotimizga zararli boshqa g'oyalarning kirib kelishiga qarshi murosasiz kurashishni tashkil etadi;

– o'quvchi-yoshlarning ta'lim-tarbiya olish jarayonida turli xil chalg'ituvchi vositalar (uyali aloqa vositalari, videotasmalar, internet tarmog'idagi ma'lumotlar, komp-

yuterdagi o'yinlar)ning zarari va ularning oqibatlarini oldini olish bo'yicha keng targ'ib-bot-tashviqot ishlarini olib boradi;

– hozirgi murakkab sharoitda yosh avlod ongi va shuuriga ta'sir etish uchun bo'layotgan ma'naviy tahdidlarga nisbatan mafkuraviy immunitetni mustahkamlaydi;

– yoshlarni mustaqil fikrlashga o'rgatadi, ularni istiqloq g'oyalari va milliy mafkuraga sadoqat ruhida tarbiyalaydi;

– o'quvchilarning imkoniyatlari va qiziqishlarini inobatga olib, ularni turli sohalar bo'yicha kasb-hunarga yo'naltirish va ta'limda tabaqalashtirilgan yondashuvni joriy etish;

– barcha tarbiyaviy, ma'naviy-ma'rifiy, madaniy-ommaviy va sport tadbirlarining ommaviyligini ta'minlaydi va h.k.

Respublika Xotin-qizlar qo'mitasi:

O'quvchi qizlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qiladi, ularni oilaviy hayotga tayyorlash, oila byudjetini shakllantirish va jamiyatda ayollarning tutgan o'rni to'g'risida, shuningdek, erta tug'ruq, erta turmush hamda turli xil salbiy holatlarning oldini olish bo'yicha tibbiyot xodimlari, psixologlar va xotin-qizlar qo'mitasi boshlang'ich tashkiloti raislari va namunali oilalar vakillari hamkorligida ta'sirchan hayotiy misollar orqali tushuntirish ishlarini amalga oshiradi. "Orasta qizlar" to'garagi, "Qizlar klublari" va "Qizlar maslahatxonasi" faoliyatini kuchaytiradi va h.k.

"Oila" ilmiy-amaliy tadqiqot markazi:

Yosh avlodni ma'naviy-axloqiy, madaniy-ma'rifiy jihatdan yetuk insonlar qilib tarbiyalashda oilaning o'rni, bu borada oilaga taalluqli boy va sermazmun milliy an'analarni avaylab-asrash, ularni umumbashariy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish, oila a'zolarining huquqiy savodxonligini oshirish, muammolarni ilmiy o'rganish va fuqarolarga bu masalalarda amaliy yordam berish, ota-onalarning farzandlar tarbiyasidagi o'rni, majburiyati, mas'uliyati va farzandlar bilan o'zaro munosabatlarini mustahkamlashga hamda sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishga qaratilgan o'quv-uslubiy qo'llanma, ilmiy-ommabop risolalar yaratadi va h.k.

O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi:

Oilalarda va ta'lim muassasalarida sog'lom turmush tarzini targ'ib qiladi, sog'lom turmush tarbiyasini shakllantirishda ota-onalar va oila a'zolarining dunyoqarashlari va hayotiy yondashuvlarini o'zgartirish bilan bog'liq tadbirlarni amalga oshiradi, shaxsiy gigiyena qoidalarini keng targ'ib qiladi, tibbiy madaniyatni yuksaltirish, tizimli tibbiy ko'rikdan o'tkazish hamda inson salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi og'ir asoratli kasalliklarga qarshi keng jamoatchilik kurashini tashkil etadi va sog'lomlash-tirish yo'nalishida aniq chora-tadbirlar belgilaydi va h.k.

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi:

Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik, qarovsizlik, huquqbuzarlik va jinoyatchilik kabi salbiy holatlarning oldini olish, shuningdek, dars jarayonida o'qishga bormasdan bemaqsad yurgan, tungi vaqtlarda "Kompyuter klub"larda vaqt o'tkazayotgan va noqonuniy chet elga chiqib ketgan voyaga yetmaganlarni aniqlash, ularni o'qishga qaytarish, davomatni yaxshilash bo'yicha profilaktik tadbirlarni amalga oshiradi. Voyaga yetmaganlar, ota-onalar va aholi o'rtasida qonun ustuvorligini keng targ'ib qiladi, hamkorlar o'rtasida o'zaro tezkor axborot almashuvini amalga oshiradi.

Shuningdek, o'quvchilarda qonunga itoatkorlik xulq-atvorini shakllantirishga,

ularga jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor normalari va qoidalarini singdirishga yo'naltirilgan dasturlar hamda uslublarni ishlab chiqadi va ta'lim muassasalarining ish amaliyotiga joriy etadi; voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarliklar sodir etishga moyil bo'lgan shaxslarni aniqlaydi hamda ularga nisbatan ijtimoiy reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirish chora-tadbirlarini ko'radi va h.k.

O'zbekiston yoshlar ittifoqi:

O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshiradi, yoshlarni ozod va obod Vatan yaratishdek ulug' maqsad yo'lida birlashtiradi, yoshlar o'rtasida liderlikni targ'ib etadi, Harakatning boshlang'ich tashkiloti hamda yetakchilar va sardorlar faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha tegishli ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni amalga oshiradi. Shuningdek:

– barkamol, mustaqil fikrlaydigan yoshlarni shakllantiradi, ularning siyosiy madaniyati, huquqiy savodxonligi va huquqiy ongini yuksaltiradi;

– uyushmagan yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan va harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalaydi;

– yoshlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qiladi, ularning zamonaviy kasblarni egallashga bo'lgan intilishini qo'llab-quvvatlaydi va h.k.

Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi:

Yosh avlod tarbiyasi bilan shug'ullanadigan oilada – ota-onalar, mahallada – qo'ni-qo'shni va keng jamoatchilik, ta'lim muassasasida – o'qituvchi va murabbiylarning qalbi va ongida mustaqillikning ma'naviy asoslarini mustahkamlash, milliy qadriyatlarimiz, an'ana va urf-odatlarimizni asrab-avaylash, yurtga muhabbat, istiqolga sadoqat tuyg'ularini chuqur singdirish kabi dolzarb vazifalarni amalga oshiradi.

Shuningdek, oilalar, mahallalar va ta'lim muassasalarida ijtimoiy-ma'naviy muhitning ahvolini, aholining, ayniqsa, yoshlarning ta'lim-tarbiyasi, hulq-atvori va intilishlarini hisobga olgan holda mavjud muammolarning ijtimoiy-siyosiy muhitga ta'sirini tahlil etadi hamda bartaraf etishning mafkuraviy yo'llari haqida ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqadi va amalga oshiradi va h.k.

Kasb-hunar ta'limi markazi:

Jamoat kengashi faoliyati samaradorligini yanada oshirishga qaratilgan tashkiliy ishlarni kengashning Nizomi asosida amalga oshiradi, Jamoat kengashiga a'zo bo'lgan vazirlik va idoralarning o'zaro hamkorligini muvofiqlashtiradi. Jamoat kengashi faoliyatini keng targ'ib qiladi, ilg'or ish tajribalarini ommalashtirish va faol Jamoat kengashi a'zolarini rag'batlantirish bo'yicha taklif beradi. Yillik reja, yig'ilish qarori va faoliyat doirasidagi tegishli me'yoriy hujjatlarni tayyorlashda faol ishtirok etadi hamda belgilangan vazifalarning bajarilishini o'rganadi, ko'maklashadi, muhokamaga olib chiqadi va nazorat qiladi.

Shuningdek, asosiy lavozim vazifalari doirasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etadi, bitiruvchilarni ish bilan ta'minlaydi va nazorat qiladi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 9-sinf bitiruvchilarini qiziqishlariga ko'ra, kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha targ'ibot-tashviqot tadbirlarini tashkil etadi, ularni ta'limning keyingi bosqichiga to'liq qamrab olish choralarini ko'radi va h.k.

“Mahalla” xayriya jamoat fondi:

– yosh avlodni milliy va ma'naviy qadriyatlar, vatanparvarlik va insonparvarlik

ruhida tarbiyalashda ularning ta'lim-tarbiyasi, hulq-atvori, odob-axloqi, kasb-hunar egallashi va ish bilan ta'minlashda jamoat nazoratini amalga oshiradi;

– bu borada fuqarolarni o'zini o'zi boshqarish organlari qoshidagi komissiyalardan maqsadli foydalanadi;

– oilalar va mahallalarda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtiradi, shuningdek, ta'lim muassasalari bilan hamkorlik qiladi;

– kam ta'minlangan, boquvchisini yo'qotgan oilalar, nogironlar va yetim-yesirlarga nisbatan mehr-shafqatli munosabatda bo'lish g'oyalarini keng targ'ib qiladi, ularni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlaydi.

– yoshlarning ma'naviy, axloqiy, huquqiy, estetik, jismoniy, mehnat tarbiyasida ishtirok etadi, ularda sog'lom turmush tarzini shakllantirishga ko'maklashadi;

– ta'lim-tarbiya jarayonida amalga oshirilishi kerak bo'lgan masalalarga yechim topishda faollik ko'rsatadi;

– ta'lim va fuqarolar yig'ini tizimidagi yutuqlar va islohotlar haqida ota-onalarning keng ma'lumotga ega bo'lishlarini ta'minlash maqsadida mahallalar qoshidagi "Ota-onalar universiteti" faoliyatini kuchaytiradi;

– yoshlar o'rtasida nazoratsizlik, qarovsizlik, huquqbuzarlik va boshqa g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarning, ommaviy madaniyat salbiy ta'sirlarining oldini olish hamda bunga imkon tug'diruvchi sabablar va sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish chora-tadbirlarini amalga oshiradi;

– yoshlar o'rtasida ma'naviy barkamollikni targ'ib qilish, ularni mahalla hududida istiqomat qilayotgan xalq ustalari, san'atkorlar, ziyolilar imkoniyatlaridan foydalanib fan, madaniyat, san'at to'garaklariga jalb etadi va h.k.

O'zbekiston musulmonlari idorasi:

– maktab o'quvchilarini ota-onaga hurmat, ustoz-murabbiyga itoat, ona-Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash maqsadida yurtimizda asrlar osha sayqallanib kelgan milliy ta'lim-tarbiyada diniy ta'limning ahamiyati, sharqona odob-ahloqni o'rgatish hamda savob-gunoh tushunchalarining mazmun-mohiyatini yetkazadi;

– yosh avlodda ilm-ma'rifatni o'rganishga bo'lgan rag'batni yurtimizda yashab o'tgan, dunyo ilm-fani, Islom dini rivojiga beqiyos hissa qo'shgan olimu ulamolarning pandu nasihatlarini orqali oshirish va kasb-hunar egallashga bo'lgan ishtiyoqni o'tmishdagi voqealar, hayotiy misollarni bayon etish bilan kuchaytiradi;

– o'smir yigit-qizlarning bo'sh vaqtdan unumli foydalanish maqsadida ma'naviy-ma'rifiy maskanlarga (ilmiy markazlar, qadamjolar, masjid va madrasalar) ziyoratlar uyushtiradi, shuningdek, diniy-ma'rifiy to'garaklar tashkil etadi;

– ustoz va murabbiylarning yurish-turishida, muomalasida, odob-axloqida va kiyinishida maktab o'quvchilariga ibrat bo'lishlarini ta'minlash bo'yicha imom-xatiblar tomonidan pedagoglar uchun maxsus ma'ruzalar o'qish, shuningdek, ustoz-shogird an'analarning afzalliklarini tarixiy qissalari va ibratli rivoyatlar asosida bayon etadi;

– ota-onaning o'z farzandi ta'lim-tarbiyasiga va kelajagiga jiddiy e'tibor qaratishi zarurligi to'g'risida ota-onalar jamoasi uchun imom-xatiblar ishtirokida alohida uchrashuvlar tashkil etadi;

– yoshlarning zamonaviy axborot texnologiyalari vositalaridan (kompyuter, noutbuk, netbuk, telefon, planshet, pleer va boshqalar) foydalanishda me'yorni saqlash

va odoblariga amal qilish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqadi va infografika shaklida tarqatadi;

– o'sib kelayotgan bolalarda “ommaviy madaniyat” illatlari, buzg'unchi g'oyalar va salbiy ta'sirlarga qarshi immunitetni shakllantirish uchun imom-xatiblar ishtirokida davra suhbatlari o'tkazadi;

– tarbiyasi og'ir, davomati past, ijtimoiy himoyaga muhtoj va nosog'lom oilada voyaga yetayotgan o'quvchilar bilan yakka tartibda suhbatlar tashkil etadi va unga imom-xatiblarni jalb etadi va h.k.

Xulosa qilib aytganda, hamkorlik pedagogikasidan ko'zlangan maqsadga erishish uchun barcha tashkilot va idoralar o'z vazifalarini mas'uliyat bilan bajarishi lozim. Shundagina Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev aytganidek, yoshlarimiz mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etsakina, O'zbekistonimizning buyuk kelajagini ta'minlagan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Barkamol avlodni tarbiyalashda oila instituti va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining ta'lim muassasalari bilan o'zaro hamkorligini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2012-y., 25-son, 273-moddada.*

2. *Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. // Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. 2016-yil 14-dekabr. www.uza.uz*

Tahririyat: *Jamiyatda tub islohotlarning amalga oshirilishi bevosita ta'lim tizimiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Ta'limda innovatsion metodlardan foydalanish, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, boshqaruvning yangi usullarini joriy etish kabi jarayonlar jadal rivojlanmoqda. Bu esa o'z o'rnida ta'limga hamkorlik pedagogikasini joriy etishni talab etmoqda. Muallif bu borada nafaqat oila, mahalla, ta'lim muassasasi hamkorligi, balki barcha davlat va jamoat tashkilotlari, vazirlik va idoralar hamjihatlikda harakat qilishsa, natijaga erishish mumkinligini ta'kidlamogda.*

Барно ТОШБОЕВА,

соискатель Центрального института переподготовки
и повышения квалификации работников
народного образования имени А. Авлони

ПРОЕКТ МОНИТОРИНГА КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ПО ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

Maqolada umumta'lim maktablarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilimi sifatini monitoring qilish loyihasi haqida so'z boradi. Shuningdek, o'quvchilarning til tayyorgarligini baholash bo'yicha standartlashtirilgan tizimini yaratish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar. Informatsion texnologiyalar, baholash, tizim, bilimlarni nazorat qilish, tajriba.

В данной статье речь идет о мониторинге качества знаний учащихся по иностранным языкам в средней школе, а также о создании стандартизированной системы для оценки качества языковой подготовки учащихся по английскому языку.

Ключевые слова. Информационные технологии, оценивание, система, контроль знаний, опыт.

Article is about the monitoring the quality of knowledge of students in foreign languages in secondary schools, as well as the creation of a standardized system for assessing the quality of language training of students in English.

Key words. Information technology, assessment, system, knowledge control, experience.

Использование информационных технологий и сети Интернет в общеобразовательных школах пока ещё ограничено и слабо увязано с учебным процессом. Применение персональных компьютеров в изучении иностранного языка значительно облегчает работу как ученика, так и учителя, однако этот метод обучения еще не получил широкого распространения.

Согласно государственному образовательному стандарту, изучение иностранного языка в начальной школе направлено на достижение следующих целей:

– формирование умения общаться на иностранном языке на элементарном уровне с учетом речевых возможностей и потребностей учащихся начальных классов в устной (аудирование и говорение) и письменной (чтение и письмо) формах;

- приобщение детей к новому социальному опыту с использованием иностранного языка: знакомство с миром, зарубежным детским фольклором, воспитание дружелюбного отношения к представителям других стран;
- развитие речевых, интеллектуальных и познавательных способностей учащихся младших классов, а также их общеучебных умений, усиление мотивации к дальнейшему овладению иностранным языком;
- воспитание всесторонне развитой личности средствами иностранного языка.

При выполнении требований государственного образовательного стандарта в обучении иностранным языкам доминирующим подходом стал компетентностный подход, при котором возникает необходимость рационального управления учебным процессом. Такое управление невозможно без чёткой системы контроля формирования и развития системы обучения иностранному языку в средней школе, поэтому актуальной становится разработка системы оценивания достижений учащихся, которая обеспечивает объективный подход к оцениванию различных умений и навыков составляющих данную компетенцию. В системе преподавания английского языка в средней школе указанная выше задача может быть решена путём внедрения системы мониторинга развития иноязычной коммуникативной компетенции учащихся.

Целью нашего проекта является мониторинг качества образовательных результатов по иностранным языкам в средней школе, а также создание стандартизированной системы для оценки качества языковой подготовки учащихся по английскому языку, позволяющей соотнести результаты обучения с уровнями владения иностранным языком, определёнными государственными образовательными стандартами.

Проект по внедрению системы мониторинга в начальном звене средней школы включает несколько этапов: 1 этап – проектирование результатов знакомства с иностранными языками; 2 этап – организация и проведение диагностики; 3 этап – анализ информации и принятие управленческих решений.

На первом этапе эксперимента определяются уровни владения учащимися английской речью на начальном этапе обучения в соответствии с программными требованиями и спецификой средней школы. Система обучения английскому языку в начальных классах включает 2 этапа: I этап – начальная подготовка в 1–2-х классах, II этап – базовая подготовка в 3–4-х классах.

После поступления в школу учащиеся 1–2-х классов должны изучить звуковой строй английского языка и продемонстрировать знание простых фраз для повседневного речевого общения

По окончании 3–4-го класса учащиеся должны продемонстрировать владение английской речью на уровне A1 (“уровень выживания”) по общеевропейской шкале.

В целях реализации контроля качества результатов учащихся администрацией городских, районных, областных отделов народного образования на первом этапе будет создана структурно-организационная модель осуществления мониторинга.

В помощь директорам средних школ будут введены должности ведущих специалистов по английскому языку, ответственных за параллели 1–2-х и 3–4-х классов, осуществляющих помощь в организации мониторинга, а также должность ведущего специалиста, ответственного за подготовку банка заданий. Функциональные обязанности ведущего специалиста, ответственного за параллель, включают следующие направления работы:

- подготовка и корректировка тематического планирования для параллели с учётом использования основных и дополнительных учебных материалов;
- подбор и составление контрольно-измерительных материалов для организации мониторинга по всем видам речевой деятельности в параллели;
- участие в проведении мониторинга и анализе его результатов;
- организация и проведение школьного тура олимпиады и других конкурсов по английскому языку, анализ результатов;
- оказание консультативной помощи учителям в параллели при выборе дополнительных учебных пособий;
- обобщение дидактических материалов к урокам, разработанным учителями параллели;
- анализ работы учителей и результатов учащихся на заседаниях педсовета.

Пакет документов, необходимый ведущему специалисту, ответственному за параллель, выглядит следующим образом:

1. Рабочая программа эффективного изучения иностранного языка в школе на учебный год: количество часов, цели и задачи, предметное содержание, речевые умения (говорение, аудирование, чтение, письмо), речевые знания и навыки (графика и орфография, фонетическая сторона речи, лексика, грамматика).
2. Сведения об учебниках и учебных пособиях, используемых в параллели.
3. Тематическое планирование.
4. Содержание административного контроля.
5. График административного контроля.
6. Образцы заданий для административного контроля.
7. Спецификация контрольно-измерительных материалов для проведения различных форм анализа качества образования, критерии оценивания.
8. Конкурсы, олимпиады в параллели (образцы заданий, критерии, ключи).
9. Анализ качества образования в параллели, рекомендации по работе с группами.
10. Разработка тестов для проведения различного контроля по обучению иностранному языку в начальных классах средней школы.

Задания для оценивания знаний учеников разрабатываются исходя из этапов обучения. Например, для учащихся 1 классов задания создаются с использованием картинок, раскрасок, средств мультимедиа и т.д.

Оценка знаний с помощью компьютера дает возможность организовать самостоятельные действия каждого ученика. При оценивании аудирования учитель будет работать с каждым учеником и оценивать понимание им иноязычной речи, при оценивании говорения каждый ученик будет произносить фразы на

иностранным языке в микрофон, при оценивании грамматических явлений ученики будут выполнять грамматические упражнения.

В ходе эксперимента по обучению иностранному языку в средней школе проводится разработка принципов формирования банка контрольных заданий для определения уровня речевой подготовки учащихся, будет разрабатываться технология подготовки контрольных заданий, методика применения системы заданий, обеспечивающих стандартизированную оценку уровня речевой подготовки учащихся. Работа будет вестись параллельно с повышением квалификации учителей английского языка: посещением курсов по подготовке к международным экзаменам, семинаров и тренингов для учителей, открытых уроков, на которых демонстрируются технологии подготовки учащихся к тому или иному виду контроля, прежде всего в области “Говорение/Слушание”. Письменные работы проверяются несколькими учителями, вырабатываются единые требования как к обучению, так и к оцениванию.

Опираясь на программные требования к уровню владения различными видами речевой деятельности, а также на специфику программы образования в средней школе, разрабатывается система проведения мониторинга. Основными принципами мониторинга будут являться:

- систематическое оценивание достижений учащихся в четырех видах деятельности: говорении, чтении, письме и аудировании;
- применение балльной системы при оценивании и соотнесение баллов с рейтинговой шкалой;
- проведение тестирования в рамках отведенных уроков для преодоления стрессовых ситуаций у учащихся;
- накопление результатов работ учащихся с целью отслеживания динамики развития иноязычной коммуникативной компетенции.

Немаловажным моментом данной системы работы является анализ результатов проведённых срезов. Так как за основу оценивания принимается критериальный подход и балльная система, результаты учащихся по тестам определяются процентным соотношением выполненных заданий к их общему количеству. Так, 85% выполненных заданий соответствуют оценке 5, 70% – оценке 4, 55% – оценке 3. После анализа типичных ошибок учащихся на заседании педагогов иностранных языков корректируется планирование и определяются способы работы учителей над устранением этих ошибок.

Использованная литература:

1. Венгер А.Л., Цукерман Г.А. *Психологическое обследование младших школьников.* – М., 2001. – С. 160.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. *Язык и культура.* – М., 1983.
3. Городецкая Л.А. *Лингвокультурная компетентность личности как культурологическая проблема: Дис. ... докт. культурологии.* – М., 2007. – С. 322.
4. Кулагина И.Ю. *Младшие школьники: особенности развития.* – М., 2009.

Нилуфар РЕЖАМЕТОВА,

докторант Института инновационного развития,
повышения квалификации и переподготовки педагогических
кадров системы профессионального образования

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ ТРУДОВ АБУ АЛИ ИБН СИНЫ В ОБУЧЕНИИ ДОШКОЛЬНИКОВ ИГРЕ НА НАЦИОНАЛЬНЫХ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТАХ

Аннотация

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni musiqa asboblari ni ijro etish va o'qitish masalalariga e'tibor qaratilgan. Shu bilan birga bolalarni Abu Ali Ibn Sino asarlari asosida o'zbek xalq cholg'u asboblari bilan tanishtirishga urg'u berilgan.

Kalit so'zlar. Uslub, traktat, ma'naviyat, salohiyat, tarbiyalash, o'qitish, maktabgacha yoshdagi bolalar, o'zbek milliy musiqa asboblari, ansambl.

В статье рассматриваются вопросы обучения дошкольников игре на музыкальных инструментах, а также раскрываются методы приобщения детей к узбекской народной инструментальной культуре на материале произведений Абу Али ибн Сины.

Ключевые слова. Метод, трактат, духовность, способности, воспитание, обучение, дошкольники, узбекские народные музыкальные инструменты, ансамбль.

Article deals with the issues of teaching preschool children to play musical instruments, and also reveals the methods of familiarizing children with the Uzbek folk instrumental culture based on the works of Abu Ali ibn Sina.

Key words. Method, treatise, spirituality, abilities, upbringing, education, preschool children, Uzbek folk musical instruments, ensemble.

Современное музыкальное воспитание дошкольников в нашей стране основывается на глубоком изучении и опоре на духовное наследие великих мыслителей, ученых и педагогов прошлого. В постановлении Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева “О мерах по коренному совершенствованию системы дошкольного образования” подчеркивается, что “не отвечает современным требованиям работа по подготовке и внедрению в деятельность дошкольных и образовательных учреждений учебно-методических, дидактических (в том числе игр, игрушек), материалов и художественной литературы, отражающих национальные культурно-исторические ценности”.¹ При

¹ Постановление Президента Республики Узбекистан “О мерах по коренному совершенствованию системы дошкольного образования” // Народное слово. 11 сентября 2017 года, №181, – С.1-2.

устранении этого недостатка требуется уделять особое внимание разработке педагогических технологий в дошкольном образовании, направленных на освоение детьми культурно-исторических ценностей в соотношении их с современными духовными запросами общества, активно использовать методы великих учёных прошлого в контексте современных требований и задач.

Благодатный материал музыкальный руководитель дошкольного образовательного учреждения может открыть в наследии Ибн Сины, великого ученого, теоретика и практика, в трудах которого музыка предстает как исключительно ценный и богатый источник знания, воспитания и духовного развития личности. Музыка всегда занимала очень важное место в философской, эстетической, психологической, педагогической, терапевтической деятельности Абу Али ибн Сины, являлась неотъемлемой составляющей удивительно целостной системы, направленной на воспитание гармоничного человека. Причём воспитание это, по мнению Ибн Сины, должно было начинаться с самого раннего возраста. Так, в разделе “О воспитании” первой книги “Канона врачебной науки” он писал: “К числу необходимых для младенцев средств для укрепления природы относятся: во-первых, легкое покачивание, во-вторых, музыка и песня, напеваемая обычно при убаюкивании. По степени восприятия этих двух вещей ребенком устанавливают его предрасположение к физическим упражнениям и музыке. Первое относится к телу, а второе – к душе”².

Ибн Сина внес ценный вклад в музыкальную педагогику и в теоретическом плане, и конкретными разработками. В своих педагогических трактатах “Тадбири манзел” («Семейное хозяйство») и “Амузеш ва парвариши мадрасие фарзанд” (“Обучение и воспитание детей в школе”) Ибн Сина выдвигал прогрессивные идеи коллективного обучения. По книге “О Домоводстве” о значении коллективного обучения и его пользе Ибн Сина дает такое понятие: “Если в школе ребенок обучается один, если у него нет одноклассников, то это обоюдное огорчение преподавателя и наставника. Поэтому лучше организовать коллективное обучение детей, в процессе которого дети учатся друг у друга примерному поведению”³. Коллективное обучение, предлагаемое Ибн Синой, целесообразно применять в музыкальных занятиях. Оно способствует развитию самостоятельности со сверстниками по знаниям, умениям, навыкам в процессе обучения.

Разработанная ученым система музыкальной теории в энциклопедических трудах “Рисолатун фи илм-ул мусики” (“Свод науки о музыке”), “Китоб ан-наджат” (“Книга спасения”), “Даниш наме” (“Книга знания”), музыкально-теоретических разделах “Китоб аш-шифо” (“Книга исцеления”), обширные трактаты, посвященные истории музыки и описанию музыкальных инструментов, подробная классификация типов музыкальных инструментов, в шестом разделе “Даниш наме” (“Книга знания”) имеют важное значение в обучении дошкольников игре на узбекских народных инструментах. Труды Ибн Сины по изучению музыкальных инструментов заложили основы инструментоведения как специальной области музыкальной науки.

Особую ценность представляет трактат о музыке в “Китоб аш-шифо” (“Книга исцеления”), в этом трактате великий ученный осуществляет классификацию народных инструментов. Как пишет исследователь инструментальной культуры

² Ибн Сина. Канон врачебной науки. – Т., 1982. Часть I. – С. 21.

³ Кадыров Р. Музыкальная педагогика. – Т., 2009. – С. 175.

стран Востока Тамара Вызго: “Ибн Сина делит струнные на плекторные (барбат, танбур) и на инструменты с открытыми струнами, протянутыми вдоль резонаторного ящика (шахруд), и со струнами, закрепленными между двумя стойками (лира). Но есть еще инструменты, – добавляет Ибн Сина, – по струнам которого водят смычком (рабаб, или рубаб)”.⁴

Дошкольников следует знакомить с музыкальными инструментами на занятиях с учетом возрастных особенностей. Знакомство детей с музыкальными инструментами начинается уже в раннем возрасте. Раннее музыкальное обучение играет существенную роль в музыкальном развитии ребенка, но оно должно быть облечено в формы, доступные и интересные для детей раннего возраста. Во второй младшей группе дети уже могут играть на кутича, сафоил, деревянных ложках. В этом возрасте они знакомятся с дойрой. В средней группе детей начинают обучать игре на узбекских народных инструментах дутар и танбур. В старших и подготовительных группах дети учатся играть на струнных инструментах сазе, рубабе, кануне и ударном нагоре. Дети уже лучше ориентируются в расположении звуков мелодии, действуют более самостоятельно.

Обучение игре на узбекских народных музыкальных инструментах включает в себя три этапа. На первом этапе дети слушают и запоминают мелодии, пропевают их, знакомятся с приемами игры, на втором – учат ноты, на третьем – исполняют их по своему желанию.

Будучи знаменитым музыкантом, прекрасно зная инструменты, Ибн Сина описывал их, связывая с художественной литературой и поэзией. Учебный процесс, по Ибн Сине, должен строиться на следующих принципах:

- приобщение ребенка к книге следует проводить поэтапно;
- обучение должно протекать по принципу от простого к сложному;
- упражнения для детей должны быть нормированными и посильными;
- обучение должно быть коллективным;
- музыкальное обучение следует сочетать с физическими упражнениями;
- обучение должно строиться с учетом склонностей и способностей ребенка⁵.

В сочетании с музыкой художественная литература воздействует на детей особенно эффективно. Любое слово многократно усиливает свое влияние в сочетании с музыкой. Союз этих двух искусств – мощное средство для эстетического, нравственного воспитания, для развития фантазии, образного мышления. Музыкальная культура предоставляет богатейший материал для взаимодействия с литературой. Очень многие литературные произведения для детей имеют свои музыкальные прочтения. Тонкое чувство прекрасного, интуиция художника, психологическое чутье позволяют композиторам понять литературное произведение точно и глубоко. Задачи воспитания у дошкольников патриотических чувств следует решить с помощью чтения народных сказок, инсценировок и разыгрывания театральных постановок по сказкам, исполнения песенок, музыкальных загадок, слушания фольклорных музыкальных произведений.

Все это предоставляет ребенку возможность в доступной ему форме познавать окружающий мир. Исходя из этого, музыкальное воспитание строится на основе восприятия музыкальных произведений, имеющих художественную ценность. Это произведения отечественной и зарубежной классики, современного

⁴ Вызго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии. – М., 1980. – С. 84

⁵ Кадыров Р. Музыкальная педагогика. – Т., 2009. – С. 174.

искусства и народного творчества. На занятиях нужно объяснять детям, что музыка и литература тесно переплетены и что их взаимопроникновение очень велико. Знакомство с литературными произведениями соответствует возрастным группам.

В средних и старших группах дошкольники слушают музыкальные произведения и учатся их анализировать. Нужно объяснить детям, что музыка точно так же, как и литература, стремится показать реальный мир в ярких, выразительных образах. Проникновение ребенка в музыкальный образ литературного героя только усилит процесс его воссоздания в воображении, поможет понять его переживания, осмыслить факты происходящего с ним события. Музыка способна вызвать у детей соответствующие эстетические переживания и помочь увидеть и прочувствовать эти переживания у героев литературных произведений. Знакомство детей с художественной литературой посредством музыки предполагает использование музыкальных произведений как средства обогащения образовательного процесса, усиления эмоционального восприятия художественных произведений. Музыка может играть здесь роль фона, эмоционально поддерживающего тему занятия. Педагог, прочитав газели или рубаи, может сам сыграть на дутаре или дать ученикам послушать записи на DVD, CD.

Таким образом, для музыкального руководителя дошкольного образовательного учреждения важное значение имеют следующие положения музыкально-воспитательной системы Ибн Сины:

- начинать обучение игре на узбекских народных инструментах с самого раннего возраста;
- воспринимать узбекские народные инструменты как неотъемлемую часть ценного духовного наследия;
- использовать возможности коллективного обучения игре на узбекских народных инструментах как средства физического оздоровления;
- выявлять в процессе обучения способности детей и развивать их с учётом склонностей обучаемых.

Научно-практический интерес Ибн Сины к музыкальным инструментам имеет важное значение в развитии творческих способностей дошкольников. В процессе музицирования ребенок открывает для себя мир национальной музыки, осознанно ощущает богатство мелодий, специфику ритмов, красоту звучания музыкальных инструментов. Для многих детей игра на узбекских народных музыкальных инструментах помогает передать их чувства, обогащать внутренний духовный мир, развивать интеллект. Это прекрасное средство не только индивидуального развития, творческой инициативы, но и формирования гармонично развитой личности.

Использованная литература:

1. *Постановление Президента Республики Узбекистан “О мерах по коренному совершенствованию системы дошкольного образования” // Народное слово. 11 сентября 2017 года, №181.*
2. *Ибн Сина. Канон врачебной науки. – Т., 1982.*
3. *Кадыров Р. Музыкальная педагогика. – Т., 2009.*
4. *Вызго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии. – М.: Музыка. 1980.*

Матлуба КАСЫМХОДЖАЕВА,
учитель русского языка и литературы
средней общеобразовательной школы № 157
Шайхантахурского района города Ташкента

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В НАЦИОНАЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Аннотация

Maqolada milliy maktablarda rus tilini o'qitishda usul va uslublar, shuningdek, analitik va konstruktiv mashqlardan ikkinchi darajada foydalanish haqida so'z yuritilgan. Muallif milliy maktablarda o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda yangi ko'rgazmali materiallardan foydalanish taklifini bergan.

Kalit so'zlar. Kommunikativ kompetentsiya, rus tilini o'qitish metodikasi, innovatsion texnologiyalar, interaktiv uslublar, pedagogik muloqot.

В статье рассматриваются методы и приемы преподавания русского языка в национальных школах, а также использование аналитических и конструктивных упражнений при преподавании русского языка как неродного. Автор предлагает новые способы подачи наглядного материала учащимся национальных школ для развития их коммуникативных навыков.

Ключевые слова. Коммуникативная компетенция, методика обучения русскому языку, инновационные технологии, интерактивные методы, педагогическое общение.

Article examines the methods and techniques of teaching the Russian language in national schools, as well as the use of analytical and constructive exercises in the teaching of the Russian language as a non-native. The author offers new ways of presenting visual material to students of national schools for the development of their communication skills.

Key words. Communicative competence, methods of teaching the Russian language, innovative technologies, interactive methods, pedagogical communication.

В последние десятилетия вопросам обучения иностранным языкам в Узбекистане уделяется пристальное внимание. В результате преобразований, происходящих в республике, процесс обучения русскому языку развивается с учетом потребностей людей и приобретает практическую и коммуникативную направленность. Подготовка личности к общению на изучаемом языке сегодня приравнивается к подготовке к межкультурному диалогу. Соответственно, практика обучения русскому языку должна оперативно реагировать на это обстоятельство и выработать пути решения возникающих проблем.

Успешность решения данных проблем может привести к оптимизации процесса обучения, которая в определенной степени зависит от интеграции усилий специалистов, работающих в области обучения разным иностранным языкам,

разрабатывающих и внедряющих в учебный процесс передовые педагогические информационно-коммуникационные технологии обучения.

Инновационные подходы к преподаванию русского языка как неродного связана с изменением роли учителя. В современных условиях очень важно, чтобы учитель не давал ученикам готовых знаний, а указывал путь к приобретению знаний, учил добывать их.

Важно понимать, что причина плохого усвоения русского языка у учеников национальных школ связана прежде всего не только с проблемой социальной и психологической адаптации к новому языку и новой культуре, но и с овладением принципами деятельностного подхода к преподаванию русского языка как неродного.

Все это требует от словесника выбора эффективных форм работы с текстами разных типов и стилей речи, аудирования, говорения. В таком случае особого внимания требуют уроки развития устной речи, уроки комплексного анализа текста.

В этой связи методика преподавания русского языка в национальной школе дает ответ не только на вопросы, традиционные для любой методики, “чему учить?” (содержание обучения) и “как учить?” (методы и приемы обучения), но и на характерный именно для данной методики вопрос “кого учить?”. Ведь для правильного решения первых двух (общих) вопросов необходимо иметь в виду следующее:

1. Является ли изучаемый язык для учащихся родным или они начинают изучать его только в школе;
2. Владеют ли обучающиеся в какой-либо степени навыками русской речи или нет;
3. Является ли родной язык учащихся близкородственным русскому или неблизкородственным, разносистемным.

В методике и практике обучения русскому языку учащихся национальной школы термин “учебный метод” применяется в различных значениях.

Под методом в широком значении понимается совокупность определенных приёмов и средств обучения, конкретное направление в учебной работе учителя и учащихся. В более узком значении метод – определённый способ обучения.

В условиях национальной школы значительное распространение получило деление методов в широком значении на прямой, переводный и комбинированный (смешанный) методы. В основу этого деления положено было отношение к использованию родного языка при обучении неродному.

Прямой метод предполагает изучение неродного языка прямо и непосредственно вне связи с родным языком учащихся. Переводный метод связан с изучением неродного языка при помощи родного. При этом предусматривается семантизация слов главным образом путем перевода на родной язык и изучение грамматического строя неродного языка путем сопоставления с грамматикой родного.

Общепринятым в национальной школе является комбинированный метод, исключающий крайности вышеназванных методов и объединяющий их положительные стороны. Такой метод предполагает обращение к родному языку учащихся только по необходимости, он должен объединять приёмы и средства, которые обеспечивают формирование и развитие навыков русской речи учащихся.

К таким приёмам и средствам относятся разговорные ситуации и беседы, чтение, игры, перевод с одного языка на другой, межъязыковые сравнения и т. д.

Широкое признание получил и социально-практический метод, обоснованный Б.В. Беляевым. Этот метод предусматривает введение в речь учащихся языковых форм и конструкций на основе осознания их функций и правил их употребления.

Однако в современной методике преподавания русского языка в национальной школе большее внимание уделяется дидактическому пониманию методов как способов обучения. Известны различные толкования этого понятия, в связи с чем существуют разные способы группировки учебных методов.

Так, в понимании И.Я. Лернера и М.Н. Скаткина, метод определялся общим характером познавательной деятельности школьников, а приёмы – конкретными действиями учителя и учащегося при реализации методов. В связи с этим ученые выделяют пять основных методов: объяснительно-иллюстративный, репродуктивный, метод проблемного изложения, частично-поисковый и исследовательский методы.

Речевая направленность обучения русскому языку в национальной школе и общий характер учебного процесса определяют специфику применения учебных методов и приёмов, которые часто не только связаны между собой, но и взаимопроницаемы. Так, элементы языковых знаний в условиях национальной школы обычно даются в тесной связи с теми или иными речевыми действиями.

Выбор учителем методов и приёмов обучения русскому языку в национальной школе определяется различными условиями: целями обучения, содержанием и характером учебного материала, отношениями родного и русского языков, уровнем общего и речевого развития школьников, их возрастом и этапом обучения, способностью учащихся к активному усвоению материала.

Объяснительный метод предполагает передачу учащимся уже готовой информации. Ему соответствуют такие приёмы, как слово учителя, получение готовых знаний из учебника, получение знаний через наглядные пособия. При помощи этого метода учащиеся под руководством учителя сами приобретают знания в процессе наблюдения над фактами языка. При этом самостоятельный поиск может направляться наводящими вопросами, инструкциями и заданиями различного характера. При реализации объяснительного метода используются различные приёмы. Одним из основных является слово учителя, к которому в национальной школе предъявляются очень высокие требования. Речь учителя является образцом для школьников, поэтому какие-либо ошибки или акцент недопустимы.

Поисковый метод конкретизируется такими приёмами, как вопросно-ответная беседа, решение различных познавательных задач и т. д.

Проблемный подход к процессу познания в школе находит немало сторонников в теории и практике обучения. Самостоятельный поиск учащихся при получении знаний не только ведет к усвоению информации, но и активизирует мышление и речь школьников, повышает их интерес к процессу обучения. Используя поисковый или объяснительный метод, важно учитывать специфику предмета, уровень знаний и развития речи на данном языке, затраты учебного времени, характер информации, соотношение русского и родного языков.

Обучение русскому языку в национальной школе имеет еще большую прак-

тическую направленность, чем изучение его как родного, поэтому рамки применения поискового метода здесь значительно уже. На уроках русского языка в национальной школе особенно уместны познавательные задачи, связанные с употреблением различных языковых форм и конструкций. Ниже приведены примеры таких задач:

1. Объясните, почему слова “часто” и “долго” нельзя употреблять с глаголами совершенного вида?;

2. Известно, что после приставок, которые оканчиваются на согласные, вместо И в начале корня произносится и пишется Ы (“сыграть”, “разыграть”). Почему в таком случае в слове “сверхинтересный” в начале корня пишется И?

Часто поисковый метод следует сочетать с другими приемами. Например, предложить учащимся сопоставить признаки данной части речи в русском и родном языках или на основе самостоятельного анализа самим выявить признаки этой части речи. И то и другое уже содержит элементы поискового метода.

Оперативным методом выполняются упражнения, в которых речевые действия учащихся связаны с решением тех или иных задач. В этих упражнениях требуется что-либо подчеркнуть, выделить, вставить, изменить, исключить и т.д. Основное значение этого метода - формирование умения распознавать и употреблять какой-либо элемент речевого высказывания. Приёмами, соответствующими оперативному методу, являются инструктирование со стороны учителя и выполнение аналитических или конструктивных заданий.

Коммуникативный метод направлен на осознание и самостоятельное образование единиц общения (предложений), а также связанных сообщений и текстов. Назначение данного метода состоит в том, что с его помощью формируется умение осознать связную речь и выражать свои мысли. Этому методу соответствуют приемы проведения и выполнения работ творческого характера.

Метод речевой имитации находит довольно широкое применение на уроках русского языка в национальной школе. Имитационные действия мало связаны с сознательной деятельностью школьника. Обычно она ограничивается пониманием установки на подражание. Этим определяются достоинства и недостатки данного метода. Достоинством имитационного метода является, относительная легкость, доступность и простота подражательных действий. Но простая имитация не обеспечивает прочности приобретенных навыков. Только в отдельных случаях имитационные действия сохраняют независимый и самостоятельный характер. Метод речевой имитации необходим при введении в речь без посредства правил и инструкций. Таких явлений много в области произношения, орфоэпии.

Свою определенную специфику имеет оперативный метод. Оперативные действия учащихся выражаются в сознательном определении, выборе, группировке или употреблении каких-либо форм, оборотов, словосочетаний и других единиц, входящих в состав предложений.

Совершая оперативные действия по заданию учителя, школьник выполняет определенное упражнение. В методике обучения языкам в зависимости от того, какие умения формируются при выполнении упражнения, распространены различные классификации упражнений: лексические, фонетические, грамматические, орфографические. Однако более четким является деление упражнений на аналитические и конструктивные.

При аналитическом задании ученики что-либо наблюдают, выявляют, выбирают, классифицируют, выписывают, подчеркивают. При этом основной текст упражнения не изменяется.

Конструктивные упражнения предполагают какие-либо изменения в тексте. Нужно что-то вставить, перестроить, образовать.

В условиях обучения русскому языку в национальной школе получаемая информация, как правило, имеет определенную речевую направленность, а формирование активной речи еще более значимо и необходимо, чем на уроках родного языка, поэтому аналитические задания в национальной школе менее распространены.

При этом для национальной школы аналитические упражнения могут быть полезны в следующих случаях:

1. При закреплении знаний, особо важных для формирования речевых знаний и навыков (например, распределить имена существительные по родам);

2. При обобщении и повторении знаний о языке. В этом отношении важен языковой разбор (фонетический, лексический, грамматический).

По своему характеру конструктивные упражнения меньше связаны с изучением определенной темы. К этому типу упражнений относится большинство тренировочных упражнений по речевым моделям и образцам. Это речевое напоминание какой-либо грамматической схемы либо замена одного речевого наполнения другим. Тренировка по речевым моделям и образцам должна происходить на базе сознательного усвоения соответствующих форм и конструкций. Все преобразовательные действия должны производиться на основе достаточно употребительных моделей и форм.

Формировать умение изъясняться на русском языке можно различными средствами. К числу наиболее эффективных относятся устные и письменные работы творческого характера (составление предложений на определенную тему, изложения, пересказы, диалоги).

Одним из основных дидактических принципов обучения является применение наглядности. В зависимости от поставленной на уроке цели наглядные пособия могут применяться на различных этапах обучения школьников русскому языку: при повторении ранее изученного материала, при объяснении и закреплении нового. Показ учителем предметов облегчает запоминание слов, так как слово связывается у школьников со зрительным восприятием самого предмета.

Наиболее распространенной формой наглядности на уроках русского языка являются таблицы, помогающие конкретизировать отвлеченный грамматический материал, конструкции предложений.

Лексические таблицы служат для усвоения значений слов и обогащения словарного запаса учащихся, для проведения упражнений по активизации изученной лексики.

Фонетические и орфографические таблицы совершенствуют навыки произношения и правописания русских слов.

В грамматических таблицах для национальных школ важно представить суть языковых явлений, облегчающих усвоение трудных закономерностей русского языка, их рекомендуют при обучении согласованию прилагательных, местоимений, порядковых числительных, причастий с существительными, изменению частей речи, видам глаголов, предлогам, порядку слов в предложении.

Справочные таблицы – это таблицы лексические, орфоэпические, орфографические. Они иллюстрируют употребление слов в речи, слова, трудные по произношению, тематически объединенные слова.

Таблицы-плакаты применяются для иллюстрации грамматического материала в виде связного текста или отдельных предложений. Таблицы-альбомы могут быть составлены на определенную тему или по всем темам для того или иного класса.

К наглядным пособиям относится и раздаточный дидактический материал. Широко распространены карточки со словами, предложениями и связным текстом и заданиями к ним. Использование карточек дает учителю большие возможности для обеспечения индивидуальной и групповой работы по обучению русскому языку в соответствии с уровнем знаний, умений и навыков учащихся.

При обучении русскому языку широко используются различные схемы. Грамматическая схема - это графическое изображение основных признаков языковых явлений. Схемы отличаются краткостью записи, использованием основных признаков языковых явлений. Они помогают ученикам ясно представлять взаимные связи слов и частей внутри сложного предложения.

В зависимости от цели и задачи урока при использовании схем учащимся даются различные задания: определение темы, которой посвящена схема; составление своих примеров в соответствии со схемой; изображение в виде схемы связи слов в предложении или частей в составе сложного предложения.

Однако, чтобы выразить свои мысли на неродном языке, мало знать правила. Для этого нужно прежде всего расширить активный словарь. В данной ситуации помогает система предтекстовых упражнений, заключающаяся в том, что ученику предлагается составить представление о содержании текста в целом, определить значение незнакомых ему слов по контексту, провести словообразовательный анализ, проанализировать синтаксические конструкции, опознать интернациональную лексику, составить текст по аналогии.

Среди различных видов наглядности при обучении русскому языку в нерусских школах особую роль играют учебное кино и телевидение. Они создают естественную речевую ситуацию. Это достигается подвижностью изображения, соединением изображения с речью, музыкой. Методика работы на уроках русского языка с использованием фильмов обычно состоит в следующем: вступительная беседа, в которой сообщается цель просмотра фильма, выделяются вопросы, на которые следует обратить особое внимание; словарная работа, просмотр фильма. Учитель может комментировать отдельные части фильма, объяснять значение новых для учащихся слов. При работе над содержанием фильма учитель задает вопросы, чтобы выяснить степень понимания учащимися демонстрируемого материала. Затем коллективно или самостоятельно составляется план фильма. Фильм просматривается повторно; полно, кратко или выборочно учащиеся пересказывают сюжет, пишут изложение. На материале просмотренных фильмов можно проводить различного рода устные и письменные творческие работы.

Среди технических средств обучения особое место занимают звуковые средства, воспроизводящие речь, что дает возможность воспринимать на слух правильно звучащую литературную речь. Можно также записывать речь с последующим прослушиванием. При помощи магнитофона можно проводить различные упражнения в целях практического усвоения русского языка учащимися нерусских школ. Особенность их заключается в следующих пунктах:

1. Магнитофонные упражнения помогают учителю обеспечить развитие таких видов речевой деятельности, как слушание и понимание, слушание и говорение. Они способствуют выработке правильного произношения, отработке интонации, темпа речи, усовершенствованию навыков в употреблении грамматических форм и конструкций;

2. Ученик максимально приближается к живой речи, что позволяет воспринимать то, что говорится разными голосами, темпом, тембром;

3. Вырабатывается умение слушать и понимать русскую речь без зрительных восприятий;

4. Выполнение упражнений с помощью магнитофона ускоряет темп работы на уроке.

Возможности использования наглядных и технических средств в обучении русскому языку в национальной школе исключительно велики. Учитель должен четко представлять все богатство этих возможностей, чтобы сознательно и целенаправленно применять их в учебно-воспитательном процессе.

Использование данных технологий позволит повысить интерес учащихся к учебному процессу, увеличить активность учащихся, развить навыки самостоятельного получения знания в процессе взаимодействия и поиска.

Современные подходы к модернизации образования, определяют приоритетные цели и задачи, решение которых требует высокого уровня качества образования. Сегодня общество заинтересовано в выпускниках с развитыми познавательными потребностями, нацеленных на саморазвитие и самореализацию, умеющих оперировать полученными знаниями, ориентироваться в современном информационном пространстве, продуктивно работать, эффективно сотрудничать, адекватно оценивать себя и свои достижения. Для подготовки таких учащихся педагогам необходимо использовать в обучении современные образовательные технологии. Одной из педагогических задач сегодня является внедрение в образовательный процесс таких методов и приемов, которые помогут детям не только овладеть определенными знаниями, умениями и навыками в той или иной сфере деятельности, но и развивать их творческие способности, где важная роль отводится урокам иностранного языка, в частности, русского языка и литературы.

Использованная литература:

1. *Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. – Т., 2003.*

2. *Габдулхаков Ф.А. Очерки методики обучения русскому языку. – Наманган, 2013.*

3. *Жалолов Ж. Методика преподавания иностранных языков. Т.: Укитувчи. 1996.*

4. *Проблемы методов обучения // Под редакцией И.Д. Зверева. – М.: Педагогика. 1990.*

5. *Шакирова Л.З., Саяхова Л.Г. Практикум по методике преподавания русского языка в национальной школе. – Л.: Просвещение. 1992.*

6. *Фарберман Б. Л. Передовые педагогические технологии. – Т., 2000.*

Гулноза САБИРОВА,

доктор педагогических наук, преподаватель Ташкентского университета информационных технологий имени Аль-Хорезми

БЛОГ-ТЕХНОЛОГИЯ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Maqola ingliz tilini o'qitishda (olmoshlar misolida) blog texnologiyadan foydalanish masalasiga bag'ishlangan. Maqolada blog texnologiyaning imkoniyatlari, ularning didaktik va metodik funksiyalari ko'rib chiqilgan. Blog texnologiya bilan ishlar algoritmi va olmoshlarni to'g'ri qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishga bag'ishlangan blog texnologiyalar asosida bajariladigan vazifalar taklif etilgan.

Kalit so'zlar. Blog texnologiya, didaktik va metodik funksiyalar, ingliz tili, olmoshlar.

Статья посвящена использованию блог-технологии при обучении английскому языку на примере местоимений. Рассматриваются возможности блог-технологии, ее дидактические и методические функции, предлагается алгоритм работ с блог-технологией, а также задания на формирование навыков употребления местоимений.

Ключевые слова. Блог-технология, дидактические и методические функции, английский язык, местоимения.

Article devoted to the issue of use of blog-technology in the teaching of English by the example of pronouns. Also considered the possibilities of blog technology, its didactic and methodological functions, and proposed an algorithm for working with blog-technology, as well as assigning skills for using pronouns.

Key words. Blog-technology, didactic and methodical functions, English, pronouns.

Существуют различные средства информационных технологий, которые могут быть применены на уроках английского языка: языковые мультимедийные программы, Интернет-ресурсы, веб-квесты, блоги, подкасты, вики, лингвистический корпус, электронная почта, чаты, форумы, видеоконференции и другие.

Одним из таких средств является блог-технология. Хотя в зарубежной литературе имеется ряд трудов, посвященных рассмотрению обучения видам речевой деятельности посредством блог-технологий, в отечественной литературе обучение английскому языку на основе блог-технологий рассматривался мало.

Обобщая мнения зарубежных учёных на определение блога, можно заключить, что блог – это электронная страничка, созданная пользователем сети Интернет, которая позволяет размещать материалы в виде текста, аудио, видео, рисунков, гиперссылок. Посетитель блога имеет возможность размещать свои комментарии на опубликованные материалы в хронологическом

порядке. Разрешение на публикацию комментариев устанавливает автор блога. Доступ может быть открыт как для всех посетителей, так и для их ограниченного числа.

В работах учёных отмечается, что в зависимости от создателя блога и его контента различают блог преподавателя, блог обучающегося и блог класса. Блог преподавателя создается преподавателем и включает домашние задания, ссылки на рекомендуемые преподавателем материалы сети Интернет, вопросы по пройденной теме, дополнительные задания. Блог обучающегося создается самим обучающимся и охватывает интересующие его материалы, семейные фотоальбомы, увлечения, интересы. Блог класса разрабатывается целым классом и предназначается для дискуссий по пройденным темам, просмотренным фильмам, прочитанным книгам. Эти блоги могут быть созданы с помощью следующих сервисов:

- Сервис блогов “Blogger”: <http://www.blogger.com>
- Сервис блогов “Wordpress”: <http://wordpress.com>
- Сервис блогов “Edublogs”: <http://edublogs.org>
- Сервис блогов “Ezblogworld”: <http://ezblogworld.com>

Рассмотрим использование блогов на примере обучения местоимениям английского языка. На наш взгляд, при обучении местоимениям английского языка могут быть использованы все три вида блогов, которые обладают следующими преимуществами:

- возможность предоставления заданий на формирование умений употребления местоимений в письменной речи;
- возможность размещения текстового, аудио- и видеоматериала при обучении местоимениям;
- возможность комментирования преподавателем ошибок учащихся;
- возможность получения моментальной помощи или консультации со стороны преподавателя и одноклассников;
- возможность размещения ссылок на материалы сети Интернет, содержащие упражнения на овладение знаниями по местоимениям английского языка.

Вышеперечисленные достоинства данного средства показывают на уместность использования блог-технологий в обучении местоимениям английского языка.

Информационные технологии обладают определёнными дидактическими свойствами и методическими функциями, позволяющими их внедрение в процесс обучения английскому языку. Под дидактическими свойствами информационных и коммуникационных технологий, по мнению П.В. Сисоева, следует понимать “основные характеристики и признаки, отличающие одни информационные технологии от других”, а под методическими функциями – “внешние проявления ИКТ, используемые в учебно-воспитательном процессе для реализации поставленных целей”.

Разделяя мнение Д.О. Свиридова, мы считаем, что в зависимости от конкретных видов речевой деятельности или аспектов языка нужно выделять лишь те дидактические свойства информационных технологий, которые необходимы для обучения данным видам речевой деятельности или аспектам языка.

При изучении местоимений английского языка мы выделяем следующие дидактические свойства блог-технологий: мультимедийность, интерактивность, публичность, авторство. Детальное рассмотрение этих дидактических свойств позволит глубже раскрыть их возможности.

Мультимедийность позволяет обогатить контент материалами в различных форматах: аудио- и видеоматериалы, графика, текстовый материал, картинки.

Интерактивность позволяет пользователям блога размещать комментарии к опубликованному материалу. В обучении местоимениям английского языка комментарии могут носить образовательный или консультативный характер.

Публичность. Материалы, опубликованные в блогах, могут быть доступны всем пользователям сети Интернет независимо от их местонахождения. Это свойство позволяет использовать блоги в обучении местоимениям как в классное, так и во внеклассное время.

Авторство. Блоги создаются и модерятся единолично. Все изменения или поправки осуществляются только самим автором.

Анализ перечисленных дидактических свойств блог-технологий дал нам возможность выделить методические функции, представленные в нижеследующей таблице.

Таблица 1

Дидактические свойства и методические функции блог-технологий при изучении местоимений английского языка

Дидактические свойства	Методические функции
Мультимедийность	презентация грамматического материала на основе аудио, видеоматериалов, схем, текста, графики, картинок, анимации
Интерактивность	формирование грамматических компетенций путем размещения ответов и решений на предложенное учителем задание
Публичность	ответственность за размещенные материалы, возможность работы в классное и во внеклассное время
Авторство	публикация заданий и упражнений для формирования грамматических компетенций употребления местоимений английского языка в преподавательском блоге

Данные дидактические свойства блог-технологии позволяют на ее основе развивать такие виды речевой деятельности, как письмо и чтение. Необходимо заметить, что из всех широко используемых веб-технологий блог-технология является наиболее описанной и обсуждаемой в научной методической литературе. В центре внимания ученых были различные аспекты обучения иностран-

ному языку на основе блог-технологии. Одной из первых методических работ, посвященных использованию блог-технологии в обучении иностранному языку, была статья К. Кеннеди, в которой первоначально блог воспринимался как веб-журнал для выражения обучающимися своих мыслей. В своем исследовании К. Кеннеди создала блог учебной группы, на котором размещались письменные работы студентов, комментарии и вопросы преподавателю.

Таким образом, на начальном этапе использования блог-технологии исследователи не выделяли виды блогов на основе их функции, содержания и авторства: публикация индивидуальных письменных работ, их обсуждение и вопросы преподавателю размещались вместе одно под другим.

В 2003 г. К. Кеннеди публикует работу “Обучение письменной речи посредством блогов”, в которой описывает результаты эмпирических исследований по развитию умений написания статей студентами, обучающихся журналистике, в их личных блогах и развитию умений участвовать в Интернет-дискуссии в блоге учебной группы. В последующих работах авторы уже конкретизировали умения письменной речи, развиваемые на основе блог-технологии. Дж. Блох предложил методику развития умений написания эссе посредством блог-технологии. Студенты должны были публиковать свои эссе в блогах, а затем организовывалось их Интернет-обсуждение. Исследование показало, что к концу курса студенты не только развили умения написания эссе, но и сформировали навыки критического мышления. Единственный вопрос, который остался нерешенным в ходе опытного обучения Дж. Блоха, касается языковой корректности высказывания. Студенты по-прежнему допускали много грамматических и стилистических ошибок. Это можно объяснить тем, что в центре внимания методики развития умений написания эссе посредством блог-технологии находились структура письменных работ и их содержание. Методика не включала ни одного задания на формирование лексико-грамматических навыков.

Для формирования навыков употребления местоимений в английской речи у учащихся 5 и 9 классов на основе блог-технологий нами были разработаны следующие репродуктивные упражнения:

1. Упражнение на формирование навыков употребления относительных местоимений.

Hello everybody!

This week we are working on relative pronouns who, whose, whom, which, that. As you know they help us in describing things or people. So let's try to describe people or things.

I'll do the first...

1) I really like people who are generous.

2) Yesterday I read a book which was very interesting.

3) Last week I met a friend of mine whom I hadn't seen for ages.

Now it's your turn.

2. Упражнение на употребление притяжательных местоимений в письменной речи.

A) We are going to work on Possessive pronouns like my, your, his, her, its, our, their. We'll talk about your family and your family members' hobbies.

Let me start first:

There are five people in our family. They are my husband, my daughter, my two sons and me. My husband's name is Alisher. His hobby is swimming. My daughter's name is Lola. Her hobby is watching TV. My sons' names are Bobur and Akbar. Their hobbies are playing football and playing computer games.

Now it's your turn to write about your family.

Б) Hello, my class!

We are going to work on Possessive pronouns such as my, your, her, his, its, our, their. So describe the appearance of some famous film stars shown in picture and let your friends guess who they are. Each pupil should find out their names and describe their own favorite film stars.

I'll go first

She is tall. Her hair is straight, black and long. Her eyes are blue. She is slim. Her mouth is large. She won the Oscar prize. Who is she?

Now it's your turn

3. Упражнение на употребление личных местоимений в письменной речи.

Hello, everyone!

This week we are working on Personal pronouns like I, you, he, she, it, we and they. Tell us about your teacher and classmates. Try to use personal pronouns.

Let me start first:

My name is Malika. I am a teacher. I teach English at school. I like my pupils very much because they are always ready for my lessons. Fotima is one of the best pupils in my class. She participates in all competitions and always wins the first prize.

Now it's your turn

4. Упражнение на формирования навыков употребления вопросительных местоимений в английской речи.

Hello everybody!

This week we are working on Interrogative pronouns like what, who, whom, whose, which (used for asking questions). Let's make up a questionnaire for your classmates. Each pupil should write at least 3 questions for our questionnaire and answer the previous pupil's questions.

Let me start first

1. What do you like to do in the evening?
2. Who are your favorite film stars?
3. Which of them are the most popular?

Now it's your turn!

5. Упражнение на употребление неопределенных местоимений в письменной речи.

Hello everyone!

This week we are working on Indefinite pronouns, such as any, some, no, much, many, little, few. Imagine that you are going to publish a recipe book of Uzbek traditional meals. So let's discuss what meals to include and what ingredients we need to cook them. Each pupil should write one recipe of any traditional meal and make at least 3 comments to others' recipes.

I'll go first

I want to include our traditional meal "Palov" in our recipe book. In order to cook palov we need some oil, some meat, some onions, some carrots and some rice. We also need a little salt. We don't need much water. We don't need any potatoes.

Now it's your turn.....

6. Упражнение на формирование навыков употребления указательных местоимений в английской речи.

Hello!

We are going to work on Demonstrative pronouns like this, that, these, those, such, same. Imagine that your family has recently bought a new house. Let's compare your new house with the old one. Each pupil should write 3 things that are different or the same.

Let me start first

1. This house is bigger than that one.

2. There are many rooms in our new house. These rooms are brighter than those of our old house.

3. The garden of our new house is the same as that of the old one.

Your turn

Работа над блог-технологией требует определенной последовательности действий, в связи с чем перед началом работы необходимо разработать поэтапный алгоритм действий учителя и учащихся.

В исследованиях П.В. Сысоева, Т.А. Черняковой, Е.В. Шульгиной предлагаются алгоритмы работы над видами речевой деятельности на основе веб-квестов и блог-технологий, которые свидетельствуют о правомерности разбиения действий на три этапа – подготовительного, процессуального и заключительного, а также на шаги внутри данных этапов. Однако в работах ученых не наблюдаются алгоритмы работ по формированию грамматических навыков, в результате чего возникает необходимость разработки алгоритма по формированию навыков употребления местоимений в английской речи учащихся.

Основываясь на их исследованиях, мы предлагаем алгоритм работ над блог-технологией, включающий в себя ознакомительный, процессуальный и заключительный этапы.

На ознакомительном этапе учитель объясняет последовательность работы над данным заданием, знакомит учащихся с блог-технологией. Для обеспечения продуктивности работы учитель делит класс на мини-группы и предоставляет веб-адрес учащимся. Учащиеся задают организационные вопросы, уточняют этапы действий, форму презентации конечного результата.

На процессуальном этапе учащиеся в мини-группах обсуждают изучаемый материал, ищут его в сети Интернет, обмениваются мнениями с одноклассниками. При работе над блогом они публикуют свой материал в блог, добавляют комментарии к публикациям своих друзей.

На заключительном этапе учащиеся завершают работу над материалом и знакомят своих одноклассников с конечным результатом. Учащиеся оценивают свою работу, работу своих друзей в группе и обсуждают, какие трудности возникли во время работы.

Ориентируясь на эти этапы работы, предлагаем алгоритм работ по формированию навыков употребления местоимений в английской речи на основе блог-технологии (табл. 2).

Таблица 2

**Алгоритм обучения местоимениям английского языка
посредством блог-технологий**

I. ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ЭТАП	
Шаг 1. Разделение на группы (Учитель объясняет сущность блога и основные этапы учебной деятельности на основе блог-технологии).	
Действия учителя	Действия учащегося
Разбивает класс на группы	
Шаг 2. Знакомство учащихся с заданием ситуативного характера в преподавательском блоге	
Информирует о теме блога	
Объясняет каждой группе, какому алгоритму действий они должны следовать	Задают организационные вопросы
Даёт учащимся адрес сервера преподавательского блога	Заходят в преподавательский блог
II. ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ ЭТАП	
Шаг 3. Обсуждение ситуативного задания в группах	
Производит мониторинг работы учащихся, оказывает помощь и даёт консультации	Обсуждают материал в группах, обмениваются мнениями
Шаг 4. Публикация ответов на задание в преподавательском блоге	
Производит мониторинг самостоятельной работы учащихся и оказывает помощь	Готовят индивидуальный материал
	Размещают свой материал в преподавательском блоге
Шаг 5. Размещение комментариев со стороны учителя и одноклассников на опубликованный материал	
Проверяет опубликованный материал	Учащиеся и учитель поочередно заходят на преподавательский блог, изучают опубликованный материал одноклассников и дают комментарии

Шаг 6. Повторная публикация материала в исправленном виде при выявлении грамматических, лексических или стилистических ошибок в ранее опубликованном материале,	
Оказывает помощь и консультацию	Повторно публикует свой материал после внесения коррективов
III. ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНЫЙ ЭТАП Шаг 7. Оценка учителем	
Оценивает правильность выполнения задания	Учащиеся обсуждают какие трудности испытывали во время работы

Таким образом, блог-технология позволяет формировать грамматические навыки правильного употребления местоимений в английской речи учащихся общеобразовательных школ.

Использованная литература:

1. Капранчикова К.В. Методика обучения иностранному языку студентов на основе мобильных технологий. – Дисс. ... канд.пед.наук. – Тамбов, 2014. – С. 220.
2. Кашук С.М. Стратегия интеграции мультимедиа технологий в систему языкового образования. Дисс. ... д-ра пед. наук. – М., 2014. – С. 427.
3. Павельева Т.Ю. Коммуникативно-речевые умения, развиваемые на основе социального сервиса блогов // Вестник ТГУ. – Тамбов, 2009. № 10.
4. Попова А.В. Методика обучения технике чтения студентов на основе языковых мультимедийных программ: Дис. ... канд.пед.наук. – Тамбов. 2015. – С. 168.
5. Прибыткова А.А. Методика формирования навыков произношения у студентов на основе мультимедийных программ (английский язык, направление подготовки “лингвистика”): Автореф. дисс. ... кан.пед.наук. – М., 2013. – С. 26.
6. Свиридов Д.О. Дидактические свойства и методические функции вики-технологии для формирования грамматических навыков речи студентов // Вестник ТГУ. 2015. №8 (148). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/didakticheskie-svoystva-i-metodicheskie-funksii-viki-tehnologii-dlya-formirovaniya-grammaticheskikh-navykov-rechi-studentov>.
7. Сысоев П.В. Блог-технология в обучении иностранному языку//Язык и культура. – М., 2012. №4. – С. 115-127.
8. Bloch J., Crosby C. Blogging in academic writing development// Handbook of Research on Computer-Enhanced Language Acquisition and Learning. N.Y.: Information Science Reference, 2007. P. 36-47.
9. Dilani S.P. Gedera. The dynamics of blog peer feedback in esl classroom// Teaching English with Technology. - 12(4). - 16-30. - <http://www.tewtjournal.org/issues/past-issue-2012/past-issue-2012-issue-4/>
10. Kennedy K. Writing with Web Logs // Technology & Learning. 2003. № 2.

Махмуд ЛУТФИЛЛАЕВ,

доктор педагогических наук, профессор, преподаватель
Самаркандского Государственного института иностранных языков

Рахмон ЭШИМОВ,

докторант Научно-исследовательского института педагогических
наук имени Кары-Ниязи

РАЗРАБОТКА И ВНЕДРЕНИЕ ВИРТУАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ ДЛЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Maqolada inklyuziv ta'lim bo'yicha boshlang'ich ta'limdan to oliy ta'lim muassasalarigacha bo'lgan o'quv uslubi adabiyotlarni axborot va kommunikatsiya texnologiyalari asosida yagona tizimda yaratish taklifi berilgan.

Kalit so'zlar. Axborot texnologiyalari, inklyuziv ta'lim, multimediali elektron darslik, virtual laboratoriya, tizimli yondashuv.

В статье предлагается создание единой системы учебно-методической литературы для инклюзивного образования на основе информационно-коммуникационных технологий от начальных классов до высших образовательных учреждений.

Ключевые слова. Информационные технологии, инклюзивное образование, мультимедийные электронные учебники, виртуальные лаборатории, системный подход.

Article proposes the creation of a unified system of educational and methodological literature for inclusive education on the basis of information and communication technologies from primary classes to higher educational institutions.

Key words. Information technologies, inclusive education, multimedia electronic textbooks, virtual laboratories, systems approach.

Анализ средств информационно-коммуникационных технологий и программного обеспечения, рекомендуемого для инклюзивного образования, свидетельствует об огромных возможностях средств информационного моделирования и построенных на их основе виртуальных ресурсов (мультимедийных электронных учебников и виртуальных лабораторий).

Существует множество моделирующих программ, специально разработанных для обучения отдельным предметам. Использование информационно-коммуникационных технологий в обучении детей с ограниченными возможностями повышает эффективность обучения и позволяет получить знания как дома, так и в образовательных учреждениях.

Для того чтобы эффективно использовать ИКТ в обучении детей с ограниченными возможностями, требуется разработка различных имитационных моделей и презентационных материалов, в задачу которых входит отражение сущ-

ности учебных материалов, приведенных в учебниках. Поэтому в обучении детей с ограниченными возможностями особое место занимают информационно-коммуникационные технологии.

Все больший интерес к разработке и использованию специализированных средств информационно-коммуникационных технологий проявляется в процессе становления современной системы непрерывного многоуровневого образования лиц с ограниченными возможностями жизнедеятельности (инвалидов). Количество таких людей, обучающихся в системе общего среднего образования, достаточно велико.

При обучении таких школьников информационные технологии выступают в качестве одного из средств специальных образовательных и реабилитационных технологий, представляющих собой особую совокупность организационных структур и мероприятий, системных средств и методов, оптимальным образом обеспечивающих реализацию и усвоение образовательных программ в объеме и качестве, предусмотренными государственными образовательными стандартами.

В связи с этим необходимо разработать единую систему учебно-методической литературы для детей с ограниченными возможностями с использованием информационно-коммуникационных технологий. Это, в свою очередь, требует:

- разработки индивидуализированных методов обучения и воспитания, включая технические средства и среду жизнедеятельности, а также медицинские, социальные и иные услуги, без которых невозможно освоение образовательных программ лицами с ограниченными возможностями;
- составления программ, предназначенных для обучения детей с ограниченными возможностями в развитии;
- информационного и научно-методического обеспечения системы образования, разработки базисных учебных планов и примерных программ курсов, дисциплин;
- организации издания учебной литературы и производства учебных пособий;
- использования и совершенствования методик образовательного процесса и образовательных технологий, в том числе дистанционных образовательных технологий.

Принимая во внимание вышеизложенное, мы будем говорить о создании комплексов учебно-методической литературы для инклюзивного образования на основе информационно-коммуникационных технологий.

К проблемам учебно-методической литературы относятся разработка электронных учебников и виртуальных лабораторий с использованием информационно-коммуникационных технологий.

Как отмечено выше, на сегодняшний день имеется достаточное количество учебно-методической литературы для общеобразовательных школ. Что касается разработки электронных учебников и виртуальных лабораторий, эти средства не покрывают учебный процесс в общеобразовательной школе в полном объеме. На сегодняшний день по отдельным предметам имеются электронные учебники, а виртуальные лаборатории по предметам общеобразовательной школы находятся на стадии разработки.

Разработка учебно-методической литературы для инклюзивного образования с использованием информационно-коммуникационных технологий является

актуальной проблемой сегодняшнего дня. Разрабатываемые электронные учебники и виртуальные лаборатории для детей с ограниченными возможностями дают возможность получить образование как дома, так и в школе. Обучение на дому детей-инвалидов осуществляет ближайшее к их месту жительства образовательное учреждение или педагоги специальных (коррекционных) школ по программе данных образовательных учреждений

Детям-инвалидам, обучающимся на дому, образовательное учреждение на время обучения бесплатно предоставляет электронные учебники и виртуальные лаборатории, учебную, справочную и другую литературу, имеющуюся в библиотеке образовательного учреждения; обеспечивает специалистами из числа педагогических работников, оказывает методическую и консультативную помощь, необходимую для усвоения общеобразовательных программ; осуществляет промежуточную и итоговую аттестацию; выдает прошедшим итоговую аттестацию документ государственного образца о соответствующем образовании.

Широкий спектр возможности электронных учебников и виртуальных лабораторий при обучении детей с ограниченными возможностями позволяет легко и комфортно получить знания по тем или иным предметам. Кроме того, разработка электронных учебников и виртуальных лабораторий для детей с ограниченными возможностями дает возможность организовать дистанционное обучение с использованием информационно-коммуникационных технологий.

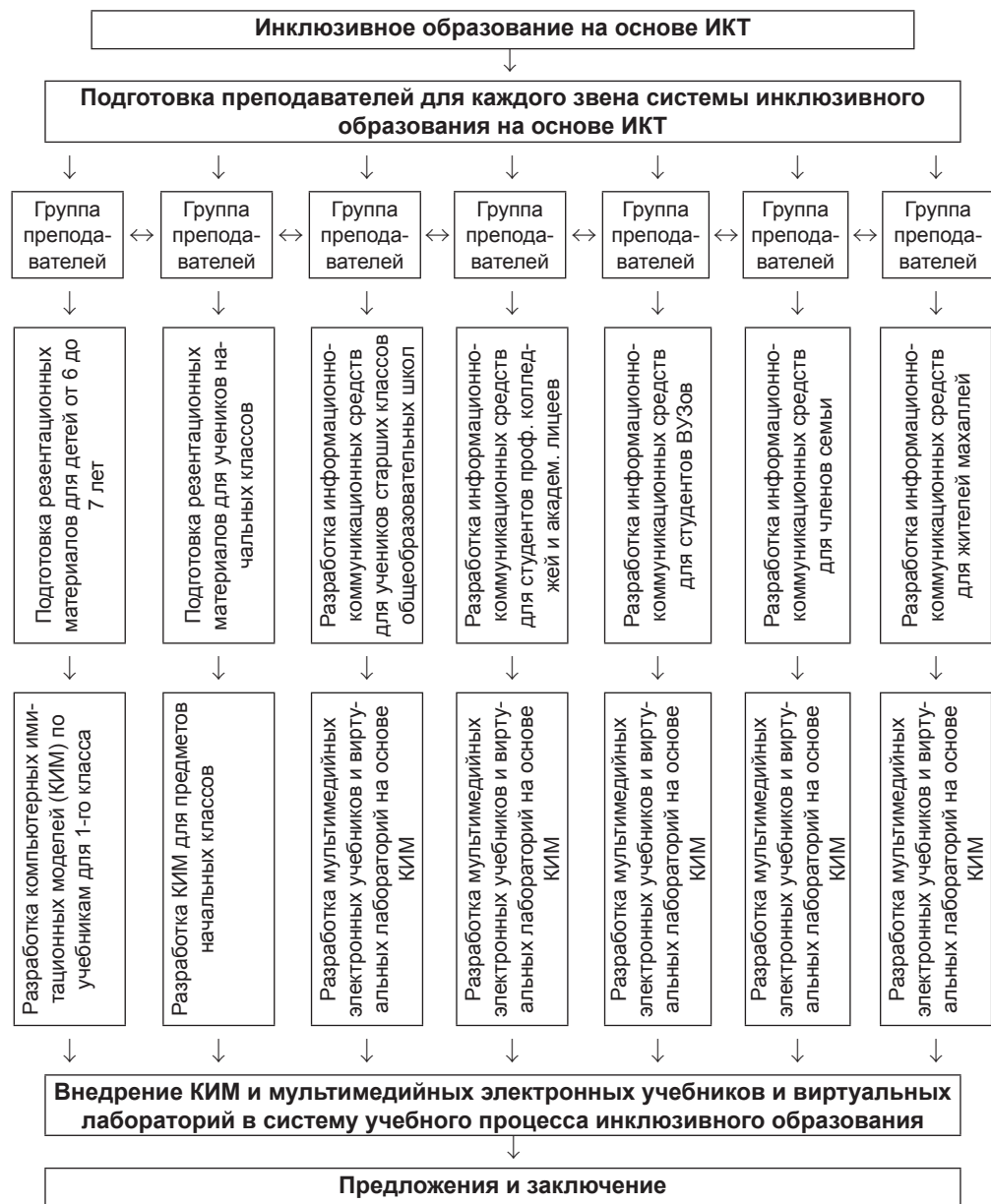
Таким образом, можно сделать вывод, что разработка системы учебно-методической литературы на основе информационно-коммуникационных технологий для детей с ограниченными возможностями позволяет организовать обучение, основанное на системном подходе. Организация учебно-методической системы и процесса обучения детей с ограниченными возможностями на основе этой системы позволяет поэтапно проводить обучение с использованием информационно-коммуникационных технологий. Такой подход позволяет организовать обучение детей с ограниченными возможностями от начальных классов до высшего образовательного учреждения (Рис 1.).

Для каждого этапа формируются отдельные группы преподавателей, занимающихся с детьми с ограниченными возможностями.

С учетом особенности каждого этапа будут разработаны компьютерные имитационные модели (КИМ), отражающие суть учебных материалов того или иного этапа.

Таким образом, система учебно-методической литературы для инклюзивного образования на основе информационно-коммуникационных технологий имеет следующий вид (Рис. 2):

В настоящее время в Самаркандском филиале ТУИТ разработаны и реализованы мультимедийные электронные книги и виртуальные лаборатории по естественнонаучным дисциплинам вузов и предметам “Биология”, “Физика” и “Химия” для общеобразовательных школ. На сегодняшний день на них получено 34 авторских свидетельства патентного ведомства Республики Узбекистан.

Создание системы учебно-методической литературы для инклюзивного образования на основе информационно-коммуникационных технологий позволяет организовать систему обучения от дошкольного до высшего образования.

При реализованной аппаратной площадке преподаватель сможет осуществлять образовательный процесс, используя следующие формы организации занятий:

1. Вебинар, если построение занятия имеет теоретическую направленность.
2. Кейс-задания на примерах реальных или приближенных к реальным задачам, для решения которых необходимо предложить конструктивное решение.
3. Видеомост или видеоконференция – для организации семинарских занятий. Также может использоваться как средство коммуникации между участниками образовательного процесса, что будет способствовать их дальнейшей успешной социализации.

Важно, чтобы при формировании образовательной программы была учтена максимальная вариативность учебного процесса. Соблюдение этого фактора обеспечит эффективность самого процесса обучения и сможет сделать его более интересным для самих обучающихся.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что для детей с ограниченными возможностями будет создана система обучения на основе мультимедийных электронных книг и виртуальных лабораторий, что несомненно внесёт существенную лепту в организацию учебного процесса для инклюзивного образования.

Использованная литература:

1. *Круглик Т. М., Зуенок А. Ю. Компьютерные технологии в образовании.* – Минск: БГПУ, 2010.
2. *Forlin C., Chambers D. Teacher preparation for inclusive education: Increasing knowledge but raising concerns // Asia-Pacific Journal of Teacher Education. 2011. V. 39, № 1.*
3. *Осин А. В. Открытые образовательные модульные мультимедиа системы.* – М.: Агентство “Издательский сервис”, 2010.
4. *French N.K., Chopra R.V. Teachers as Executives // Theory Into Practice. 2006. Vol. 45, № 3.*
5. *Hardiman Sh., Guerin S., Fitzsimons E. A comparison of the social competence of children with moderate intellectual disability in inclusive versus segregated school settings // Research in Developmental Disabilities. 2009. V. 30.*
6. *Hoffman Elin M. Relationships between inclusion teachers and their students: Perspectives from a middle school // Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences. 2011.*

Ta'limda kommunikatsiya – ta'lim ishtirokchilarining axborot almashinuvini ta'minlovchi muloqot tizimi.

Ta'limda hamkorlik – ta'lim ishtirokchilari tomonidan maqsadni belgilash va aniq kafolatlangan natijaga erishish uchun birgalikdagi harakat.

Ta'limda neyrolinvisitika – ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchining ruhiy faoliyatining barcha imkoniyatlarini ta'lim maqsadlariga erishishga yo'naltirish.

Pedagogik fasilitatsiya – ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning fikrini ta'lim beruvchining g'oyasi, o'y-xayoli atrofida birlashtirishni ta'minlovchi ta'lim-tarbiya jarayoni.

Interfaol – ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarning faolligini ta'minlovchi turli metodlar, uslub, usul va vositalardan foydalanish tizimidir.

Ijtimoiy persepsiya – ta'limga oid voqea-hodisalarning ta'lim beruvchilar orqali ta'lim oluvchilar tomonidan idrok qilinishini ta'minlovchi ijtimoiy jarayon.

Ta'limda interaktsiya – ta'lim subyektlari tomonidan birgalikda amalga oshiriladigan alohida harakat bo'lib, unda ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi bir-birining harakatini sharhlashga hamda inobatga olishga asoslangan pedagogik jarayon.

Bosh muharrir:

Mahmudov Sarvar Yuldashevich

Bosh muharrir o'rinbosari v.v.b:

Umaraliyeva Muhayyo Abdugaparovna

Mas'ul kotib:

Tashxanov Nurbek Aybekovich

Badiiy muharrir:

Mamasoliyev Akbarali Hamzayevich

Tahrir hay'ati:

Ulug'bek INOYATOV, Dilshod KENJAYEV, Risboy JO'RAYEV, Hikmatilla RASHIDOV,
G'ayrat SHOUMAROV, Namoz RO'ZIQULOV, Gulnoza ANORQULOVA, Fayzulla AHMEDOV,
Shavkat SHARIPOV, Maqsudjon YULDASHEV, Islom ZOKIROV,
Alisher ZOKIROV, Hikmatilla DAMINOV

Jamoatchilik kengashi:

Baxtiyor DONIYOROV, Ulug'bek ABRUYEV, Erkin ISKANDAROV, Bahodir SHAMSIYEV,
Norbek TAYLAQOV, Abdusamat RAHIMOV, Muhammadjon QURONOV

Tahririyat manzili: 100159. Toshkent shahri, Mustaqillik maydoni, 5-uy.

E-mail: xalq_talimi@xtv.uz Tel: (99897) 710-64-53, 726-35-32

Jurnalga yuborilgan maqolalarga javob qaytarilmaydi, jurnalda e'lon qilingan maqolalardan olingan matnlar “Xalq ta'limi” ilmiy-metodik jurnalidan olindi, deb ko'rsatilishi shart. Jurnal 2015-yil 20-martdagi 214/2-sonli qarori bilan OAK ilmiy nashrlari ro'yxatiga kiritilgan.

Bosishga ruxsat etildi: 30.03.2018-y. Qog'oz bichimi 70x100 1/16. Ofset bosma usuli.

Shartli b.t. 12,0. Adadi 29 752 nusxa. - buyurtma.

Bahosi kelishilgan narxda.

Ushbu songa mas'ul – Umaraliyeva Muhayyo Abdugaparovna